*** ناوی کتێب: زمانەوانی**
*** نووسینی: سەلام ناوخۆش، نەریمان خۆشناو**
*** نەخشەسازی: شاخەوان عەزیز**
***بەرگ: بەرگی یەکەم**
*** چاپ: یەکەم**
*** چاپخانە:**
*** تیراژ:٥٠٠٠ دانە**

زمانەوانی

بەرگی یەکەم

سەلام ناوخۆش

نەریمان خۆشناو

چاپی یەکەم   ٢٠٠٨

ناوەرۆك

پێشەکی

بەشی یەکەم

١- زمانەوانی کۆمەڵایەتی

٢-زمان و ئاسایشی مەعریفی

٣- دەسەڵاتی فرمان

٤- زمانی ستاندەر

لەنێوان پێویستییەکی نەتەوەیی و

حەساسییەتی ناوچەگەریی

٥- ئەلفبای فەرهەنگی و زمانی

٦- وشەی لێکدراو و پێکهاتەی رێزمانیی

٧- بونیادگەری دی سۆسێرو قوتابخانە زمانەوانییەکان

٨ - مۆرفیمی (ێ) و دیاردەی کورتکردنەوەی ڕستە لە کرمانجی ژووروودا

٩- ئایا زمانی کوردی زمانێکی مۆرفیمییە؟

بەشی دووەم

١- بڕگە لە زمانی کوردیدا

٢- فرێز لە زمانی کوردیدا

٣- زمان کردەیەکی خواییە

٤- چەمك و پێناسەی کارای نادیار

کاری بکەر نادیاری

٥- لە زمانی کوردیداو چەند سەرنجێك

٦- ڕامانێکی نوێ بۆ ئاوەڵکار

٧- نیشانەی ناسراوی

لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردییە لە نێوان زمانی کوردی و ئەڵمانیدا

٨- ڕستەی ناوی لە زمانی کوریدا

٩- مردنی نووسەر لە پرۆسەی نووسیندا

١٠- کورد و زمانی ستاندەر

١١- ئەرك و گریمانەکانی زمان

١٢- کاریگەری پیتەکانی زمانی عەرەبی

لە سەر شێوازی نووسینی کوردی

پێشەکی

زمانـــەوانی یـــاخود لێکۆڵینـــەوەی زانـــستیانەی زمـــان ، مێژوویەکی کۆنی نییە لە ناو کوردان ، ئەوەی هەشە تەنیا چەند هەوڵو پێکۆلێکی کەمە ، کە لە تەواوی باشووری کوردستـاندا لـە پەنجەکانی دەست تێپەڕ ناکـەن ، لـەم ڕوانگـەوە هـەر پێکۆلێك لەم بوارەدا نوێیە .

ئـەم کتێبـە لـە دوو بەشـی سـەرەکی پێـك دێـت ، بـە شـێوەیەکی گـشتی هـەردوو بـەش بـریتین لـە چـەند وتـار و لێکۆڵینەوەیەك ، هەر هـەموویان لـە یـەك خاڵدا یەکدەگرنـەوە ، ئەویش ئەوەیە کە لە زمانی کوردیدا دەکۆڵنەوە . ئـەم نووسـینە وردە زمانەوانییانە (من) و مامۆستای هێژا (نـەریمان خۆشـناو) نووسیومانە .

نووسینەکانی بەشی یەکەم کە لە لایەن منەوە نووسـراوە و بـە (زمانـەوانی کۆمەڵایـەتی) دەسـت پێـدەکات و بـە (ئایـا زمانی کوردی زمانێکی مۆرفیمییە ؟) کۆتایی پـێ دێت . بەشـی دووەم ، کە لە لایەن مامۆستا نـەریمان نووسـراوە و بـە بابـەتی (بڕگـە لـە زمـانی کوردیـدا) دەسـت پێـدەکات و بـە (کاریگـەری پیتەکانی زمـانی عـەرەبی لـە سـەر شـێوازی نووسـینی کـوردی) کۆتایی دێت .

یەکێ لە ئـەدگار و سیماکانی ئـەم کتێبـە ئەوەیـە ، کـە دوو نووسـەر نووسـیویانە ، کـە هـەردووکیان پـسپۆڕێتیان لـە زانکـۆ

زمانـە و هـەوڵیان داوە ڕۆشـناییەك بخەنـە سـەر هەنـدێ بابـەتی زمانەوانی کوردی.

سەلام ناوخۆش
هەولێر ٢٠٠٨/٣/٥

بەشی یەکەم

زمانەوانی کۆمەڵایەتی

چـەمکی زمـان "language" کۆمـەڵ "society" بـۆ یەکتر داهێنـراون. ئامادەنـەبوونی هەریـەکێکیان ئامـادەبوونی ئەوی تریان بێ بەها دەکات. ئەو ئاوێتە بوونەی ئەو دووانەیە، ئەو دەمە زیاتر ئاشکرا بوو کە بە دروستی دیراسەی زمان کـرا، هەوڵدرا بزانرێ زمان خـۆی چییە نـەك رواڵـەت و ئـەدگارەکانی زمـان. "دی سۆسـێر" کـە وتـی زمـان سیـستەمە ، بنـەماو شەنگستێکی بۆ خودی زمان داهێنا. ئەو مەعریفیە زمانیـە لـە بەشی ئەبستراکتی زماندا هەیە ، ئەو کـات بەهاکـەی دەرکـەوت کە مرۆڤەکان کۆمەڵیان دروست کرد. لـەم روانگـەوە نـە زمـان بەبێ کۆمەڵ تەواو ئەرکە زمانەوانی و مرۆییەکانی خۆیدا دەبن، نە کۆمـەڵیش بـەبێ زمـان تـەبایی، تـەناهی و کـەناڵی لـە یـەك گەیشتنی مەیسەر دەبێت. مرۆڤ کە بڕیاریدا لە کۆمەڵ بـژیت، بـیری لـەوە کـردەوە لـە زمـانی ئامـاژەو رەفتـاریی و وێنـەیی رزگـاری بێـت، کۆمـەڵگا یـاخود ئامـادەبوون لـەناو کۆمـەڵگا مرۆڤـی ناچـار کـرد لـە خـودی خـۆی بکۆڵێتـەوە و بزانـێ ئـەو گیانلەبەرێکە خودا سیـستەمی گـۆکردنی تێـدا خـەلق کـردووە، دەتوانێ لە خۆیی و دەوروبەری بگات. گرنگی و بایەخی هەرە گرنگی رەهەندی کۆمەڵایەتی زمان، توێژەرانی ناچار کرد لەناو زمانەوانیـدا لقێـك دابهێـنن ، لـەو رەهەنـدە بکۆڵێتـەوە و نـاوی لێبنێت زمانەوانی کۆمەڵایەتی"sociallinguistits".

چەمکی زمانەوانی کۆمەڵایەتی

هەدسن و ترەدجیل و کریستال و ئایچسن و هۆریتی" باوەڕیان وایە زمانەوانی کۆمەڵایەتی لە پەیوەندی نێوان زمان و کۆمەڵ دەدوێ. "کریستال"١٩٩٢" "٣٥٧" دەنوسێ: زمانەوانی کۆمەڵایەتی لقێکی زمانەوانیە ، ئەم جۆرە زمانەوانیە لەو ڕێگایانە دەکۆڵێتەوە کە زمان بە کۆمەڵگای مرۆڤەوە دەبەستێتەوە. لەمەش زیاتر، "یۆل" ٢٠٠٦ : ٢٠٥ دەنووسێ: زمانەوانی کۆمەڵایەتی بەکاردێ بۆ توێژینەوە لە پەیوەندی نێوان زمان و کۆمەڵگا. هەروەها زمانەوانیی کۆمەڵایەتی پەیوەندی بە ئەستڕۆپۆلۆژیاتی هەیە ، کە لە پەیوەندی نێوان مرۆڤ و کلتوور دەکۆڵێتەوە ، هەروەها پەیوەندی بە سۆسۆلۆژیا هەیە ، چونکە لە ڕۆڵی زمان لە ڕێکخستنی گروپە کۆمەڵایەتیەکان و دامو دەزگاکان دەکۆڵێتەوە. "وارد هاك" ١٩٨٦: ١٠ لە ڕوانگەی مارکسیەوە لە پەیوەندی نێوان زمان و کۆمەڵی کۆڵیوەتەوە و نووسیویەتی: پێکهاتەی کۆمەڵایەتی شیانی ئەوەیە بڕیار لەسەر پێکهاتەی زمانەوانی بدات. هەر ئەمەش وایکردووە زمانی منداڵ و گەنج جیا بێت لە زمانی پیرەکان. بەهەمان شێوە پێکهاتەی زمانەوانیش دەتوانێ کار لە پێکهاتەی کۆمەڵایەتی بکات. کەواتە هەردوو کار لەیەك دەکەن، کاریگەریەکەش لە سروشتدا دوو لایەنەیە بۆیە دەکرێ بڵێین کاریگەریەکە دیالێکتییە. حاڵەتێکی

بەڵگە نەویستە کە کۆمەڵەی کۆمەڵایەتی جیاواز زمان بە ڕێگای جیاواز بەکاردێنن. هەریەکە زمان بە شێوەی جیاواز لە ڕەوشی کۆمەڵایەتی جیاواز بەکاردێنێ وشە و پەیڤەکانی چینێکی یان توێژێکی کۆمەڵایەتی لەگەڵ یەکێکی تر جوودایە. زمانی دکتۆرەکان لە نێو خۆیان بە جۆرێکە ، بەڵام لەگەڵ نەخۆشەکان بە جۆرێکی ترە، زمانی گروپێکی کۆمەڵایەتی وەك جامباز، کوباز، کۆترباز، یاخود گروپێکی دی وەك مێباز، منداڵباز، ئەگەر هەندێ پەیڤ و دەستەواژەی لەیەك نزیکیان هەبێ، بەڵام هەتا ئەو قسەکەرانەش بە زمانێکی دی لەناو خێزانەکەیان دەدوێن. زمانی بواری سەربازی کە زیاتر زمانێکی پڕ ئەمرو زەبرە ، زۆر دوورە لە زمانی قوتابیانی زانکۆ. زۆرجار ڕەوشەکە فاکتەرێکی یەکلاکەرەوە دەبێ لە دروست کردنی ئەم جۆرە زمانەدا. جیاوازی ڕەگەزیش ڕۆڵی خۆی دەبینێ لە جیاوازی زماندا. زمانی ئافرەتان لەگەڵ زمانی پیاوان لەیەك جودان ئەو جیاوازیەش هەتا لە کۆمەڵگای ڕۆژئاواش هەستی پێدەکرێ هەرچەندە ئەوان جۆری ژیانیان وایلێکردوون هەتا جنسیکی تر دروست بکەن، کە لە ڕۆژئاوا بە جنسی سێیەم ناسراوە. ئەو جنسە نە تەواو ئافرەتە لە زمان و ڕەفتارو گوفتار نە پیاویشە ! وێڕای ئەمانەش بوارەکانیی زمانەوانیی کۆمەڵایەتی زۆر فراوانن بەجۆرێ ئەمانەی خوارەوە هەمووی لە ئاکامی ئەو پەیوەندییەی نێوان زمان و کۆمەڵ پەیدا بوونە ، بۆیە دەکرێ هەموو توێژینەوەیان لەسەر بکرێ وەك بۆ نموونە : --

١- دایەلێکت – زارو شێوەزار

٢- سۆسیۆلێکت: دایەلێکتی کۆمەڵایەتی

٣- ئێدبۆلێکت

٤- دیگلۆسیا

. . . . هتد

لەبەرئەوە هەموو جیاوازیانەی لە زمان، زار، شێوەزاردا هەن هۆی جیاوازیەکەش دەگەڕێتەوە بۆ کۆمەڵی کۆمەڵایەتی جیاواز، زمان ڕۆڵی دی سەرەکی دەبینی قسەکەران وەك ئەندامێکی گروپێکی کۆمەڵایەتی تایبەت. وێڕای ئەمەش هەر لە ڕێگای ووتەو پەیڤەکانی قسەکەرانەوە دەتوانین هەتا شوێنی نیشتەجێبوونیشیان دیاری بکەین. لەو بارەیەوە " هۆرستی "٢٠٠١" ٨١: دەنووسێ: هەبوونی ئەو هەموو جیاوازییە لە بەکارهێنانی زماندا فاکتەرێکی هاریکار دەبێت لە دیاری کردن و ناسینەوەی دیالێکت و شێوە زاری تاك و کۆمەڵەکان. لەناو کوردان هەتا لەناو قسەکەرەکانی دیالێکتێك لە ڕێگای پەیڤ و دەستەواژەکانیەوە دەتوانین شوێنی قسەکەرەکان دیاری بکەین. هەر لەو ڕێگاوە دەتوانین سلێمانیەك، هەولێریەك، کەرکوکیەك، شەقلاوەیەك، ڕواندزیەك، کۆییەك دیاری بکەین ، لە دەڤەری بادینانیش ئەم دیاردەیە هەیە. ئامێدیەك، دهۆکیەك، زاخۆییەك، ئاکرێیەك، شەنگالیەك، لەیەك جودا بکەینەوە.

زمانەوانیی کۆمەڵایەتی و سۆسیۆلۆژیای زمان

زمانەوانیی کۆمەڵایەتی لە پەیوەندی نێوان زمان و کۆمەڵگا دەکۆڵێتەوە. بە ئەنجامێکی باشتر تێگەیشتن لە پێکهاتەی زمان و هەروەها چۆن زمان ئەرکی خۆی لەو پەیوەندییەدا دەگێڕێ. لەمەدا دەفامرێتەوە کە لە سۆسیۆلینگوێستێکدا زمان دەبێتە چەقی گرنگی پێدان و هەموو شتەکان لە زمانەوە دەست پێدەکەن و هەر لەو کەناڵەوەش لە پێکهاتەو سروشتی کۆمەڵگا دەکۆڵێتەوە. لەم جۆرە زمانەوانیەدا جۆرێك لە توانست"competence" هەیە ئەو توانستە وا لە فێرخواز دەکات کە زمان بە دروستی بەکاربهێنێ وەك "یۆل" ١٦٩ دەنووسێ ئەو توانستە فێری ئەوەی دەکات کە لە کوێ بڵێ: بەیارمەتی خۆت هەندێ ئاوم بۆ دێنێ؟ نەك "هەندێ ئاوم بۆ بێنە !" ئەمە هەم سیاقی کۆمەڵایەتی دروست دەکات هەم ئاستی پەیوەندی نێوان قسەکەرو گوێگر. هەر لە دیراسەی زمان و کۆمەڵگادا، زانستی دی بەرپا دەبێت بەجۆرێ ئەو زانستە نوێیە لە دیدی هەندێ توێژەرەوە بە لایەنێکی دی زمانەوانیی کۆمەلایەتی دادەنێن. ئەوەش سۆسیۆلۆژیایی زمانە، دیسپێکی سۆسیۆلۆژیا یۆ زمان"socity of language" تەواو واتای زمانەوانیی کۆمەڵایەتی ناگەیەنێ، هەرچەندە دەکرێ بابەتی سۆسیۆلۆژیای لە بەشی زمانەوانیی کۆمەڵایەتی هەتا

دەروونناسی کۆمەڵایەتی لێیبکۆڵدرێتەوە جیاوازیەکانی نێوان هەردووکیان لە توێژەرێکەوە بۆ توێژەرێکی تر جیاوازە. رەهەندی کۆمەڵایەتی بوونی زمان لە هەردووك لە ئارادایە، بەڵام هەریەکە بەجۆرێ لەم دیاردەیە دەڕوانێت. "وێبەر" ١٩٨٩ : ٢٦٢ باوەڕی وایە کە سۆسیۆلۆژیای زمان بریتی یە لە دیراسە کردنی جۆرە جیاوازەکانی زمان و بەکارهێنەرەکانی لەناو چوارچێوەی سۆسیۆلۆژیدا. بابەتی وەك هەڵبژاردنی زمان لەنێو گەلانی دوو زمانی "bilingual" و فرە زمانیدا "multi-lingual" هەروەها پلانی زمان " language planning" و گۆڕانی زمان "language shift". هەرچی "کریستاڵ" ١٩٩٣ : ٣٥٨ نەك هێڵێك لە نێوان ئەو دووە دادەنێت، بەڵکو ئاماژە بە جۆرێکی تریش دەکات ناوی دەنێ زمانەوانیی سۆسیۆلۆژیانە. لە نەزەر "دیڤید کریستاڵ" ەوە سۆسیۆلۆژیای زمان وەك بەشێکی جیانەکراوەی تیۆری سۆسیۆلۆژی دەبینێت. هەرچی "هەدسن" ە ١٩٩٦: ٤ دەنووسێ: ئەگەر زمانەوانیی کۆمەڵایەتی بریتی بێت لە توێژینەوەی زمان لە روانگەی کۆمەڵەوە، ئەوە ئەو زمانەوانییە دیراسە کردنی زمان دەگەیەنێت هەرچی دیراسە کردنی کۆمەڵگایە لەسەر بنەماو شەنگستی زمانەوە ئەوە سۆسیۆلۆژیای زمان دەگەیەنێت، لە سۆسیۆلۆژیای زماندا، کۆمەڵ "society" دەبێتە چەق – کرۆك

"core" لەوێوە بڕیار لەسەر زمان، بەهای زمان، جۆری زمان دەدرێت. ئەمەو، "هەدسن" جیاوازیەکانی نێوان هەردووك لە دوو خاڵ دەبینێتەوە:–

یەکەم/ جیاوازی نێوانیان دەوەستێتەسەرشەنگستی تەرکیز"focus". زمان جێی بایەخی توێژەرە یاخود کۆمەڵگا. لەم بایەخدانە هێڵی لەیەك جیاکردنەوەی زمانەوانیی کۆمەڵایەتی و سۆسیۆلۆژیای زمان بە دەردەکەون.

دووەم/ توانای توێژەر. بەهرەی توێژەر لە کام رابودایە؟ لەشی کردنەوەی زمانەوانیی "linguistic analysis" یاخود لە پێکهاتەی کۆمەڵایەتیەوە. هەریەك لەم دووەش چوارچێوەی هەریەك لە زمانەوانیی و سۆسیۆلۆژیا بەدەردەخات.

ژێدەرەکان:

١-Crystal -d- ١٩٩٣. language and languages.
٢-Hersy r- zool- lol key ideas- linguistics.
٣- Hudson- r-a- ١٩٩٦- socialinguistics.
٤-Wardhaugh- r- ١٩٩٠-an introduction to socialinguistics.
٥-Weber-h- dack and platt–١٩٨٩- lonhman dictionary.
٦-Warren- p–٢٠٠٦ – language matters.
٧- Yule–٦–٢٠٠٦-the study language.

زمان و ئاسایشی مەعریفی

زمان, زمانی دایك– زمانی نەتەوە, فاکتەری بوون و مانەوە و بزوێنەری داهاتووی هەر نەتەوەیەکە. لە هەندێ کلتوور و ئەفسانەدا زمان بوونێکی پیرۆزە. هەرچی بەو زمانە بنووسرێ پیرۆزە, هەندێ جار ئەو پیرۆزییە تاکەکانی نەتەوە بەرەو ئاقاری خۆپەسەندی و رەگەز پەسندی دەبات! لەلایەکی دیکەش فەرامۆشکردنی زمان لە بواری ئەکادیمی و سیاسی و کۆمەڵایەتی و راگەیاندندا دەبێتە هۆی مردنی زمان. لەو بارەیەوە, زمانی لاتینی باشترین نموونەیە لەسەردەمێکدا زمانی ئایین و سیاسەت و ئەدەب و قوتابخانە بوو, کەچی ئەو زمانە زەمانێکە زمانێکی مردووە!

کەم کۆمەڵگا هەیە سەد لە سەدی کۆمەڵگایەکی نەتەوەیی بێت, بەڵکو زۆربەی کۆمەڵگاکان کۆمەڵگەی فرە ڕەنگ و و کلتوور و زمانن. ئەو واقیعە تەنیا لە دەولەتە دکتاتۆریەکان و رەگەزپەسندەکان بەخورتی بەرەو یەکرەنگی و یەکزمانی دەبردرێن. ئەمەش نەك هەر ڕەوشێکی ساخڵەم و تەندروست نییە, بەڵکو ئینسانیش نییە. کورد لە هەر پێنج بەشی

کوردستاندا ناچارکراوە دەگەڵ کلتوور و زمانی داگیرکارانی بژێت. ئەو ژیانە بە هیچ جۆرێ لە چوارچێوەی خۆهێشتن نەبووە ، بەڵکو واقیعێك بووە بەسەریدا زاڵکراوە. لە کۆمەڵگا پێشکەوتووەکاندا, زمان هەر فاکتەری نەتەوە و ئاسایشی نەتەوە نییە, بەڵکو زمان هێمای ئاسایشی مەعریفیشە. ئەم دیارەدەیە لە وڵاتە داگیرکەرەکاندا هێندە مرۆڤانە کاری بۆ نەکراوە و ئەوەی کراشە تەنیا دامەزراندنێکی سەقەتی ناشارستانییە.لە تورکیا تاکی تورك لەگەمارۆیەکی خاپووربوونێکی مەعریفی دایە. و هەمووشتێ بە تورکییە, بۆیە دەبینی جیهانبینی تورکی لە بواری ئاسایشی مەعریفییدا زۆر تەنگە، تەنیا خۆی دەبینێ و خەڵکی دیکەش هەر بە زمانەکەی خۆی دەبینێت. ئەفسووسەکە لەوە دایە دەسەڵاتی تورك ئەم کوشتنە بە بینای نەوە لە دوای نەوەی خۆی دادەنێت. خۆ دابرینی تاکی تورك لە جیهانی بە ناو ئیسلامیی ئەگەرێکی دی کوشتنی تورکە. ئەتاتورك, کە بە باوکی تورك و دامەزرێنەری تورکیای نوێ دادەنرێت, وەهمێکی وای بۆ تاکی تورك داڕشتووە ، دەرچوون لەو تەلیسمە ئاوا ئاسان نییە. تاکی تورك وا گومان دەبات ئەگەر لە یەکێتی ئەورووپا وەربگیرێ لە کێشە ئابووری و شارستانیەتیەکان رزگاری دەبێت. ئەو هەست بە تەقەدومکردنە لە بەرامبەر رۆژئاوا و خۆ بەزلزان لە بەرامبەر کورد دا شیمانەی توونێلێکی دەر ڕۆناکی لێناکرێ!

لە ئێرانیش هەتا زۆربەی پرۆفیسۆرەکانی زانکۆش بە دەگمەن ئینگلیزییەکی ڕەوان دەزانن. هەرچی هەیە تەنیا بە

زمانی فارسییە, ئەو زمان پەسەندییە ، خۆی لە خۆیدا کوشتنی نەتەوەیە, چونکە تاکەکانی نەتەوە ئەوەی دەیزانن چ لە ماڵ چ لە زانکۆ و دەزگاکان هەر بە فارسی دەیزانن.

ئەگەر ئەو حاڵەتە بۆ تورك و فارس ساخلەم نەبێت, بۆ ئێمە ڤایروسێکی خەتارناکە و هەرەشە لە پێکهاتەی مەعریفی تاکی کورد دەکات.لە باشوری کوردستان ئەگەر ئێمە لە عەرەبەکانیش جیا ببینەوە ئەوە لە زۆر رووەوە هەر پێویستیمان بە عەرەبی دەبێت. باشوری کوردستان داوا ئامانجی بیر کردنەوەی تاکی کورد نییە, بەڵکو دەبێت لە زاکیرەی هەر تاکێکی کورد بینای دەوڵەتێکی لە نشونمانکردن دا بێت. ئیمە راپەرینمان کرد بۆ ئەوەی لە خێوی عروبە رزگارمان بێت, نەك جۆرێکی دیکە لە ڤایرۆسی عروبە لە ناخی گەنجەکانمان بچێنین. لە دوای راپەرین زانکۆکانمان لە ڕووی مەعریفییەوە لە پاشەکشی دان. ئەو پاشا گەردانییە وێرانکردنی رۆحییە, چونکە لەم بەرنامەیەی ئێستادا نەوەیەکی خوێندەواری جاهیلمان بۆ دروست دەبێت. بۆچی جاهیل نەبێ کە جگە لە کوردییەکەی خۆی (نەك زمانی یەکگرتوو) هیچ زمانێکی دیکە نازانێت هەتا دایەلێکتیکێکی دیکەش نازانێت. باوەڕ ناکەم لە هەموو قوتابییەکانی زانکۆکانی سلێمانی و هەولێر و کۆیە سەد قوتابی (سۆرانی!) هەبێت بتوانێ نامەیەکی پوخت بە (بادینی!) بنووسن. ئایا ئاسایشی مەعریفیمان لە

هەڕەشە دایە یان نا؟! ئەو سنووربەندییەی هەرێم و ئەو فەرامۆشکردنەی زمانەکانی دیکە دوو ئەگەری ڕووخانی مەعریفی تاکی کوردن. ئەگەر تورك و فارس ئەمە بکەن ئەوە ئەوان هەزاران وەرگێریان هەیە و دەتوانن زۆربەی هەرە زۆری شاکارەکانی جیهان و پرۆگرامەکانی زانکۆکانی جیهان بۆ زمانی خۆیان وەربگێرن, بەڵام ئێمە چەند وەرگێرمان هەیە.؟! خۆشویستنی زمانی نەتەوەیی ئەوە ناگەیەنێت کە زمانی دیکە فێر نەبین. هەر زمانێکی زیندوو ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێ لە بینای مەعریفی هەر تاکێکدا, لەم ڕوانگەوە بە حوکمی ئەوەی ئێمە بانگاشەی ژیانی موئەسەساتی دەکەین لە هەوڵی بە دیموکراسیکردنی دەسەڵات داین ئەوە دەخوازێ بەو عەقڵە ئەکادیمی و شارستانی و مەعریفییەوە تاکەکانی خۆمان لە مەترسی ڕووخانی مەعریفی رزگاربکەین.

خۆم وەك ئەکادیمییەك باوەڕم وایە کە زۆر گرنگە نەك هەر تەنیا گرنگی بە زمانی عەرەبی و تورکی و فارسی و ئینگلیزی بدەین, بەڵکو چەندین سەنتەری چالاك بۆ فێربوونی ئەو زمانانە بکرێتەوە و قوتابییەکانی ئەو بەشانە چەند ساڵێك لەو وڵاتانە بمێننەوە و زیاتر دیراسەی زمان و کلتووری ئەو گەلانە بکەن, بەمەش بەجدی نەوەیەکی مەعریفیمان بۆ دروست دەبێت و جگە لە زمانەکەی خۆی زمانی دۆست و نەیارانی خۆیشی دەزانێت.

دەسەڵاتی فرمان

خوێندنەوەیەکی هزری- زمانەوانییە

زمانی کوردی وەك هەموو زمانێکی دی هیندو– ئەروپی پێکهاتەی ڕستەسازیەکەی لەسەر فرمان دامەزراوە. فرمان لە کوردیدا دەسەڵاتێکی فرە رەهەندی هەیە. ئەو دەسەڵاتە تەنها هەر لە پێکهاتە سینناکسیەکەدا دەرناکەوێ، بەڵکو لە پێکهاتەی واتایش دەردەکەوێ. دەسەڵاتی فرمان هەرجۆرێ بکەرو بەکار دیارناکات، بەڵکو دەسەڵاتی بەسەر جۆرێ بکەرو بەکارەکانیش دا هەیە. وێڕای ئەمەش لەرووی مۆرفۆلۆژیش ئەو دەسەڵاتەی فرمان لە فرێزو جۆری فرێزەکاندا هەیە. لەم کورتە نووسینەدا تەنیا جەخت لەسەر دەسەڵاتی فرمان لە دیاریکردنی بکەرو بەکار دەکەین. ئەم دیاریکردنەش هەر لەسەر ئاستی ڕستەسازی شرۆڤە ناکەین، بەڵکو هەندێ سەرەنج لەسەر ئاستی واتاییش دەردەبڕین. ئەم فرمانانەی خوارەوە دەسەڵاتیان بەسەر دیاریکردنی بکەرو کارەکانیان دا هەیە.

- دەخوێنێ.
- دەنووسێ.
- دەخوا.

– داژوا.

– دەپەڕێ.

– دەوەڕێ.

– دەلورێنێ.

– دەنەڕێنێ.

هەر چوار فرمانی یەکەم– دەخوێنێ، دەنووسێ، دەخوا، داژوا – فرمانی تێپەڕن " transtive verbs". ئەم جۆرە فرمانە پێویستی بەکارێکەوە هەیە، چونکە کارەکە کەسێك لەسەر کەسێکی تر یان شتێکی ترەوە دەیکات. فرمانی " دەخوێنێ" ناسنامە بکەرەکە دیاردەکاو ئەو کەسەی دەخوێنێ یەکێ لەو ئەدگارانەی هەیە: + مرۆڤ، + قوتابی، + چاوساغ یان کوێرە ! ئەدگاری یەکەم لەپێش هەموویانەوەیە، چونکە ئەوەی دەخوێنێ دەبێ مرۆڤ بێت. وێڕای ئەمەش بکەرەکە بکەرێکی لۆژیکیە. هەروەها بەکارەکەش دیاردەکات بەوەش شتێك دەخوێنێ. ئەو شتە ئەدگاری خوێندنی هەیە. وێڕای ئەمەش شوێنی خوێندنەکە دیاری دەکات. ئەو کەسەی دەنووسێ، دەبێ نووسیار بێ. ئەو نووسیارە مرۆڤە سیماتەی ئەوە دەکرێ شاعیر، توێژەر، یان چیرۆکنووس. هتد بێت. گیانلەبەرو بێگیان ناتوانن ببنە نووسور، بۆیە ئەو کەسەی دەنووسێ، دەبێ مرۆڤ بێت! هەروەها هەر فرمانەکە بەکارەکەش دیاری دەکات.

١– ئەو چیرۆك دەنووسێ.

٢– ئەو رۆمان دەنووسێ.

٣– ئەو شیعر دەنووسێ.

بەڵام ناکرێ بڵێین:

٤ – ئەو رایەخ دەنووسێ!

٥ – ئەو ئاسمان دەنووسێ!

٦– ئەو پیاو دەنووسێ!

لە فرمانی " دەخوا" دا دەکرێ بکەر مرۆڤ بێ یان گیانەوەر بێت. بەکارەکەش دەبێ ئەو شتە بێت " بخورێت" :

٧– ئەو نان دەخوا!

٨– شێرەکە گۆشت دەخوا!

٩– مەلۆتکەکە برنج دەخوا!

١٠– ئەو دیوار دەخوا!

لە "٩" نەلۆتکەکە– بەگوێرەی تەمەنی– شیانی ئەوەی نییە " برنج" بخوا، ئەگەرنا " برنج" دەخورێ، بەڵام لەڕستەی "١٠" دیوار ناخورێ، ئەگەرنا ئەو شیاوی ئەوەی هەیە ئەوشتە بخوا، کە دەخورێت. ئەمەو لەهەندێ ڕستەی ئیدیۆمیدا " دەخوا" چەندەها واتای تر دەگەیەنێت:

١١– ئەو باش دەخوا. ______ پارە دەدزێ.

١٢– ئەو پەکی پێ نیە دەخوا. ______ حەرام دەخوا.

١٣– پێم بڵێ: ئەو دەخوا یان نەء ؟ ______ بەرتیل وەردەگرێ.

١٤– ئەو وەك گەزۆو مازوی دەخوا. _ لە حەرام و حەلاڵ ناپێچێتەوە.

١٥– ئەو پیاوێکی باشە، لەبەرد نەرمتر بێ دەخوا. هەرشتێك بخورێت.

هەرچی فرمانی " داژوا" یە ئەوە بەکارەکەی دەبێت شتێك بێت سیفەتی هاژوتنی لەسەر پیادە بێت وەك: پایسکل، ئۆتۆمبێل، فرۆکە. . هتد لێرەش بکەرەکە، بکەرێکی لۆژیکی دەبێت و بەپلەیەك مرۆڤە، بەڵام هەندێ جار بۆ مەشق هەندێ گیانەوەری زیرەك دەبێت. هەرچی کۆمەڵەی دووەمە: " دەپەڕێ، دەوەڕێ، دەلورێنێ، دەنەڕێنێ– یە بکەرە سروشتی و لۆژیکەکەیانە گیانەوەر. لێرەدا فرمانەکە جۆری گیانەوەرەکەش لەیەك جودا دەکاتەوە. فرمانی " دەپەڕێ" هەر فرمانێکی تایبەت بە گیانەوەرەوە نییە، بەڵکو جێندەر" gendar" یش نیشان دەدات. بکەرەکە نێرەو شیانی پەڕێنی هەیە. بەواتای بکەرەکەوە لەتەمەنەوە پەککەوتە نییە. هەرچی فرمانی " دەوەڕێ" یە، ئەوە تەناە تایبەتە بەسەگەوە. هەر تەنیا سەگ بکەری فرمانی دەوەڕێ دەبێت، بۆ "مرۆڤ" دەوەڕێ بەواتایەکی تر دێت! بکەری فرمانی "دەلورێنێ" تەنیا " گورگ " دەبێت. هەر " شتر " بکەری فرمانی " دەنەڕێنێ " دەبێت. هەرچەندە دەنەڕێنێ بۆ مرۆڤیش بەکاردێ بەڵام جگە لە لاسایی کردنەوەی توڕەیی و دڕندەیی شێر چیتر نییە. فرمانی " دەپەڕێ " فرمانێکە بکەرەکەی هەموو گیانەوەرێکی نێری گەنج

دەگرێتەوە. هەرسێ فرمانەکەی تریش لەیەك سیفەت هاوبەشن ئەویش نیشاندانی ئەدگاری ترسە یان هەبوونی ترسە. واتای کە شێر دەنەڕێنێ لەلایەك بەرکارەکە دەترسێنێ لەلایەکی تریش شێرەکە برسی یە یاخود هەست بەبوونی هەڕەشەیەك دەکات. فرمانێکی وەك " دەترسێ " بکەرو بەرکاری جودای هەیە. ئەم نموونانەی خوارەوە جۆرەکان لەیەك جودا دەکەنەوە:

١٦– ئازاد لە شێر دەترسێ.

١٧– ئەو لە شەوە دەترشێ.

١٨– منداڵەکەم لە مشك دەترسێ.

١٩– کێ هەیە لە دێو نەترسێ.

٢٠– ئەو لە مردن دەترسێ.

٢١– ئەو لە خۆشەویستی دەترسێ.

لە ڕستەی "١٦–١٩" ترسەکە پەیوەستە بەجۆری بکەرەکانەوە چونکە، بۆ نموونە هەموو کەس لە " شەوە" " دێو" ناترسێ، بەڵکو هەیە زەنی وایە " شەوە" و " دێو" لە واقیعدا بوونیان نییە تەنها هەندێ ئافرەت، بەتایبەتی لەپاش منداڵبوون لە شەوە دەترسێ. هەندێکی تر تەنیا بەشەو لە دێو دەترسێ. تەنیا " منداڵ" یان " ژن" لە مشك دەترسێ. ئەوانە ئەو شتانەی ژێدەری ترسن و ئەوانەی لەو ژێدەرانە دەترسن جیاوازن و حاڵەتەکە هەمەلایەنە " universal" نییە. لە ڕستەی "٢٠–٢٢" ژێدەرەکان حاڵەتی مەعنەوین و جۆری

ترسەکە، جەستەیی نییە. لە لایەکی تر حاڵەتەکە زیاتر تەوەقعی یە لەوەی روویدابێت، بەلاّم " مەرگ، نەبوونی" ترسێنەرن، چونکە روخێنەرن! ئاکامی خۆشەویستی – ش هەر چاوەڕێی ترسێکی مەعنەوی لێدەکرێ، نەك خۆشەویستی خۆی!

لە بیڤی ئاینیدا لە زۆربەی کۆمەڵگاکان کلتوورێك ئامادەگی هەیە، خەڵکە عەوامەکە باوەڕی وایە کە ئەو زەنە ژێدەرەکەی ئاینیە، ئەویش مەسەلەی لەخودا ترسانە! مرۆڤ لەخودا بترسێ یان وابکات خۆشەویستی خودا بێت؟! ئایا خودا، کە دەسەلاّتی موتڵەقی بەسەر ئێستاو ئایندەی ئەم دنیاو ئەو دنیای مرۆڤەوە هەیە، مرۆڤ بۆ خۆشی نەوێ؟ بۆ لێی بترسێ؟! خودا یەکە، بەلاّم مرۆڤەکان زۆرن و جیاوازن. ئەوانەی لە مەملەکەتی خودا دەردەچن و دنیایەکی تر بۆخۆیان و ئارەزووەکانیان بونیاد دەنێن، ئەوانە گوفتارو رەفتاریان لەگەڵ خودا نییە، خودا بەرامبەر ئەوانە " سزادەر، تۆڵەسێنە. " نەك بەرامبەر مرۆڤێك ژیانی بەگوێرەی بەرنامەی خودا دادەڕێژێ. بەحوکمی ئەوەی مرۆڤ کائینێکە هاردەکەی جێی خراپەو چاکەی لێدەبێتەوە، بۆیە ناتوانێ وەك " فریشتە" بژێت. وەك فریشتە نەژیان، لادان نییە، بەڵکو پەیرەوکردنی ئادەمیەتی مرۆڤە. لەم روانگەیەوە لەم رستانەی خوارەوەدا بکەر تاوانبارە نەك بەرکار!

۲۳– ئازاد لە خودا دەترسێ!

۲٤– سەردار لە خودا دەترسێ!

لە ڕستەی "۲۳" و "۲٤" دا " ئازاد" و " سەردار" هەردووك – هەریەکەی بەڕێژەیەك و پێوانەیەك کەسایەتیەکەی دەردەکەوێت. ئازاد بۆ لە خودا دەترسێ. ئەگەر ئەو مرۆڤەکی دروستە، بۆ لە خودا دەترسێ؟! خودا ڕێزی هەموو ئادەمیەك دەگرێ! لەنێو ئادەمیەکان، ئەوانەی لەگەڵ خودا تەبان، خودا خۆشی دەوێن. لەڕواڵەت، ئازاد لە خودا دەترسێ، ئازاد مرۆڤەکی باشە. لەگەڵ خودای خۆی تەبایە، بەلاّم بۆ دەبێ لە خودا بترسێ؟! خودا نەك ژێدەری ترس نییە، بەڵکو ژێدەری تەناهی و ئارامیی گیانی مرۆڤە! لەم پێودانگەوە، فرمانی " دەترسێ" لە ڕستەی "۲۳" دەبێت لێکدانەوەی ترسی بۆ بکرێ:

یەکەم کلتووری کۆن ببەزێنین. لەجیاتی ئەوەی منداڵانمان بە " ترس لە خودا "، بە " خودا خۆشەویستن" پەروەردە بکەین. ژیان و جیهانی منداڵان هەمووی بەرائەتە، جا لەسەر چ بنەماو شەنگستێك بەترس! ! لە خودا بیترسێنین. ئەوەی تەواو دەرك بە بەزەیی و خۆشەویستی خودا بکات، دەگاتە ئەو قەناعەتە ئیدراکییە، خودا دەیەوێ مرۆڤ– خۆشی بوێ، نەك لێی بترسێ! !

دووەم: " دەترسێ" لە کۆنتێکستی: ئازاد لەخودا دەترسێ جیایە لەوەی " ئازاد لە دێو دەترسێ "، چونکە لە یەکەم دەبێ خوێندنەوەیەکی پراگماتیکی بۆ بکرێ ئەوەی دووەمیش خوێندنەوەیەکی سیمانتسیکی! بە واتایەکی تر، " دەترسێ"

لەو دوو سیاقە وەك فرمانێكی فرە واتا " polysemous" دەردەكەوێ. لە یەكەمدا، ئازاد لە خودا دەترسێ، وا دەخوێنرێتەوە كە ئازاد سنووری خودا نابەزێنێ. خودا دۆستە. یەكێكە لە پیاوانی خودا. خوداش شایەن بەوەیە رێزی لێبگیرێ. ئەو ترسە لێرەدا، رێزە چونكە خودای هەرگیز خۆی ژێدەری ترس نییە، بەڵكو ژێدەری رێزو پەرستنە. هەرچی واتای دووەمی " دەترسێ" یە ئەوە واتا سیمانتیكیەكەی وشەكانی ڕستەكەیەو لە كلتووری كوردیدا " دێو" هیچمای ترسەو خوێندنەوەیەكی ئەرێی بۆ ناكرێ. خودا تورە نابێ، هەتا تورە نەكرێ. ئەوە مرۆڤە خودا تورە دەكات نەك خودا خۆی تورە بێت، بۆیە هەروەك چۆن خۆی بە گەورەیی خۆی رێزی مرۆڤ دەگرێ، دەیەوێ مرۆڤیش رێزی بگرێ نەك " بەزاتی ئەو " مندالْ بترسێنرێ! !

زمانی ستاندەر
لەنێوان پێویستییەكی نەتەوەیی و
حەساسییەتی ناوچەگەریی

زۆربەی زمانە زیندووەكان چەندەها زار و شێوەزاریان هەیە، هەبوونی ئەو هەموو زارە حاڵەتێكی سروشتییە و ئەگەری بەهیچزی زمانی نەتەوەییە. لەلایەكی تریش هەر كە زارێك یان شێوەزارێك بە هۆ هەبوونی چەند ئەدگارێك یاخود بە هۆی مێژوویی یاخود سیاسیی شیمانەی ئەوەی لێدەككرێ ببێتە زمانی ستاندەرو زمانی نووسین بۆ هەموو زارەكانی تر، ئاخاوتنكەرانی زارەكانی تر بە ئاسانی ئەوە قەبولْ ناكەن. ئەو پەسند نەكردنەش چەند ئەدگارێكی لە پشتەوەیە.

گومان لەوە دانییە كە هەبوونی زمانێكی نووسین كە هەموو ئەدگارەكانی زمانی ستاندەری لە خۆ گرتبێت، پێویستیەكی نەتەوەییە. بە حوكمی ئەوەی كورد لە مێژووی نوێیدا قەوارەیەكی سەربەخۆی نەبووە، تا بتوانێ هەموو كورد وەك زۆربەی گەلانی دنیا خاوەن زمانی خۆی بێت. لە سەردەمانێكدا میرنشینی ئەردەلان خاوەن هەیبەت و هەیمەنەی خۆی بوو،

زاری هەورامی نەك هەر خەریك بوو ببێتە زمانی دەستەلات و ئەدەب و کۆمەلگا، بەڵکو خەریك بوو دەبووە زمانی دینیش !.

لە سەردەمی زێرینی میرنشینی بابانیش بە چاولێکەری میرنشینی ئەردەلان، زاری کرمانجی خواروو لە سەر دەستی شاعیرانی سەردەستەی بابان خەریك بوو دەبووە زمانی ستاندەر هەتا شاعیرانی دوای ئەوانیش نەك هەر لە ڕووی زمانەوە، بەڵکو لە ڕووی هونەری شیعریشەوە ئەوانە دەبوونە ستاندەر بۆیان !

لە دەڤەری باکووریش بزاڤی زمانەوانی و گرنگی دان بە زمان و ئەدەب و تێکستی ئەدەبیدا سنووری ئەوەی بەزاند، بە جۆرێ یەکەم چیرۆك، یەکەم ڕۆژنامە، یەکەم ڕێزمان هەتا یەکەم شیعری نوێش بە زاری کرمانجی سەروو بووە. ئەو زارە تەنیا سەر بە باکووری کوردستان نەبووە، بەڵکو ئەو ئەدەب و ڕۆژنامە و گۆڤارانەی لە ئەستەنبۆڵ و دیمەشق و قاهیرە دەردەچوون هەر بەو زارە بووە.

هەردوو زاری باکوور و باشوور لە هەر سێ ئاستە سەرەکییەکەی زمان : فۆنۆلۆژی، مۆرفۆلۆژی، سینتاکس جیاوازیان هەبووە. دوور نییە ئەو جیاوازییە پەیوەست بەو فرە ڕەهەندییەی ڕەگەزی کوردەوە بووبێت، جاران وا باو بووە کە میدییەکان باپیرە گەورەی کوردانن، بەڵکو ئەم ڕایە لە ڕووی زانستی و مێژووییەوە لە جێی خۆی نییە، چونکە بەر لە دەرکەوتنی میدیەکان لە کوردستاندا هۆز و خێلی تر لە کوردستان هەبوونە، زۆربەی ئەوانەش هەر بە قسەی هاوسێیانی

کوردەوە کورد بوونە. دوور نییە کاردۆخییەکان باپیرە گەورەی کوردانی باکوور بووبن !. ئەوەی هەردوو زارەکە بزانێ یان شارەزای لە بارەی ئەو زارەوە هەبێ، ئەوا دەزانێ کە زۆر دژوارە بتوانین ئەو دوو زارە لە یەك بدەین و زمانێکی ستاندەر بۆ کورد دروست بکەین. هەر لەو ڕوانگەیەوە سەرکردایەتی سیاسی کورد بە ڕێبەرایەتی بارزانی و کوڕەکانییەوە هەوڵیان نەداوە زاری سەروو بە سەر زاری خواروو بسەپێنن، بەڵکو بەپێچەوانەوە هەتا زمانحاڵی حزبەکەشیان بە زاری باشوور بووە. ئەوساش بادینیەکان ئەمەیان لەلا پەسند بووە، ئەگەر پەسندیش نەبووبێ دژایەتیان نەکردووە ، . هەرچەندە لە هەشتاکان ڕژێمی بەغدا لە ڕێگای (ئاسۆ) و (بزاڤ) هەوڵی دا ئەو دوو زارە بەرەو دوو زمان بچن، سەرکردایەتی سیاسی کوردیش لە دوای ڕاپەڕینەوە ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەخۆ لە پێکۆڵی ئەوە دان کە ئەو دوو زارە بەرەو دوو زمان ببەن !. ئەو گۆڤار و ڕۆژنامانەی لە هەولێر و سلێمانی دەردەچن تەنیا بە زاری کرمانجی ناوەڕاستن، بە جۆرێ تەنیا ڕۆشنبیرانی حەفتای بادینی لەو زارە دەگەن، هەرچی ڕۆشنبیرانی (سۆرانین) زۆربەیان لە زاری سەروو ناگەن !باوەڕ ناکەم لە سەدا سی ڕۆشنبیرانی ئەمڕۆ لە ڕۆژنامەکانی (ڕەسەن)، (پەیمان) و (ئەڤرۆ) و گۆڤاری (گازی)، (مەتین)و(ڤەژین)و(نوهات) بگەن ! بەڵام زۆربەی لە هەردوو لا لە

(التاخی)(الاتحاد) دەگەن ! ئەو ڕقە ناپیرۆزەی هەژموونی پۆلیسی دەستەلاتی سیاسی حیزبی کوردی لەلای تاکی هەردوولای دروستکردووە و وای کردووە ئەو دوو زارە بەرەو دوو زمان بچن ! ئەوەتا لە هەردوو لا وشەی (تەڵاق) بۆ لە یەکتر جیاکردنەوەی هەردوو زارەکە بەکاردەهێنن !.

دەڤەری بادینان لە پێکۆلی زۆردان کە ئەگەر زارەکەی ئەوان نەبێتە زمانی فەرمی فەرمانگە و خوێندن، ئەوە ئامادە نین چیتر قەبوولی (زاری سۆرانی) بکەن. هەرچی دەڤەری سۆرانە ئەوە (بانگەشە)ی ئەوە دەکەن کە ئەوە سەدەیەکە کورد زمانی ستاندەری خۆی هەیە. ئەو(زمانە)ش زاری کرمانجی ناوەڕاستە. ئەو زارە هەموو ئەدگارەکانی زمانی ستاندەری تێدایە، لە مێژووی خۆیدا سەلماندوویەتی کە شیانی ئەوەی هەیە ببێتە بنەمایەك بۆ زمانی یەکگرتوو ! پاساوەکانی ئەم دەڤەرە هەندێ لۆژیك لە خۆ دەگرێ. تێکستەکانی ئەم زارە بە ئەلفبای ڕێنووسی عەرەبی نووسراوە. لەو سەدەیەدا هیچ دابڕانێك لە بزاڤی ئەو زارەدا نییە، هەرچی زاری باکوورە ئەوە نزیکەی سەدەیەکە ئەو شێوەزارە لە دنیای نووسین بە پلەیەك و قسەکردن بە پلە دوو کز بووە. لە دەڤەری بادینانیش لە حەفتاکانەوە هەتا ڕاپەڕین تەنیا گۆڤارێك بەو زارە دەرچووە، ئەویش (دەنگێ مە)یە، کەچی لە دەڤەری سۆران (کاروان)و(بەیان)و (ڕۆشنبیری نوێ)و (هاوکاری)و (پاشکۆی عێراق)

هەبووە. لە دوای ڕاپەرینیش ژمارەی ئەو گۆڤار و ڕۆژنامانەی بە زاری کرمانجی ناوەڕاست دەرچوونە بە هیچ جۆرێ بەراورد ناکرێ بەوانەی بە زاری کرمانجی سەروو دەرچوونە.

لە کۆتاییدا ئێمە ئەگەر بە عەقلی کوردستانی گەورە بیر بکەینەوە، کە نزیکەی سەدا حەفتای کورد بە زاری کرمانجی سەروو دەئاخڤن، ناچار دەبێ دوو زار بکرێتە زمانی نووسین. ئێستا لە ئەمەریکا، ئەمەریکیەکان زمانی خۆیان بە زمان دەزانن نەك زارێك بێت لە زمانی ئینگلیزی ! یان زاری کرمانجی بکرێتە زمانی ستاندەری کوردی ! بەڵام لە سەر ئاستی باشووری کوردستان، هەرگیز ڕێك ناکەوێ زاری کرمانجی هەژموونی بە سەر زاری ناوەڕاست هەبێت. ئەوەی لێرەدا گرنگە ئەوەیە مەسەلەکە ئەوەندەی باکگراوندێکی ناوچەگەرێتی و حەساسیەتێکی سیاسی هەیە، هێندە مەسەلەکە زمانەوانی نییە. خۆم باوەڕم وایە هەر کە ڕۆشنبیرانی کورد بە عەقلێکی شەفاف و دوور لە دەمارگیری عەشیرەتگەری و ناوچەگەریی بیر بکەنەوە، چەند قۆناغێکی گرنگ دەچینە پێش بۆ بەرپاکردنی زمانێکی ستاندەر. خۆم باوەڕم وایە ئەگەر بە دروستی پەیرەوی مەنهەجی خوێندنی پەروەردەی ئیدارەی هەولێر بکرابوایە، ئەوە ئەو پرۆسەیە لە ئایندەیەکی نزیکدا دەرئەنجامی باشی دەبوو و دەبووە بنەما و شەنگستێك بۆ یەك زمانی نووسین.

ئەلفبای فەرهەنگی و زمانی

لە نێو کورد سێ جۆر ئەلفبای عەرەبی لە کوردستان باشوور و رۆژهەلآت بەکاردێ، ئەلفبای لاتینی لە باکوور و رۆژئاوای کوردستان، هەروەها لە هەندێ گۆڤاری باشووریش بەکاردێ، ئەلفبای سلاڤی (ئەم جۆرە ئەلفبایە) زیاتر لە ناو کوردەکانی سۆڤیەتی پێشوو بەکاردێ. ئەم نووسینە لە لایەنی نێگەتیڤ پۆزەتیڤی ئەو ئەلفبایانە نادوێ، بە لٚکو هەولٚدەدات هەلٚەیەکی باو Common Mistakes راست بکاتەوە کە زۆرێك لە فەرهەنگنووسان و نووسەرانی کورد دووچاری بوونە. ئەوەیش لە یەك جیا نەکردنەوەی ئەلفبایی فەرهەنگی و زمانییە.

بێگومان هەموو زمانێك ئەلفبایەکی هەیە بە گوێرەی ئەو ئەلفبایە زمان دادەرێژرێت، ئەم جۆرە ئەلفبایە لە ناو قوتابیان بە (abcd) ناسراوەو تەواوی پیتەکانی زمانێك دەردەخات، بەواتای لەم جۆرە ئەلفبایەدا هەردوو جۆرە پیت بزوێن و نە بزوێن consonant- vowel هەتا نیمچە ڤاولیش quasi-vowel لە خۆ دەگرێ، هەر لە پیتەکانی ئەم ئەلفبایەش دەنگ درووست دەکرێن، فۆنیم و دەنگ کە لە و پیتانەوە دروست دەکرێن، پێکەوە وشەیان لێ دروست دەکرێت، ئەدگارێکی تری ئەو پیتانە ئەوەیە دەکرێ لە سەرەتا و ناوەڕاست وکۆتایی وشە بێت بە شێوازێکی تر ئەو پیتانە لە هەموو وشەیەکی زمانەکەدا هەن

هەروەها دیاردەیەکی دەنگسازی هەیە کە لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر جودایە، ئەویش دیاردەی هەبوونی ئەلفۆنە allophone، ئەلەفۆن گۆکردنی فۆنیمێکە بە چەند شێوەیەکی جیاوازەوە ئەو پۆلیدەنگییە واتای وشەکە ناگۆڕێت، بەلآم بۆ نموونە، ئەوەی پۆلیدەنگییە لە ئینگلیزیدا لە کوردیدا تاك فۆنیمییە هەردوو پیتی (ڕ) و (ل) چ بە قەلٚەو یان لاواز بیخوێنینەوە لە ئینگلیزیدا واتا ناگۆڕێت، بەلآم لە کوردیدا هەریەکە لەم دووە تاکفۆنیمییە بۆیە شێوەی کۆ کردنیان واتا دەگۆرێت. .

هەرچی ئەلبای فەرهەنگیە لە زۆر رووە وە لە ئەلفبای زمانەوە جودایە، ئەلفبای فەرهەنگی هەموو ئەلفبای زمانی ناگرێتەوە، ئەلفبلی فەرهەنگی تەنیا ئەم پیتانە دەگرێتەوە کە توانایان هەیە لە سەرەتای وشە بێن، ئەمەش هەرتەنها نەبزوێنەکان ناگرێتەوە، بەلٚکوو بزوێنەکانیش دەگرێتەوە، هەردوو پیتی (ڕ) و (ل) زۆری وشەسازی کوردی پێکدێنن، نابنە بە شێك لە ئەلفبای فەرهەنگی، چونکە کورد وشەی نییە بە (ڕای لاواز) و (لامی قەلٚەو) دەست پێ بکات، هەروەها لە کوردیدا هەردوو پیتی (و) و (وو) دوو دەنگی جودا پێکدێنن، هەردوو وشەی (کوڕ) و (کووڕ) تەواو لە یەك جودان، بەلآم لە ئەلفبای فەرهەنگیدا دەبنە یەك ،چونکە وشەی نوێ پێکناهێنن، هیچ گۆرانێکی واتایی لە نێوان (وشە) و

(وشە) بە (وتە) و (ووتە) دا دروست نابێ، بەڵام لە ئەلفبای زمانییدا دوو فۆنیمی لە یەك جودان.

فەرهەنگە کوردییەکان تێکەڵکردنی هەردوو جۆری ئەلفبا

فەرهەنگنووسانی کورد وێرای ئەوەی هەردوو ئەلفبای تێکەڵ دەکەن، لەسەر ژمارەی پیتەکانیش کۆك نین، گەورە فەرهەنگ نووسی کورد شێخ موحەمەدی خاڵ لە فەرهەنگە سێ بەرگیەکەیدا دەنووسێ : زمانی کوردی (٢٧) پیتی هەیە کە ئەمانەن: (أ ب پ ج ح خ د ر ز ژ س ش ع غ ف ڤ ق ك گ ل م ن و ه ی) هەرچی مامۆستا فازیل نیزامەدینە هە رچوار پیتی (ح ع غ ق) بە کوردی دانانێ و ژمارەی پیتەکانی دەکاتە (٢٣) پیت، هەرچی مامۆستا هەژار موکریانیە ژمارەی پیتەکان دەکاتە (٣١) پیت.

بەمەش هەردوو ئەلفبایەکە تێکەڵ دەکات : (هەمزە بێ پێ تێ جیم چێ حێ خێ دال ریبزرگ زێ ژێ سین شین عین غین فێ ڤێ قاف کاف گاف لام لام بزرگ میم نون واو واوی مجهول هێ یێ یای مجهول) هەرچی مامۆستا گیوی موکریانیە لە فەرهەنگی کوردستان ئەلفبای فەرهەنگی ئاوا دەنووسێ: (ا ب پ ت ج چ ح خ د ڕ ز ژ س ش ع غ ف ڤ ق ك گ ل م ن و ه ی) وێرای ئەمەش فەرهەنگنووسانی کورد لە سەر ژمارەی پیتەکان ، هەروەها جۆری ئەلفبایەکە کۆك نین، هەروەها هەریەکە بە بیانوویەك پیتێك زیاد دەکات، یان کەم دەکات

زمانەوانی   سەلام ناوخۆش , نەریمان خۆشناو

مامۆستا فازیل نیزامەدین هە رچوار پیتی (ح ع غ ق) بە کوردی دانانێ و دەڵێ هاتوونەتە ناو زمانی کوردیەوە، گیوی موکریانیش (ع غ) بە کوردی دانانێ، هەر ئەمەش وای لێکردووە لە زۆر شوێن (ح غ) تێکەڵ بکات.

هەرچی مامۆستا خاڵ و مام هەژارە ئەوە هەر چوار پیتیان بە کوردی داناوە و پەیڤیان بۆ هەر چوار پیت هێناوەتەوە، مامۆستا خاڵ لەو چەند لاپەڕەیەدا وشەی بۆ چوار پیتە هێناوەتەوە(ح٤٧–٥٧)، (ع٣٥٧–٣٦١)، غ٣٦٢–٣٦٤)، (ق٥٤١–٥٩٤) لە فەرهەنگی شارەزووری د. شەفیق قەزاز دا وشە بۆ ئەم چوار پیتە هێنراوەتەوە، لە لە فەرهەنگی کوردستانش لە لاپەرە (٣٤١–٣٥٠) وشە بۆ پیتی (ح) هێنراوە بۆ پیتی (ق)یش لە لاپەرە (٦٨٢–٧٢٧) وشە بۆ پیتە هەیە.

پێشنیار

بە حوکمی ئەوەی نووسەر ی ئەم چەند دێرە، چوار پێنج ساڵە خەریکی کاری فەرهەنگ نوسینە، ئەوە لە پرۆسەی فەرهەنگ نووسیندا بۆی دەرەوتووە کە زۆربەی فەرهەنگە کوردییەکان تەواو ڕەچاوی ئەلفبای فەرهەنگی ناکەن، بۆ یە زۆر گرنگە فەرهەنگ لە سەر بنەمای ئەلفبای فەرهەنگی بنووسرێت، هەروەها زۆر گرنگە لە سەر ڕێزبەندی پیتەکانیش هاو ئاهەنگییەك

هەبێت هەروەها جیاکردنەوەی بزوێن – نیمچە – نەبزوێن زۆر گرنگە، چونکە ئەمەش لە ڕۆنانی وشەدا ڕۆڵی خۆی دەبینێت.

لە کۆتایدا کە دەڵێین "فەرهەنگی کوردی " دەبێ فەرهەنگی هەموو کورد بێت نەك تەنیا زارێك، ئەمەش زمانی ستاندەر بە هێز دەکات هەر بۆ نموونە فەرهەنگی کوردی – کرمانجی خواروو (سۆرانی) لە پیتی (ڤ) زۆر هەژارە، بەڵام کرمانجی سەروو زۆر دەوڵەمەندە لەم پیتەدا، بۆیە بە بەکارهێنانی هەر ئەم دوو زارە سەرەکییەی باشووری کوردستان، زۆر وشەی کوردی لە فەوتان ڕزگار دەبێت.

وشەی لێکدراو و پێکهاتەی ڕێزمانیی

زۆر بابەتی زمان لە رواڵەتو هەندێ ئەدگاردا لە یەك دەچن، بەڵام هەرچەندە لە بابەتەکە وردبینەوەو لە بابەتەکە بکۆڵینەوە حاڵەتی لە یەکچوونەکە کاڵ دەبێو هەر بابەتەو بوارو ئەدگاری تایبەت بە خۆی دەردەکەوێ.

وشەی لێکدراو Compound word و پێکهاتەی ڕێزمانیی Grammatical structure یاخود گرێی سینتاکسی Syntactical لەو جۆرە بابەتانەن کە لە رواڵەتدا زۆر لە یەك دەچن، هەروەها لە هەندێ حاڵەتدا هەندێ ئەدگاری هاوبەشیان هەیە. جا بۆ ئەوەی ئەو دووە لە یەك جیابکەینەوە، بە پێویستمان زانی کورتە توێژینەوەیەك ئەنجام بدەین.

چەمکی وشەی لێکدراو:

کریستال (١٩٩١: ٧٠)و فاسلۆو ئەوانی تر (٢٠٠٦: ٧٧)و پارتەر (٢٠٠٥: ٩٩)و هاسپێلماث (٢٠٠٢: ٢٢١) باوەڕیان وایە کە وشەی لێکدراو "لە دوو مۆرفیمی سەربەخۆ پێکدێ". مۆرفیمی سەربەخۆ Free morpheme ئەو مۆرفیمەیە کە

شێوەیەکی سەربەخۆی هەیەو واتایەکی سەربەخۆشی هەیە. دەکرێ وەك وشەیەکی سادە لە فەرهەنگدا واتای بدۆزرێتەوە.

لە لایەکی تر، کە تەمبە (١٩٩٣)و ئارنۆفو فودمان دەنووسن کە یەکێك لە پێکهێنەرەکانی وشەی لێکدراو دەبێت قەد Stem بێت. هەروەها جەخت لەسەر ئەوە دەکرێ کە بەشی یەکەمی وشەی لێکدراو قەد بێت. بە حوکمی ئەوەی دوو جۆر قەد هەیە: قەدی سادە Simple stemو قەدی ئاڵۆز Complex stem. کە تەمبە ١٩٩٣: ٤٥ دەنووسێ: "قەدی سادە بریتییە لە رەگێکی رووت– bare root" هەرچی فرۆمکین (١٩٨٨: ١٣٧)و ئارنۆفو فودمانن (٢٠٠٥: ٤٥) قەدی سادە بە قەدێکی لێکسیکی تێدەگەن. هەر کە تەمبە (١٩٩٣: ٤٥) لە پێناسەی قەدی ئاڵۆزدا دەڵێ: پێکهاتووە لە رەگێكو پاشگرێکی داڕێژراو. لە بابەتی وشەی لێکدراو تەنیا جەخت لەسەر قەدی سادە دەکەین، چونکە ئەو قەدە رۆڵێکی سەرەکی دەبینێ لە رۆنانی وشەی نوێدا.

قەدی سادە لە رۆنانی وشەی نوێدا لە شێوەی چەند بەشێکی ئاخاوتن دەردەکەوێت.

هەرچەندە بە زۆری وەك (ناو) دەردەکەوێ، بەڵام لە هەندێ وشەی لێکدراودا وەك (ئاوەڵناو)و (فرمان)یش هەیە. ئەمانەی خوارەوە چەند نموونەیەکی سادەن لە زمانی ئینگلیزیدا:

ناو + ناو	Lipstick	سۆراوی لێو
ئاوەڵناو + ناو	Hardware	هاردوێر– کەرەسەی قورس
ناو + ئاوەڵناو	Leadfree	بێ قورقوشم
ئاوەڵناو + ئاوەڵناو	Bittersweet	ترشو شیرین
فرمان + ناو	Drawbridge	پردی بزوێن

ئەو قەدەی کە لە شێوەی ناو، ئاوەڵناو، یاخود فرمان دەردەکەوێ چەند ئەدگارێکی هەیە:

١– ئەگەر قەدەکە ناو بوو، ناوەکە هێمای کۆو تەمەلوکی نییە، هەرچەندە ناوەکە خۆی لە بنەڕەتدا کۆ بێ، وەك: Lipstick. خۆی لێو Lip دوو لێوی هەیە، بەڵام لە ئینگلیزیدا وشەی (Lipstick) نییە.

٢– ئەگەر قەدەکە ئاوەڵناو بوو، ئاوەڵناوەکە پلەی بەراوردی نییە.

٣– ئەگەر قەدەکە فرمان بوو، ئەوە هیچ ئاماژەیەکی رابردوو، رانەبردوو یاخود دەمکاتێ پێوە نالکێ.

مەرج نییە ئەم شەنگستانە لە کوردیدا هەبن، چونکە چەندان وشەی وەك "چڵکاو خۆر، ماستاو کردن، نەخۆش کەوتن." هەن. ئەورەحمان ١٩٧٧: ٩٠– ٩١.

ئەدگارەکانی وشەی لێکدراو:

وشەی لێکدراو ناوە بۆ کەسێك یان شتێك لەسەر ئەم شەنگستو بنەمایە، ئەگەر وشەی لێکدراو لە رووی رێنووسەوە وەك یەك وشە یاخود جووتە وشە بنووسرێ، هەروەك یەکەیەك سەیر دەکرێت. هەندێ جار وا رێك دەکەوێ کە وشەی لێکدراو هەر تەنیا دوو وشە نەبێ، بەڵکو جاری وا هەیە وشەی لێکدراو لە شەش وشە پێکدێ. ئەم جۆرە لێکدراوە بە وشەی لێکدراوی ئاڵۆز دەناسرێ Complex compound word.

وێڕای ئەمەش کە تەمبە (١٩٩٣: ٢٩٢) باس لە دوو جۆری تر لە وشەی لێکدراو دەکات، یەکێکیان لە دووبارە کردنەوەی وشەی یەکەم دروست دەبێت پێی دەوترێ وشەی لێکدراوی هاوسەروا وەك:

goody- goody
Pretty- pretty(١)

جۆرێکی تریش لە دوو بەشی"نا- وشە"دروست دەبێت، وەك:

Nit wit
Tit bit
Hodge podge(٢)

واتای وشەی لێکدراو:

ئەگەر لە هەندێ وشەدا واتای وشەی لێکدراو لە واتای بەشەکانی دەربکەوێ، ئەوە کۆمەڵە وشەیەکی لێکدراو هەن کە واتایان هیچ پەیوەندی بە واتای بەشەکانییەوە نییە. لێرەدا جۆرێك لە تیدیۆم دروست دەبێ. ئیدیۆم خۆی بریتییە لە کۆمەڵە وشەیەك (بە زۆری دوو وشە) کە پێکەوە دێن واتایەك دەبەخشن تەواو جیاوازە لەو واتایەی کە هەریەکە بە تەنیا هەیانە ئەگەر لە کوردی ئەوەی (سمێڵ سوور بێ هەمزە ئاغا نەبێ، ئەوە لە ئینگلیزیش ئەوەی قاپوتی سوور بپۆشی بە قاپوت سوور Red coat دانانرێ، چونکە Red coat لە ئینگلیزیدا ناو بووە بۆ سەربازی بەریتانی لە چەرخی هەژدەو نۆزدەدا. هەروەها ئەگەر (boat house) لەنگەرگای بەلەم، گەراجی بەلەم بێت، ئەوە (cat house) هیچ پەیوەندی بە "ماڵی پشیلە"وە نییە بەڵکو ئەم وشەیە لە ئینگلیزیدا ناوە بۆ "سێکسخانە"!(٣). — فرۆمکین ١٩٨٨: ١٣٩—

واتای هەریەك لەم وشە لێکدراوانەش هێندە پەیوەست نییە بە واتای بەشەکانییەوە:

Stool pigeon کۆتری راو

Red legs	قاچە سۆر
Dead line	هێڵی مردن

واتای زێدەکی هەریەك لەمانە تەواو جیاوازە لە واتای بەشەکانییەوە:

Stool pigeon	سیخوری پۆلیس
Red legs	سپی پێستە هەژارەکانی توباگۆ
Dead line	دوا مۆڵەت

کە تومبە (١٩٩٣: ٧٢) هۆکاری سەرەکی ئەم دیاردەیە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە وشەی لێکدراو شرۆڤە ناکرێ– بە واتای ناتوانرێ واتای وشەکە لە شیکردنەوەو شرۆڤە کردنی وشەکانییەوە بە دەست بێنین. وێڕای ئەمەش وشەی لێکدراو حاڵەتێکی خۆ کردەیە، وەك پەندو ئیدیۆم خەڵك دروستی کردوون نەك لە ڕێگای شرۆڤە کردنی ڕێزمانییەوە دروست بووبن.

لە لایەکی تر، لە هەندێ وشەی لێکدراودا ئەدگاری فۆنۆلۆژی ڕۆڵی خۆی دەبینێ لە دیار کردنیو ناسینەوەی وشەی لێکدراو هەروەها دیار خستنی واتای وشە لیکدراوەکە. بلۆمفیلد ١٩٣٣: ٢٢٨ باوەڕی وایە کە فۆنۆلۆژی نیشانەی وشەی لێکدراو دەگەیەنێ. لە ئینگلیزیدا (هێز stress) دەکەوێتە سەر قەدی سادەی وشەی لێکدراوەوە– بە شێوازیکی تر وشەی یەکەمی وشە لێکدراوەکە هێز

وەردەگرێ. هەندێ جار ئەو وشەیەی هیز وەردەگرێ بە پیتی گەورە یاخود ڕەش دەنووسرێ. ئەم وشانەی خوارەوە، چونکە هێزیان وەرگرتووە، بووینەتە (ناو) بۆ شتێك، کەسیك. هەر لەسەر ئەم بنەمایە دەکرێ ئەمانە ببن بە ڕەگ base بۆ ڕۆنانی وشەی لێکدراوی تر.

Hot dog	ساندەویچ
WHITE house	کۆشکی سپی
GREEN house	شەتلگای شوشە

پێکهاتەی ڕێزمانیی

پێکهاتەی ڕێزمانیی یاخود فرێزی سینتاکسی لە دوو وشە یان زیاتر پێکدێ. ئەو پێکەوە هاتنە ئەو وشانە لەسەر چەند شەنگستو بنەمایەکی ڕێزمانیی داڕێژراون. لەم بارەیەوە کە تەمبە (١٩٩٣: ٢٩٤) دەنووسێ: "گرێی سینتاکسی بە هۆی چەند یاسایەکی گشتییەوە دروست دەکرێن، هەروەها هەر بە پێی یاسایی ڕێزمانییەوە شی دەکرێنەوە".

واتای زۆربەی پێکهاتە ڕێزمانییەکان لە خودی بەشەکانیان دایە. هەر وشەکانی پێکهاتەکەن واتای گرێیەکە دەنوێنن. خودی پرۆسەکە بریتییە لە پەیوەندییەکی ڕێزمانیی. هەروەها لە زۆر بواردا ئەرکی دیارخەرو دیارخراو دەبینن.

ئەدگارەکانی پێکهاتەی ڕێزمانیی:

زۆربــەی پێکهاتــە ڕێزمانییــەکان لــە شــێوەی پەیوەنــدی ڕێومانییەوە خۆیان دەنوێنن. ستاگە بێرگ (١٩٦٧: ١١٧) نۆ جۆری لەو پەیوەندیانە خستۆتە روو کە بریتین لە:

١- بکەر + فرمان

Earth quakes	earthquake
زاوی دەلەرزێ	"بوومەلەرزە"
	"زەمین لەرزین"

٢- فرمان + بەرکار

… picks pocket	pickpocket
گیرفان دەبڕێ	گیرفان بڕ(٥)

٣- فرمان + ئاوەڵفرمان

Pours down	downpour
دەڕژێ بەرەو خوار	رەهێڵە، لێزمە

٤- بکەر + فرمان بوون + ئاوەڵناو

Sand is quick	quicksand
لمەکە فشەڵە	لمی فش

٥- بکەر + فرمانی بوون + ناو

Friend is agirl	girlfriend
برادەرەکە کچە	برادەری کچ- دۆست

٦- بکەر + فرمانی بوون + ئاوەڵفرمان

Growth is in	ingrowth

گەشەکە لە ناوەوەیە	زگماک-
لە ناوەوە دەڕوێ	رواو لە ناوەوە

٧- گرێی پەیوەندی

Beyond ordinary	extraordinary
لە رادەبەدەر	بێ ئەندازە
لە ئەندازە بەدەر	

٨- ئاوەڵناو + دیارخەری گرێی پەیوەندی

Top of tree	treetop
پۆپکەی دار	پۆپەی دار-
	تەوقە سەر

٩- بەستنەوە

ئالوگۆڕ کردن	Give and take
	دانو سەندن

ئەدگارەکانی ئەم هەموو گرێیە وەك یەك نییـە، بـەڵام ئـەوەی زۆر باون ئەوانەن کە لە دوو وشـە (دوو نـاو، ئاوەڵنـاو ناوێك. . هتد) پێکدێن. ئەوانە چەند ئەدگارێکی تایبەت بە خۆیان هەیە.

١- گرێی سینتاکسی دەکرێ فراوان بکرێت- بە واتای وشـەی تر لە نێـوان هـەردوو کەرتەکـەیان دابنـرێ _She has asweeter heart than me. بـەڵام لـە کوردیـدا ئەمـە نـاکرێ ، هـەروەها هەردوو کەرتەکە جێگۆڕکێش ناکرێن.

شلو مل	شلترو مل
	مل زۆر شل
	ملو شل

٢– دیارخـــەری دیارخراوەکــە ئاوەڵنــاوی رادە یــان رێــژە وەردەگرێ. ئەم دیاردەیە لە ئینگلیزیو کوردیدا هەیە.

It is a very hard ball .

– تۆپی رەق ← تۆپی زۆر رەق ← تۆپی رەقتر.

– نانی نەرم ← نانی زۆر نەرم ← نانی زۆر نەرمتر.

٣– هەردوو کەرتەکە جێگۆرکێ ناکرێن

Heart sweet

ساردو سڕ	سڕو سارد
وردو درشت	درشتو ورد

٤– هەردوو کەرتەکە وەك یەك هێز وەردەگرن.

٥– وەك لە هەر نۆ جۆری پێکهاتە رێزمانییەکەدا دەردەکەوێ، ئەو گرێیانە بە گوێرەی هەندێ یاسا دارێژراون، هەروەها دەکرێ بە گوێرەی هەندێ یاسا رێزمانی شرۆڤە بکرێن. . زۆربەی ئەو گرێیانە لەسەر بنەمای دیارخەرو دیارخراون دروست کراون.

ئەدگارە هاوبەشەکانی نێوان وشەی لێکدراوو پێکهاتەی رێزمانیی

١– هەردووك لە دوو وشە (یان زیاتر) پێکدێت هیچ کامێکیان لە تەنیا وشەیەك پێکنایەت.

٢– وا رۆنان کراون ئەستەمە جێگۆرکێ بکرێن.

رەشماڵ	ماڵ رەش
تەپو تۆز	تۆزو تەپ

٣– هەردووك دەکرێ وەك ئیدیەم بەکار بێن.

٤– هەردوك هێز وەردەگرن.

پەراوێزو سەرچاوەکان

پەراوێزەکان:-

١– لە کوردیدا هەندێ وشەی لێکدراو لەو بابەتە هەن وەك:

جوان جوان

رێك رێك

قشت قشت

٢– لە کوردیدا ئەم جۆرە لە وشەی لێکدراو زیاتر لە رەنگە سروشتییەکانو دەنگی مرۆڤو ئاژەڵەوە دروست دەبن:

گڤە گڤ

مرچە مرچ، ملّچە ملّچ

زەڕە زەڕ

فینگە فینگ

loوورە لوور

٣- لە کوردیدا بێجگە لەو وشـە لێکدراوانـەی بوونەتـە ئیـدیۆم ئـــەوانی تـــر زۆربـــەی واتاکانیـــان پەیوەســـتە بـــە واتـــای کەرتەکانیانەوە، وەك:

- هێلکەو ڕۆن
- ماستاو
- گوڵاو
- بەردەنوێژ
- تەڕەپیاز
- لێفەدروو   ئەورەحمان ١٩٧٧: ٨٤٨٥

٤- قەڵـەمبڕ بـە واتـای (چـەقۆ)و (موقتاتـە) دێـتو هـیچ پەیوەندی بە ناوو جۆری قەڵەمەوە نییە.

- سەرخڕ
- دەم پیس
- دەستبڕ
- زگ ڕەش

ئەمانە زۆری وەك ئەوانەی ئینگلیزی بوونەتە ئیدیۆم یان واتای زێدەکیان هەیە.

٥- لە کوردیدا زۆرێك لەمانە بوونەتە وشەی لێکدراو:

- دەستبڕ
- قۆڵبڕ
- بوومەلەرزە

سەرچاوە سەرەکییەکان

١- Arnoff, M. and Kirsten Fudeman ٢٠٠٥. What is Morphology? Oxford: Blackwell Publishing.

٢- Crystal, D. ١٩٩١. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford: Blackwell Publishing.

٣- Haspelmath, M. ٢٠٠٢. Understanding Morphology. Oxford: Oxford University Press.

٤- Katamba, Francis ١٩٩٣. Morphology- London: Macmilan Press.

٥- Parker, F. and Kathryn Riley ٢٠٠٥. Linguistics for Non- Linguists. New York.

٦- Stageberg, N. C. ١٩٦٧. An Introductory English Grammar. New York.

٧- ئەورەحمانی حاجی مارف ١٩٧٧. وشە ڕۆنان لە زمانی کوردیدا. بەغدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد.

بونیادگەری دی سۆسێرو قوتابخانە زمانەوانییەکان

پێش دی سۆسێر چەمکی (زمانەوانی Linguistics) بەواتا زانستییەکەی بوونی نەبووە. فیلۆلۆژکارەکان هێندەی لە ئەدگارو خەسڵەتەکانی زمانیان دەکۆڵییەوە نیو هەندە لەخودی زمانیان نەدەکۆڵییەوە.

دی سۆسێر یەکەم کەس بوو هەوڵی دا لەخودی زمان بکۆڵێتەوە، هەروەها باوەڕیشی وابوو کە زمان خۆی سیستەمەو پەیڕەوی سیستەمێکیش دەکات، ئەو سیستەمە عەنکەبووتییەی زمان تەواوی ڕەگەزەکانی زمانی لەخۆدا کۆکردۆتەوەو لەسەر دوو ڕەهەند پێوەندیان بەیەککەوە هەیە، ڕەهەندی ستوونی زمان و ڕەهەندی ئاسۆیی زمان. وێڕای ئەمەش دی سۆسێر لە (پێکهاتە)ی زمانیشی کۆڵیوەتەوەو زمانی بۆ (پارۆل ـ گوتە) و (لانگ ـ سیستەمی پێوەندیکردن) پۆلێن کردووە.

ئەم بە (سیستەم دیتنەی زمان) دەرگای لەسەر عەقڵی زمانەوانان کردەوە. بەواتایەکی تر، دیارکردنی ئەوەی زمان سیستەمەو ڕەگەزەکانی پەیڕەوی سیستەمێك دەکەن، وای کرد چەندان قوتابخانە زمانەوانییانەیە کە لەدەرگای سیستەمەوە) لەزمان دەکۆڵێتەوە.

لەم کورتە نووسینەدا هەوڵ دەدەین پوختەیەك لەبارەی چەمك و سەرهەڵدان و دامەزرێنەران و بنەماکانی ئەو قوتابخانەیەوە بدوێین.

سەرهەڵدان و دامەزرێنەرانی قوتابخانەی پراگ

لەبیستەکان و سییەکاندا چکسلۆڤاکیا بەگشتی و پراگ بەتایبەتی بوونە شانۆی توێژینەوەی ئەدەبی و فیکریی زمانەوانی. ئەو دیاردەیەش بەو ڕێژەیە دیموکراسیە پەیوەست بوو کە لەوبەشەی ئەورووپای ناوەڕاستدا بەرقەراربوو. وێڕای ئەمەش پراگ ببووە پەناگەی پەناهەندەکانی سۆڤیەت و وڵاتانی دی.

ڕۆشنفکران و زمانەوانانی ڕەگەزی جودا لەچەندان بازنەی فیکری و زمانەوانی گرد ببوونەوە. یەکێ لەوانە بازنەی زمانەوانی پراگ بوو.

لەساڵی ١٩٢٦ دا کۆمەڵە زمانەوانێك لە پراگ کۆبوونەوەو بڕیاریان دا کە بازنەیەکی زمانەوانی دروست بکەن، چونکە کۆبوونەوەکە لە پراگ بوو بۆیە ناوی (پراگ) یان بۆ بازنە زمانەوانییەکە هەڵبژارد. بازنەکە لەحەڤدە کەس پێکهاتبوو کە هەشتیان چیکی و پێنجیان ڕووسی و دوویان فەرەنسی و ئەڵمانیەك و ئینگلیزێك بوون، بەڵام ڕووسە مهاجیرەکان وەك ڤیلێم ماسیوسەو ڕۆمان یاکۆبیست و تروبێتسکۆی لە کەسە هەرە دیارەکانی ئەو بازنە زمانەوانییە بوون. تەمەنی ئەو بازنەیە لە پراگ هەتا داگیرکردنی ئەڵمانیا بۆ چکسۆلۆڤاکیا درێژەی هەبوو. هەروەها بەحوکمی ئەوەی

ماسیۆسیس و تروبێتسکۆ زوو مردن و یاکۆ بن ـ یش ناچاربوو پراگ بەجێ بهێڵێ. ئەو دوو حاڵەتەو مردنی دووکەس لەدامەزرێنەران و هەڵاتنی یەکێکی ترو داگیرکردنی پراگ ـ وایکرد بزاڤەکە لەپراگ کزببێ. بەڵام هەرچی بیرۆکەو و بنەماو شەنگستەکانی ئەو بازنەیە، بووە قوتابخانەو هەتاکو ئێستاش بەشێك لەتیۆرەکانی ئەو قوتابخانەیە حزووری خۆی لەدیراساتی زمانەوانیدا هەیە.

ڕەنگدانەوەی تیۆرەکانی پراگ لە قوتابخانەکانی تری زمانەوانیدا

دیتنی زمان وەك سیستەمێك بۆ بونیادگەرییەکەی دی سۆسێر دەگەڕێتەوە بەڵام دی سۆسێر لەهەردوو پێوەندی پارادیگمانیکی و سینتاگماتیکی ڕەگەزو یەکەکانی زمانی کۆڵیوەتەوە هەرچی پراکییەکانن، زێتر بایەخیان بە ئەرکی ئەو ڕەگەزانە داوە.

(ئەرك) و (واتا) دوو چەمکی داهێنەری عەقڵی براگییەکان بوو. ئەوان هەروەك تەقلیدییەکان نەبوون لەشرۆڤەکردنی ڕستەدا تەنیا جەخت لەسەر واتا بکەنەوە بەڵکو ئەوان ئەرك و واتایان لەناو پێکهاتەکاندا شرۆڤە دەکرد.

زۆربەی زمانەوانان ئەو ڕایە پشت ڕاست دەکەنەوە کە تیۆرەکانی پراگ کاریگەرییان لەسەر قوتابخانەکانی (فیرس) و (هالیدەی) و (چۆمسکی) دا هەبووە.

دۆزینەوەکەی تۆبێتسکۆی لەبارەی دیاردەی بەرامبەر (oPPos. Tion) لەنێوان دوو دەنگی جیا لەکۆکردن و شوێنی دروست بوونیان

وەك /پ/-/ب/و/ك/-/گ/و/ت/-د/ لەتیۆرەکەی بلۆمسفسیلدو چۆمسکیدا هەستی پێدەکرێ.

لەپەنجاکاندا، تێڕوانینەکانی پراگ چوارچێوەیەکی تری وەرگرت. بواری ڕستەسازی و واتا سازی و شێوازگەریشی گرتەوە. جۆزێڤ ڤاچێك ١٩٠٩ -١٩٩٧ ڕۆحێکی تری وەبەر تێڕوانینەکانی پراگدا کردەوەو لەسەر بنەمایەکی نوێ گرنگییەکی زۆری بەئەرکی ڕستەدا بەجۆرێ ئەمە بوو بەتیۆرو ناوی لێنرا (تیۆری ئەرکی ڕستە) هالیدەی زۆر لەژێر کاریگەری ئەو تیۆرە دابووو پەرەی پێداو بەجۆرێ قوتابخانەکەی هالیدەی هەر بەو ناوە ناسراوە.

بەرەبەرە تیۆری ئەرکی ڕستەبوو بەزمانەوانییەکی سەربەخۆ. لەمێژووی زمانەوانیدا بەزمانەوانی ئەرکی (Functronal lingaistics) ناسراوە ئەو قوتابخانەیەش بوو بە هەڤدژێك بۆ تیۆرەکانی چۆمسکی. هەندێ توێژەر باوەڕیان وایە، کە زمانەوانی ئەرکی وەك بەدیلێك بۆ دیتنی ئەبستراکتی زمان هاتۆتە ئاراوە.

دیتنی ئەبستراکتی زمان خۆی لەتیۆرەکانی چۆمسکی بۆ زمان دەنوێنێ هەرچی بنەماکانی پراگە ئەوە زیاتر لەسەر دیتنی پراگماتیکی بۆ زمان داڕێژراون.

لایەنی سیمۆلۆژی زمان کە ئەمڕۆ دوو بۆچوونی دژ بەیەك لەخۆ دەگرێ، بەشێك پێ لەسەر ئەوە دادەگرن کە زمانەوانی بەشێکە لەسیمۆلۆژی و بەشەکەی تریش بانگەشەی ئەوە دەکەن کە سیمۆلۆژی

بەشێکە لەزمانەوانی. بەحوکمی ئەوەی قوتابخانەی پراگ چەند میتۆدێکی بۆ شرۆڤەکردنی دەقی ئەدەبی و بونیادگەری دەقی ئەدەبی خستەڕوو هەر ئەوسا ١٩٢٨ – ١٩٣٩ کاریگەریەکی زۆری لەسەر زمانەوانی و سیمۆلۆژیا دروست کرد.

شەنگست و بنەماکانی قوتابخانەی پراگ

دامەزرێنەرانی بازنەی زمانەوانی پراگ لەساڵی ١٩٢٩ یەکەم مانفێستی خۆیان لەژمارەیەکی گۆڤارەکەیان بەناوی بازنەی زمانەوانی پراگ بڵاوکردەوە. ئەمەی خوارەوە پوختەی بیروڕاکانی ئەو گرووپە زمانەوانییە.

١ـ زمان سیستەمێکە لەهۆیەمانی گوزارشت لێکردن پێکدێ و ڕۆڵی خۆی دەبینێ لەهاندانی تێگەیشتنی هاوبەشدا.

ئەو دیتنەی زمان وەك سیستەمێك ڕەنگدانەوەی کاریگەری بیروڕاکانی دی سۆسێر بەسەر ئەم قوتابخانەیەدا دەسەلمێنێ. ئەوەی پراگ لەدی سۆسێر جیا دەکاتەوە ئەوە: قوتابخانەی پراگ جەخت لەسەر ئەرکی کردەیی ئاخاوتن دەکاتەوە نەك پێکهاتەی ئاخاوتن.

٢ـ زمان دیاردەیەکی فیزیایی کردەییە. شێوەکی تا ڕادەیەکی زۆر پەیوەستە بە فاکتەری دەرەکی نا زمانەوانی.

زمان ناوەندێکی کۆمەڵایەتییە. لەسەر ئەو بنەمایە، ئەوان جەختیان لەسەر جیاکردنەوەی زمانی ڕۆشنبیری و زمانی شاکاری

ئەدەبی دەکردەوە هەر بەهەمان شێوە زمانی شاکاری ئەدەبی دەکردەوە هەر بەهەمان شێوە جیاوازیان لەنێوان زمانی زانست و ڕۆژنامەگەری دەکردەوە.

ئەم (دووانە) هەریەکە وەرگری تایبەت بەخۆیان هەیە.

٣ـ زمانی نووسین و زمانی ئاخاوتن هاوشانی یەکتر نین و هەریەکەو ئەدگارو تایبەتمەندی تایبەت بەخۆی هەیە لێرەدا زۆر گرنگە توێژەر یاخود زمانەوان لەپێوەندی زمانی نووسین و ئاخاوتن بکۆڵێتەوە. ئەم دووانەیە خاڵی لەیەك جیاکەرەوەی نێوان فیلۆلۆژی و کەجەختی لەسەر زمانی نووسین دەکردەوە، زمانەوانییە ـ کە جەختی لەسەر ئاخاوتن دەکرد.

٤ـ زمان هەردوو جۆری هەژموونی کەسایەتی مرۆڤ لەخۆ دەگرێ: هەژموونی زهنی و هەژموونی عاتیفی. هەر ڕوویێکی ئەو دوو جۆرە، کە یەکەمیان هزر دەردەبڕێ و ئەوی تر سۆز لەپێوەندییەکی ڕێژەیی دان.

٥ـ سینکرۆنی زمان وەك میتۆدێك بریتییە لەشرۆڤەکردنی حاڵەتی ئێستا زمان، دی سۆسێرو قوتابخانەی پراگ پاڵپشتی ئەو میتۆدەیان دەکرد هەرچی دایکرۆنییە ئەویش میتۆدێکی شرۆڤەکاری زمانە، جا بۆ ئەوەی وەسفێکی هەمە لایەنەی زمان بکەین، وا دەخوازێ پەیڕەوی هەردوو میتۆد بکەین.

٦ـ ئاوێزانکردنی مۆفۆلۆژی و فۆنۆلۆژی، ئەم دوو دیاردە زمانەوانییە پەیوەستن بە وشەوە.

٧ـ بازنەی زمانەوانی پراگ ڕۆڵێکی گرنگی بینی لە چارەسەرکردنی کێشەی زمانی هاوسێ (allience language) فیلۆلۆژکاران تەنیا جەختیان لەسەر ئەدگارەکانی ئەو زمانانە دەکردەوە کەسەر بەیەك خێزانە زمان بوون. بەڵام لەبەڵقان چەندان زمان هەن. کەلەیەك خێزانە زمانەوە سەرچاوەیان نەگرتووەو پێوەندیشیان بەیەکەوە هەیە. (لەنێو ئێمەشدا ئەم دیاردەیە هەیە ئەوەتە کوردی و عەرەبی بەحوکمی هاوسێی، زۆر ئەدگار هاوبەشیان هەیەو هەریەکەو سەر بەخێزانە زمانێکی جوایەزە.

٨ـ بایەخدان بەدیاردەی مۆفۆرفۆنیمێکی یاخود مۆفۆ‌ـ فۆنۆلۆژی. ئەم بایەخدانەش بۆ کاریگەری فۆنیم لە مۆفۆلۆژیدا دەگەڕێتەوە.

٩ـ پێکهاتەی فۆنیم و مۆفیم بەس نییە، بەڵکو (واتا) و (ئەرکی) هەریەك لەمانە لەگرنگی پێکهاتەکە کەمتر نییە. لێرەدا قوتابخانەی پراگ پێشڤەچوونێك لەهەژموونی بونیادگەرییەکەی دی سۆسێر پێکدێنێ.

١٠ـ دۆزینەوەی ئەدگارە جیاکارییەکان لەبواری فۆتۆلۆژیدا. ئەم دۆزینەوەیەش لەنووسینەکانی یەکێ لەدامەزرێنەرانی پراگ ـ ترۆبیتسکۆی لێکۆڵینەوەی لەسەر کراوە. ئەم داهێنانەلەبواری فۆتۆلۆژیدا توانی ببێتە دیارترین و خۆڕاگرترین تیۆری شرۆگەکردنی فۆتۆلۆژی لەمێژووی زمانەوانیدا.

بەکورتی بە ئەرککردنی زمانەوانی لەبنەما هەرە دیارەکانی ئەو قوتابخانەیە. ئەمەش هەموو ئاستەکانی زمانی گرتۆتەوە.

مۆرفیمی (ێ) و دیاردەی کورتکردنەوەی ڕستە لە کرمانجی ژووروودا

شێوەزاری کرمانجی ژووروو بە بەراورد لەگەڵ کرمانجی خواروو زۆر لایەنی بەر تیشکی لێکۆڵینەوە نەکەوتووەو زۆر چەمك بەنادیاری ماونەتەوەو پێویستی یان بەتوێژینەوە هەیە.

لەم لێکۆڵینەوەیەدا هەوڵ دراوە ئەو لێڵیەی لە بارەی راناوە لکاوەکانی شێوەزاری سەرودا لاببردرێت، ئەویش پاش تاووتوێ کردنی چەند نموونەیەکی ئاخاوتنی ڕۆژانەی خەڵکی دەڤەرەکەیە.

لەئەنجام دەرکەوت کە مۆرفیمێکی جیا ل جووتە ڕاناوی (وی، وێ) بەدیار دەکەوێت و هیچ پەیوەندیەکی بە ئەوانەوە نییە. بوونی ئەم دیاردەیە بۆ دەوڵەمەندی ئەم زارە دەگەڕێتەوە.

ئەم بابەتە پێکهاتووە لەدووبەشی سەرەکی لەبەشی یەکەمدا باسی تایبەتمەندی مۆرفیمی (ێ) کراوەو جوداکراوەتەوە لەهەردوو جوتە ڕاناوی (وی، وێ) بۆ ئەم مەبەستەش خراوەتە ڕوو. لەبەشی دووەمدا باسی مۆرفیمی (ێ) لە کورت کردنەوەی ڕستەدا کراوەو ئەو جۆرە فرمانانە خراونەتەڕوو کە بەیاریدەی مۆرفیمی (ێ) ڕستەیان پێ کورت دەکرێتەوە. هەروەها هەر لەم بەشەدا باس

لەدیاردەی لێلیٚ کراوە بەتایبەت لەو جۆرە فرمانانەی کە بـەفرمانی بژاقـدار ناویـان لیٚ نـراوە. لـەکۆتایی باسـەکەدا لێکۆڵـەر چـەند ئەنجامێکی نوێی بەدەست هێناوە.

مۆرفیمی (یٚ) و کورت کردنەوەی ڕستە لەکرمانجی ژووروودا

۱ـ دەروازەیەك

لەشێوەزاری کرمانجی ژووروودا دوو دەستە ڕاناوی جـودا هەیـە لـەم وێنەیەدا خراونەتە ڕوو[۱].

ژمارە	کەس	ڕاناوی جودا ۱	ڕاناوی جودا ۲
تاك	۱	من	ئەز
	۲	تە	تو
	۳	وی، ویٚ	ئەو
کۆ	۱	مە	ئەم
	۲	وە	هوون
	۳	وان	ئەو

زۆربەی ڕێزمان نووسانی کورد بەشێوەیەکی گشتی باسی جووتـە ڕاناوی (وی، ویٚ) یان کـردووە هەریەکـە بـەپێی بۆچـوونی خـۆی ناوێکی لیٚ ناوە. هەندێك بـەڕاناوی نادیـار (۲) و هەنـدێکی تـر

بەجێناوی جودا(۳) ولایەنێکی دیکە بەڕاناوی کورت(٤) وبەرناڤی بنیاتی یان(٥) لەقەڵەم داوە.

ئەوەی جێی سەرەنج دان بێت ئەوەیە کـە ئـەم ڕێزمـان نووسـانە بەشێوەیەکی سەربەخۆ بەلای ئەوەدا نەچوون کەجۆرێکی تـری ڕانـاو لەم شـێوەزارەوا دەردەکـەوێت کەلەشـێوەی هۆمۆگرافیـد لـەجۆری ڕاناوی جودای (وی، ویٚ) دەچێت.

مۆرفیمی (یٚ) کە باسەکەی ئێمەیە مـۆرفیمێکی سـەربەخۆیەو تایبەتمەنـدێتی خـۆی هەیـەو دەوری گـرنگ دەبێنێـت لـەکورت کردنـەوەی ڕسـتە لـەکرمانجی ژووروودا و ڕێزمـان نوسـان بـەلای ئەمەدا نەچوون و ئەم مۆرفیمە یان دەست نیشان نەکردووە.

خاڵێکی تر بۆ زیاتر ڕوون کردنەوەی ئەوەی کـە مـۆرفیمی (یٚ) لەئەنجامی کورت کردنەوەی (وی، ویٚ) ەوە دروست نەبووە ئەوەیـە کە مۆرفیمی (یٚ) بۆ ڕەگەزی (نێر) و (مێ) وەك یەك بـەکاردێت نەك تەنها بۆ ۱-۱: مۆرفیمی (یٚ) و ڕانـاوی جـودای (وی، ویٚ) لەم کورتە باسەدا دەمانەوێت ئـەوە ڕوون بکەیتـەوە کـە مـۆرفیمی (یٚ) هیچ پەیوەندییەکی مۆرفۆلۆژی، یا فۆنۆلۆژی بەهەردوو ڕاناوی جودای (ژی، ویٚ) وەنییە، بەڵکو لە ئـەنجامی کـورت کردنـەوەی هەندیٚ ڕستەدا دەردەکەوێت. ئەم ئەرکـە هـەردوو ڕانـاوی جـودای (وی، ویٚ) نـاتوانن ببیینین. بـۆ دەرخسـتنی ئـەم جیاوازییـەو ڕوونکردنەوەیان ئەم نموونەیە دەخەینەڕوو:

من گوتە وی / بۆ نێر/. . من بەئەوم وت

من گوتە وێ /بۆ مێ/. . من بە ئەوم گوت

ئەگەر مۆرفیمی (ێ) بخەینە پاڵ فرمانێکی وەك (گوت) بۆ نموونە لەم بارەدا فرمانەکە لەگەڵ مۆرفیمی (ێ) دا ڕستەیەکی کورت کراوەی واتابەخش دەدات بەدەستەوە.

گوتێ = گوت + ێ

من گوتە وی

من گوتە وێ

ئەم پێکهاتە لەوە پێك هاتووە کە:

گوتوی ← وی

گوت +

گوتوێ ← وێ

(مێ)یە. .

گوتمێ. . ناردمێ. .

ئەم دوو ڕستە کورت کراوەیە واتای ئەوە نابەخشن کە قسەکەر ئاخاوتنەکەی خۆی ئاراستەی کەسێ بکات کە (مێ) بێت، بەڵکو قسەپێکەرانی ئەم شێوەزارە بەئاسانی لەم دوو ڕستە دەگەن و دەزانن کە ئەم ڕستانە بۆ هەردوو ڕەگەز بەکاردێن نەك تەنیا بۆ ڕەگەزی (مێ).

١-٢: مۆرفیمی (ێ) و دیاردەی کورت کردنەوە

دیاردەی کورت کردنەوەی ڕستە لەزمانی کوردی دا بەتایبەتی لەهەردوو شێوەزاری رمانجی خواروو و سەروودا هەیە، بەڵام هەر زارەو تایبەتمەندێتی خۆی هەیە لەم بوارەدا. لەشێوەزاری کرمانجی

خوارووداا ئەم دیاردەیە بەر تیشکی لێکۆڵینەوە کەوتووەو لەچەندەها کتێب و دکتۆرانامەو ماستەرنامە بەجیاجیا لێی کۆڵراوەتەوە. پوختەی بۆچوونەکە لەم بارەیەوە دەدرێتە پاڵ چالاکی راناوە لکاوەکان. هەر بۆ نموونە ئەم نموونانەی خوارەوە بەشێکی بچوکن لەو ڕستە کورت کراوانەی کرمانجی خواروو:-

- ئەو منی نارد ← ناردمی
- ئەو منی گرت ← گرتمی.
- من ئەوانم برد ← بردمن
- من شتەکەم بەئەو گرت ← پێم گرت.

هەرچی شێوەزاری کرمانجی ژووروە ئەوا مۆرفیمی (ێ) کەڕاناوێکی کورتە ئەم دەورە گرنگە لەکورت کردنەوەی ڕستەدا دەبینێت. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ئەم شێوەزارە هەر وەك شێوەزاری کرمانجی خواروو دیاردەی کورت کردنەوەی ڕستەی تێدایە، بەڵام گۆڕانەکان بەپێی تایبەتمەندێتی زارەکانەوە دەبێت، نەك سەد لەسەد وەك یەك بێت. ئەوەی جێی سەرنجە ئەم دیاردەیە لەکتێبە ڕێزمانیەکاندا زۆر بەرچاو ناکەوێت، بەڵکو زیاتر لەئاخافتنی ڕۆژانەی قسەپێکەرانی ئەم شێوەزارەدا دەردەکەوێت.

بەپێی دەستووری ڕێزکردنی کەرەستەکانی ڕستە لەکرمانجی ژووروودا ئەم دیاردەیە لەگەڵ چەند فرمانێك زۆر بەچالاکی خۆی دەنوێنێت:

١-١-٢: فرمانی بزاڤ Motion Verbs

ئەو جۆرە فرمانانە دەگرێتەوە کە جوولە دەبەخشن چالاکی مۆرفیمی (ێ) لەگەڵ ئەم جۆرەدا بەشێوەیەکی فراوان خۆی دەنوێنێت، هەروەها ئەم مۆرفیمە دەتوانێت لەهەردوو پێکهاتەی دیارو نادیاردا (active and passive ocnstructions) بەزەقی بەرچاو بکەوێت. هەرچەندە لەکرمانجی سەروودا شێوەی نادیار بەهۆی ئەم یاسایە دروست دەبێت:

ئەم نموونانەی خوارەوە دیاردەکە ڕوونتر دەکەنەوە.

دیار	نادیار
کردمێ	کردمییێ
ناردمێ	ناردمییێ
بردمێ	بردمییێ
هنارتمێ	هنار تمییێ
هاڤیشتمێ	هاڤیشتمییێ
دامێ	دامییێ

لێرەدا دەتوانین یاسایەك بۆ ستوونی دیار بخەینەڕوو کە بەم شێوەیە:

یاسا ﴿ڕەگی فرمان + مۆرفیمی کاتی ڕابردوو + ڕاناوی لکاو (م) + مۆرفیمی (ێ)﴾

هەورەها ئەوەشمان بۆ دەردەکەوێت کە ئەم ڕستە کورت کراوانە هەندێ جار زیاتر لەواتایەك هەڵدەگرن و دیاردەی لێڵی (Ambiguity) دروست دەکەن ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ڕۆڵی مۆرفیمی (ێ) لەم بوارەدا بۆ نموونە:

کردمێ:

١ـ من ئەوم کردێ

أـ ئەوم زەنگین کرد.

ب ـ ئەوم کردە مامۆستا.

٢ـ من ناوم کردە ناو بەرمیلەکەوە.

بردمێ: ١ـ من ئەوم برد بۆ بازار

أـ من کاری سێکسیم لەگەڵ ئەو کرد.

ب ـ من فێڵم لەئەو کرد.

هاڤێشتمێ: ١ـ من بەردم بۆ ئەو هاوێشت.

٢ـ من ڕەخنەم لەئەو گرت.

دامێ: ١ـ من بەردم بۆ ئەو هاوێشت.

٢ـ ئەو کاری سێکس لەگەڵ من کرد.

١-١-٣: فرمانی بێ بزاڤ ئاسا Motionless verbs

مۆرفیمی (ی) لەگەڵ ئەم جۆرە فرمانانە دەورێکی گرنگ دەبینێت لەشێوەزاری کرمانجی ژووروودا ئەم نموونانە هەندێك لەو فرمانانەن کە لەم شێوەزارەدا بەیاریدەی ئەم مۆرفیمەوە ڕستەی پێ کورت دەکرێتەوە:

نموونە:

بەخدەیی واتا: تۆ تەماشای ئەوشتە بکە.

سەحکەییَ واتا: بڕوانە ئەو شتە.

گوتیَ واتا: من بەئەوم وت.

بێژمیَ واتا: من بەئەوم وت.

ئەوەی شایەنی باسە لێرەدا ئەم جۆرە فرمانانە لەگەڵ مۆرفیمی (یَ) بەواتای ئەوەی کە دەبنە ڕستەی کورت کراوە ناتوانن بەهەمان شێوەی فرمانەکانی بزاڤ پێکهاتەی نادیار پێك بهێنن ئەمە لەلایەك لەلایەکی ترەوە ئەم ڕستە کورت کراوانە دیسانەوە ناتوانن لێڵی دروست بکەن ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ تایبەتمەندێتی ئەم جۆرە فرمانانە.

ئەنجام

لەپاش لێکۆڵینەوە لەسەر مۆرفیمی (یَ) لەشێوەزاری کرمانجی ژووروودا گەیشتینە ئەم ئەنجامانە.

ـ مۆرفیمی (یَ) ڕاناوێکی کورتەو پەیوەندی بەڕاناوی (وی، ویَ)وە نییە.

ـ مۆرفیمی (یَ) دەورێکی گرنگ دەبنێت لەکورت کردنەوەی ڕستەدا.

ـ مۆرفیمی (یَ) لەگەڵ فرمانەکانی بزاڤدا زۆر چالاکانە کاردەکات و دەتوانیَ لەهەردوو باری دیارو نادیار دەربکەویَ.

ـ هەندێ جار مۆرفیمی (یَ) لەگەڵ فرمانەکانی بزاڤدا دەتوانی لێڵی لەڕستەدا دروست بکات بەپێچەوانەی فرمانی بێ بزاڤ ئاسا.

ژێدەرو پەراوێز

١ـ ژێدەر:

ـ ابراهیم رمچان زاخویی، ڕێزمانا کوردی، دهۆك، ١٩٩٨.

ـ صادق بهاوالدین، ڕێزمانی کوردی کرمانجی یا ژووری یا هەڤبرکری، چاپی یەکەم، زانکۆی صلاح الدین، ١٩٨٧.

ـ وریا عمر أمین، پەیوەندی ڕاناوو فرمان لەکرمانجی ژووروودا، گۆڤاری کاروان، ژ(٢) ١٩٨٢.

ـ ـ هیبەت باقی حلبچە، ڕێزمان و ئەلف بایا کوردی، چاپی یەکەم، قامشلی، ١٩٩٣.

٢ـ پەراوێز:

١ـ وریا عمر أمین، پەیوەندی ڕاناوو فرمان لەکرمانجی ژووروودا، گۆڤاری کاروان، ژ(٢) ١٩٨٢. لاپەڕە ٤١.

٢ـ صادق بهاالدین، ڕێزمانی کوردی کرمانجی یا هەڤبرکی، چاپی یەکەم، زانکۆی صلاح الدین، ١٩٨٧ لاپەڕە ٢٦٣.

هەروەها نووسەر لەپەراوێزدا ئاماژە بەوە دەکات کە ڕێزمان نووسانی تر وەك: جگەرخوێن، تۆفیق وهبی، نوری علی أمین، ئەم ڕاناوەیە بە (نادیار) لەقەڵەم داوە، هەروەها بڕوانە:

لـــەیلا جـــەلیل، مۆرفیمـــەکانی (یٚ) لـــەزمانی کـــوردی دا، ماستەرنامە، ١٩٩٨، لاپەڕە ٥-٤١.

٣ـ وریا عمر أمین، پەیوەندی ڕاناوو فرمان لە کرمـانجی ژووروودا، گۆڤاری کاروان، ژ(٢) ١٩٨٢ لاپەڕە، ٤١.

٤ـ ابراهیم رمضان زاخویی، ڕێزمانا کوردی، دهـوك، ١٩٩٨، لاپەڕە ٨١.

٥ـ هیبەت باظی جلبضة، ڕێزمان و ئەلف بایا کـوردی، چـاپی یەکەم، قامشلی، ١٩٩٣، لاپەڕە، ٤٥.

ئایا زمانی کوردی زمانێکی مۆرفیمییە؟

لە زمانەوانی تایۆلۆژیدا Linguistics Typological هەوڵ دەدرێ لە پێکهاتە پێکچووەکانی زمانەکان بکۆڵدرێتەوە بێ گوێدانە ئەوەی ئاخۆ ئەو زمانانە هیچ پەیوەندییەکی مێژوویان یاخود هاوسێییان بەیەکەوە هەیە یان نا، ئەمجۆرە زمانەوانییە زمانەکان بۆ چەند جۆرێك پۆلێن دەکات، وەك زمانی ڕەگ یاخود شیکاری. وشەکانی ئەو زمانە ناگۆڕدرێن و پەیوەندییە سینتاکسییەکانیان بەرێگەی ڕێزبوونی وشەکانەوە دەردەکەوێ ـ بەواتای هەردانە ڕێزمانییەکی ڕستە بەحوکمی شوێنەکەیەوە ئەرکە ڕێزمانییەکەی دەردەکەوێ. زمانی چینی و ڤێتنامی لەم جۆرە زمانەن، هەرچی زمانی عەرەبی و یۆنانییە، بۆنموونە. لەسەر ئەم بنەمایە پۆلێن ناکرێن، وشەکانی زمانی عەرەبی، بۆنموونە لەمۆرفیمیکیان زیاتر تێدایە، بەڵام هیچ پەیوەندییەکی یەك بەیەکە لەنێوان مۆرفیمەکاندا نییە، هەربۆیە ئەمجۆرە زمانە کە بەزمانی مۆرفیمی بەناوبانگە ئەرکی دانە ڕێزمانییەکانی بەگوێرەی شوێن لەڕستەدا دیار ناکرێ، بەڵکو بەهۆی ئەو حاڵەتە ڕێزمانییانە دیاردەکرێ کە وشەکە لەخۆی دەگرێ.

(زەمە) و (فەتحە) و (کەسرە) لەعەرەبیدا ڕۆڵێکی سەرەکی دەگێڕن لەدیاریکردنی ناسنامەی دانە ڕێزمانییەکاندا، (زەمە) هەر بۆ بکەر بەکاردێ جا بکەرەکە لەپێش بەرکار بێ یا لەدوای بەرکاربێ:

چرب ازاد أحمد

انما يخشى الله من عبادة العلماء.

لەم دوو ڕستەیەدا (ازاد) و (**العلماء**) هەردووك بکەرن هەرچەند لەیەکەمدا بکەر لەپێش بەرکار (احمد) هاتووەو لەدووەمیشدا (**العلماء**) لەدوای بەرکار (الله) هاتووە، بێجگە لەم دوو جۆرە زمانە، دوو جۆری دیکەش هەن، بەڵام بۆ ئەوەی لەسنووری باسەکە زیاتر دوور نەکەوینەوە هەوڵدەدەین ئەوە ساغ بکەینەوە، ئایا دەتوانین بەڕاشکاوی ئەوە بسەلمێنین کە زمانی کوردی زمانێکی مۆرفیمیە، یان نا؟!

ئەو زمانانەی کە بەزمانی مۆرفیمی بەناوبانگن هەندێ ئەدگارو سیمای تایبەتییان هەیە، کە دەکرێ هەندێکیان لەخوارەوە باس بکەین:

١ـ ناوەکان هەندێ مۆرفیمی کۆتاییان هەیە کە دەگۆڕێن بەگوێرەی ئەوەی دەبنە بکەری یاخود بەرکاری فرمانی ڕستەکە، وەك (زەمە) و (فەتحە) ی عەرەبی.

٢ـ هەندێ ڕێکەوتی ڕێزمانی Grammati cal concord. ئاڵۆز لەنێوان ئامرازو ئاوەڵناو و ناودا هەیە، بۆ ئەوەی ناسنامەی ناوەکە دیار بکرێت ئاخۆ بکەرە، بەرکارە؟ مێیە یاخود نێرە؟ تاکە یاخود کۆ؟ لەنێو زمانە ئەوروپییەکاندا زمانی ئەڵمانی و فەرەنسی و

یۆنانی ئاڵۆزترین سیستەمیان هەیە، کەچی ئینگلیزی هیچ سیستەمێکی ئاوا پڕ کێشەی نییە.

٣ـ گەردانەی فرمانیش ئەدگارێکی دیکەی ئەو جۆرە زمانەیە، بەگوێرەی ئەم ئەدگارە کۆتایی فرمانەکە کەسەکە (یەکەم، دووەم، سێیەم) هەڵدەبژێرێ، هەروەها تاك و کۆی ناوەکە دەردەخات.

بەحوکمی ئەوەی هەندێ ستراکچەری ئینگلیزی و کوردی بەیەك دەچن، بۆیە وا بەچاك دەزانم ئەو شەنگستانەی سەرەوە بەسەر کوردی و ئینگلیزیدا پەیڕەو بکەین.

زمانی ئینگلیزی بەسێ قۆناغی مێژوویی گرنگدا ڕۆیشتووە: ئینگلیزی کۆن، ئینگلیزی چاخەکانی ناوەڕاست، ئینکلیزی نوێ. ئینگلیزی کۆن هەتا ئینگلیزی چاخەکانی ناوەڕاست زمانێکی مۆرفیمی بووە، بەڵام ئینگلیزی نوێ خۆی لەو چوارچێوەیە پاراست تەنها لەچەند حاڵەتێك نەبێ. کۆتایی هەندێ ناو وادەخوازێ کە لەحاڵەتی تەمەللوکدا ناوەکە پاشگرێکی مۆرفیمی تایبەتی هەبێ جیابێ لەناوێکی کۆ یاخود جیابێ لەناوێکی نازیندوو و بێژێندەر، لەکوردیشدا مۆرفیمی (ی) لەکرمانجی خوارو مۆرفیمی (ێ، ا) لەکرمانجی سەروودا پێویستن لەدروستکردنی هەر گرێیەکی ناویدا وەك:

ـ کچی من، کوڕی من.

ـ کچا من، کوڕێ من.

ـ هەڤالا من، هەڤالێ من.

لێرەدا لەکرمانجی سەروودا ژێندەر ڕۆڵێکی سەرەکی دەبینێ لەهەڵبژاردنی جۆری مۆرفیمەتە (ا ـ بۆ مێ) (ێ ـ بۆ نێر) لەحاڵەتی ڕانەبردووی سادەدا، هەرسێ بکەری کەسی سێیەمی تاك (H. she. it ـ ئەو) دەسەڵاتیان بەسەر فرمانەکەدا هەیە، وادەکەن کە کۆتاییەکەی بە (S) بێت.

He
ئەو یاری دەکا she plays
It

لەکوردیش مۆرفیمی کۆتایی فرمانەکە جۆری بکەرەکە دیاری دەکات:

- من یاری دەکەم.
- تۆ یاری دەکەی.
- ئەو یاری دەکا.
- ئەوان ـ ئێوە یاری دەکەن.

لەئینگلیزیدا (ناو) بکەربێ یان بەرکار هەر هەمان شێوە دەبێ، بەڵام جێناوەکانی ئینگلیزی شێوەی بکەرو بەرکاریان جودایە:

بکەر	بەرکار
i	me
He	him
She	her
We	us
They	them
Who	whom

بەڵام ئەم بڕیارە بەسەر هەموو جێناوەکاندا پەیڕەو ناکرێ، چونکە هەردوو جێناوی (تۆ- ئێوە ـyou) و (ئەو ـ it) بکەرو بەرکاریان هەمان شێوەیان هەیە.

هەرچی کوردیە (ناو) و (جێناوەکانی) لەحاڵەتی بکەری و بەرکاری هەما شێوەیان هەیە.

- ئازاد کتێبێکی بینی.
بکەر
- ئەوان ئازادیان بینی.
بەرکار
- ئەو هات و ڕۆیشت.
بکەر
- ئەو بزر بوو.
بەرکار
- ئازاد ئەوی کوشت.
بەرکار

کوردی کە زۆربەی پەیڕەوی SOV ـ بکەر + بەرکار + فرمان دەکات، حاڵەتی بکەرو بەرکاری ناوەکانی بەڕێزبوونی ناوەکانی دەردەکەوێ، نەك هیچ هێمایەکی مۆرفیمی، لەسەر ئەو بنەمایە هەر گۆڕانێك لەشوێنی دانە ڕێزمانییەکاندا تەواوی واتای ڕستەکە دەگۆڕێ، هەروەها هەندێ ڕستەی نا ـ ڕێزمانی لێدەکەوێتەوە.

لەمەدا دەردەکەوێ کە ئاسان نییە هەموو زمانێك سەد لەسەد لەگرووپێکی زمانی تایبەت بێت، بەڵکو دەکرێ هەندێ ئەدگاری لەچەند گرووپێکەوە هەبێت.

لەلایەکی دی، هەر، ڕوانگەی زمانەوانی تایپۆلۆژیدا هاوسێی زمانەکان ئەو کاریگەرییەی نابێ، کە زمانەکان مۆرکی ڕەسەنی خۆیان ون بکەن، ئەو هەموو پێکەوە ژیانیەی کوردو عەرەب هەروەها باڵا دەستی زمانی عەرەبی لەرشووی ئایین و دەسەڵاتی سیاسییەوە نەیتوانییوە وا لەکوردی بکات کە پەیڕەوی بنەماکانی ئەو بکات! هەروەها لەسەردەمێکدا ئینگلیزیدا نییە. لەهەمووی سەیرتر هەندێ ئەدگار هەیە لەعەرەبی و فەرەنسی هاوبەشن.

لەفەرەنسی و عەرەبیدا سیستەمێکی گرنگ لەسەر هەمئاهەنگی هارمۆنییەتی ئامرازو ئاوەڵناو و ناودا هەیە، کەچی ئەو دیاردەیە لەئینگلیزی و کوردی بەرچاو ناکەوێ، لەفەرەنسیدا ئامرازی ناسین le بۆ نێرو la بۆ مێ و نەناسین un بۆ نێرو une بۆ مێ بەکاردێ، ئەگەر ناوەکە نێربوو ئەوا دەبێ ئاوەڵناو و ئامرازەکەش نێربێ و بەپێچەوانەش:

Un feurouge لایتێکی سۆر

Une femme ژنێك

Un home پیاوێك

لەعەرەبیشدا ئەو دیاردە زمانەوانییە بەرچاوە:

هذة وردة جميلة

هذا رجل عضيم

ئەو ڕاستیانە بەرەو ئەو ئاقارەمان دەبات، کە بێژین ئاسان نییە ڕاشکاوانە بڕیاری ئەوە بدەین کە زمانی کوردی زمانێکی مۆرفیمییە، چونکە تەنها چەند ئەدگارێکی ئەو جۆرە زمانەی تێدایە،هەروەها وەك ئینگلیزیش نییە،کە تەواو زمانێکی نامۆرفیمی بێ، بەڵکو زمانێکی ئەدگاری هەردوو زمانی تێدایە.

ژێدەر:

١- Alexander. C. G. ١٩٨٨. Longman english .Grammer. Longman Gr. Ltd

٢- crystal,D. ١٩٩٢ an encyclopedic Dictionary/o/ anguageand .Langusges. Oxford: Blackwelpub

بەشی دووەم

برِگە لە زمانی كوردیدا

برِگە وەكو واژەیەك كەوا لە پیتێك یان زیاتر پێك دێت و بە یەك جار لە دەم دێتە دەرەوە بەبێ برِینی هەناسە، هەمدیسان برِگە وەكو دیاردەیەكی زمانەوانی لە زۆربەی زمانەكانی دونیا بوونی هەیە لەگەڵ هەبوونی جیاوازی و خاڵی لەیەكچوو لە نێوان ئەم زمانانەدا. . وەلێ برِگە شێوازی كردەیی خۆی دەگۆرِێت لە نێوو خوی زمانەكەمان. . ئەمیش بەهۆی شێوازی نووسینی كردەیی هەردوو رِێنووسی (كوردی — عەرەبی) و (كوردی — لاتینی). بەلاَم ئێمە لە دەستپێكدا دەبێ بەشێوەیەكی خێرا باس لە برِگە بكەین لە زمانی كوردیدا، پاشانەكە دێینە سەر بەراوردكردنی. . وەلێ برِگە لە زمانەكەمان دەبێ هەمیشە و هەردەم بە پیتی (نەبزوێن) لە رِێنووسی ((كوردی — عەرەبی)) دەست پێ بكات، هەمدیسان سەرەتای هەموو وشەیەكیش نەبزوێنە، بەلاَم ئەمە لە رِێنووسی لاتینی جێ بەجێ نابێت، وەكو ئەم نمونانەی خوارەوە :-

شێوازی رِێنووسی كوردی — عەرەبی

هەولێر ـــــ هەو، لێر.

كوردستان ـــــ كور، دس، تان.

باران ـــــ با، ران.

مرۆڤ ـــــ م، رۆڤ.

گەر تێرِامانێكی خێرا بۆ ئەو نمونانەی سەرەوە بكەین، ئەوە دەبینین هەموو وشەكان و برِگەكان بە پیتی (نەبزوێن) دەستیان پێكردووە

(هـ، ل، ك، د، ت، ب، ر، م، ر)، هەمدیسان دەبینین هەموو بڕگەکان یان ئەوەتا لە پیتێك پێکهاتوون یان زیاتر. . بەلاّم لەڕێنووسی لاتینی ئەمە پەیڕەو نابێ. .

ئەمە (e /me)کە لێرەدا بەپیتی بزوێن دەستی پێکردووە. .

هەروەها دەربارەی گەورەترین بڕگە لە زمانی کوردیدا کەوا لە پێنچ پیت پێك دێت (C C V C C) کەئەمەش لە زمانەکانی تر بە دەرناکەوێ یاخود بلێین جیا لەگەڵ شێوازی کردەیی زمانەکانی تر.

چۆنیەتی دابەشکردنی بڕگە:

دەربارەی دابەشکردنی بڕگە، کەوا چوار جۆری جیای هەیە و دەتوانرێ لە یەکتریان جیابکەینەوە بەهۆی ئەو تایبەتیانەی لە نێو خودی سازکردنی ئەم بڕگانەدا هەیە، بەم جۆرەی خوارەوە :-

١- **بڕگەی کورت** : ئەو بڕگەیە کە کۆتایی بە پیتی بزوێنی کورت دێت، واتە دوا پیتی بڕگە دەبێ بزوێن بێت، هەمدیسان بزوێنەکە کورت بێت، بزوێنی کورتیش ئەوەیە کە دەنگەکانیان کورتە و ئەوانیش پێك دێن لە (ە، i، و)، کەوا دوانیان (ە، و)لە ڕێنووسی (کوردی — عەرەبی) دەنووسرێن و بەدەردەکەون، بەلاّم دەربارەی (i) یان بزرۆکە یاخود بزوێنی نادیار ، کە تەنها لە ڕێنووسی لاتینی دەنووسرێت، بەلاّم لە ڕێنووسی کوردی بەدەردەکەوێ و نانووسرێت و هەمدیسان بە پیتێکی کوردی لەقەڵەم دەدرێت بە گوێرەی بیروڕاکانی زمانەوانانی کورد. .

نمونەی بڕگەی کورت ـــ ئە، سو، تا.

٢- **بڕگەی درێژ** : ئەوەیە کەوا دوا پیتی بڕگە دەبێ بە بزوێنی درێژ کۆتایی بێت، بزوێنی درێژیش کەوا ئەو دەنگانەن یاخود ئەو پیتانەن کە دەنگەکانیان درێژن و ئەمانیش پێك دێن لە (وو، ی، ێ، وێ، ا، ۆ) وەکو (چوو، ڕێ، دێ).

٣- **بڕگەی داخراو:** ئەو بڕگانەن کەوا دوا پیتی بڕگەکان کۆتاییان دێت بە پیتی نەبزوێن. پیتە نەبزوێنەکانیش ئەو پیتانەن لە زمانی کوردیدا کەوا دەربڕینیان گرانە لەسەر زمانی مرۆڤدا هەربۆیەشە هەردەم لە بڕگەدا دەبینی لەگەڵ بزوێنەکان دێن بۆ سازکردنی بڕگەو وشەی زمانەکەمان. پیتە نەبزوێنەکانیش لە زمانی کوردیدا ژمارەیان (٢٩)، پیتە نمونە (بەرد، دار، دانیشتن. .).

٤- **بڕگەی کراوە:** ئەو بڕگانەن کەوا کۆتاییان دێت بە پیتی بزوێن جا بزوێنەکە کورت بێت یاخود بزوێنی درێژ، هەمدیسان ژمارەی پیتە بزوێنەکانیش لە زمانی کوردیدا ژمارەیان (٩) پیتە کە ئەمانەن (و، وو، ۆ، ی، ێ، وێ، ا، ە، i) لە مانەوە بۆمان دەردەکەوێ کە بڕگە کەرەسەیەکی گرنگە بۆ سازکردنی وشە و ڕستە لە زماندا، هەمدیسان بڕگەش لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر جیاوازی کردەییان هەیە لە سازکردنی.

*** ئەم وتارە لە ڕۆژنامەی(هاوکاری) ، ژمارە (٣٩١٤) ، یەکشەممە٢٠٠٣/٢/٩ ،ل ٧ بلاّوکراوەتەوە .**

فرێز لە زمانی کوردیدا

زمان وەکو یەکێ لە هۆیەکانی لەیەکدی گەیشتنی مرۆڤ، کەوا بەهۆیەوە لە دێر زەمانەوە تاکو هەنووکە بۆتە چەکێکی ئالۆگۆڕ لە نێوانیاندا. . دیارە زمانیش لەسەردەمێکەوە بۆ سەردەمێکی دیکە گۆڕانی بەسەردا هاتووە، بەجۆرێ هەندێ وشە لەکارکەوتوون، لەهەمان کاتیشدا هەندێ وشەی دیکە و نوێ دێنە نێو زمان. . دیارە دەتوانین ئەمەش لەسەر ڕێساکانی نێو زمان جێبەجێبکەین، بە واتایەکی وردتر یاساکانی زمان بەهۆی لێکۆڵینەوەی زمانەوانان قابیلی گۆڕان و دەستکاریکردنن. . چونکە وەکو دەزانین هەموو ئەو کەرەسە و وشانەی مرۆڤ بەکاری دەهێنێت، بەبێ ئەوەی بزانێت کە ئەم کەرەسەیە چییەو؟ ئەرکی چییە؟. . بۆ نموونە یەکێك لە حاجییەکانی بن دیواری مزگەوت، بەبێ ئەوەی خوێندەواریشی هەبێ، لە کاتی دامەکردندا دەڵێتە بەرامبەرەکەی (ئەم بەردە بخۆ). . . بەبێ ئەوەی بزانێ کە (بخۆ) لە (ب + ڕەگی کار) سازبووە. ، یاخود کاتێ دەڵێ: (ئیش بکە)، ئائەمە دەبێتە کاری لێکۆڵەری زمانەوانی، تاکو لەم ڕێگەیەوە خۆیان خەریك بکەن بۆ دۆزینەوەی ئەم کەرەسانە. . فرێزیش وەکە یەکێ لە بابەتە کێشدارەکانی نێو زمان و کەرەسەیەکی گرنگ خۆی دەنوێنێ، هەر نووسینێك یان لێکۆڵینەوەیەك ئەنجامدرابێت لەبارەی هەر بابەتێکی زمانەوانی، ئەوە بێ سوود تێناپەڕێت، لەهەمان کاتیشدا ناتوانێ خۆی لەهەڵە و خەوش بپارێزێت، لەگەلچ ئەمانەشدا تیشك خستنە سەر هەڵەکانیش ئەرکی

لێکۆڵەرانە، کە بەخامەیەکی بابەتیانە بۆ مەسەلەکان بچن، نەوەك خامەی کەسێتی، دیارە کە ئەمەش نەخۆشیەکی کوشندەی کاری نووسینە. .

نووسەرانمان تا هەنووکە کۆمەڵێ لێکۆڵینەوەیان لەبارەی (فرێز) ئەنجام داوە. . هەندێ لەو لێکۆڵینەوانە لەیەکدی نزیکن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێکیان زۆر جیاوازن لەوانی دیکە. . بۆیە ئێمە لێرەدا هەندێ لەو ڕایانە دەخەینە بەرچاو و شییان دەکەینەوە. .

تۆفیق وەهبی لەپەرتووکی (دەستوری زمانی کوردی) لەلاپەڕە (٦٢) دەبێژێت: ((گرێ کۆمەڵە وشەیەکی پەیوەندیدارە، کاری لەگەڵدا نییە. . .))[١] ، هەمدیسان نوری عەلی ئەمین لەپەرتووکی (ڕێزمانی کوردی) لەلاپەڕە (٢٩) دا دەبێژێت: ((دەستەواژە بۆیتییە لە کۆمەڵە واژەییێکی لەیەکدی دانەبڕاو، کە نە مەعنایەکی تەواو ئەبەخشێ، نە فرمانێکیان لەتەکدا ئەبێ، پێکەوە لە ڕستەدا ئەرکی پارچەیەك لە پارچەکانی ئاخاوتن ئەبینێ))[٢].

ئەگەر ڕامانێکی وردو زانستیانە بۆ ئەم تاریف و شێوازی کارکردنی فرێز بکەین، ئەوا دەبینین هەردوو زمانەوانەکە بۆ چەمکی (فرێز) وشەکانی (گرێ) و (دەستەواژە) یان بەکارهێناوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ناوەرۆکی تاریف و شێوازی کارکردنی فرێزیان وەکو یەك خستۆتە ڕوو، کەوا لە وشەیەك زیاتربێ و کاری لەگەڵدا نەبێ. . دیارە گومانی تێدانییە گە ئەم تاریفانە بۆ هەموو فرێزەکانی زمانی کوردی دەست نادەن، چونکە فرێز دەشێ لە تاکە وشەیەکیش پێك

بێت ((یەکێك لە خاسیەتەکانی فرێز، ئەوەیە کە کورت دەکرێتەوە بۆ تاکە وشەیەك))[٣]. بە واتایەکی دیکە ((بە وشەیەك یان زیاتر فرێز پێك دێت))[٤]. بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە باسەیری ئەم نموونەیە بکەین:

منداڵەکە نووست.

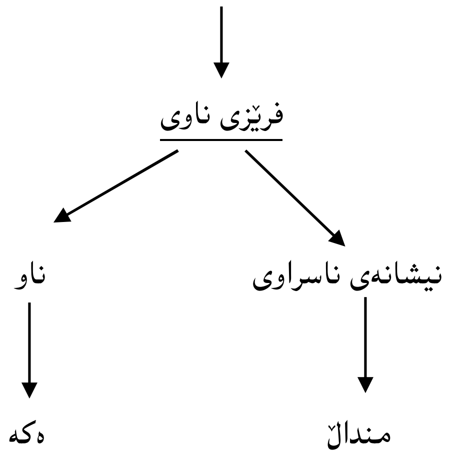

من ئەوانم دیت

فرێزی ناوی
جێناوی کەسی سەربەخۆ

لەگەڵ ئەوەشدا دەشێ دوو وشەی پەیوەندیدار بن بەیەکەوە، وەکو:

گـولـّی باخـەکـە جـوانـە

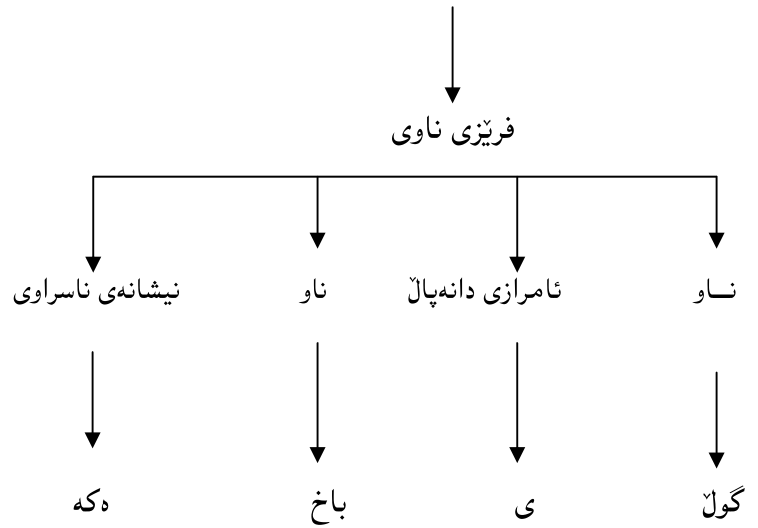

هەروەها دەشێ لە وشەیەکی یەکجار زۆریش پێك بێت، کە سنووری بۆ دیاری نەکرێت، وەکو:

- ئاریان کچێکی جوانی قەشەنگی پرچ زەردی چاو شینی ئێسك سووکی. . .

گەر سەیرێکی ئەم نموونەیەی سەرەوە بکەین، ئەوە بۆ دەبینین ڕستەکە لە دوو فرێزی سەرەکی پێك دێت، فرێزی یەکەم کە تەنها لە تاکە وشەیەك پێکهاتووە، ئەویش (ئاریان)ە، بەلاّم فرێزی دووەم لە ژمارەیەکی یەکجار زۆری وشە پێکهاتووە، کە وشەکانیش ئاوەڵناون و وەسفی ناوەکە دەکەن. .

دیارە لێرەشدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە ناتوانین درێژترین فرێز لـە زمانەکەمان دیاری بکەین. . بەگوێرەی واتا، ئەوا وادەردەکـەوێت، کە لە هەندێ حاڵەتدا فرێز واتا دەبەخشێ، بەتایبەتی گـەر فرێزەکـە لە وشەیەك پێکهاتبێت، بەڵام مـەرج نییـە هـەموو فرێزێکـی یـەك وشەی واتـا ببەخـشێ. . . بـۆ زیـاتر ڕوونکردنـەوە باسـەیری ئـەم نموونەیە بکەین:

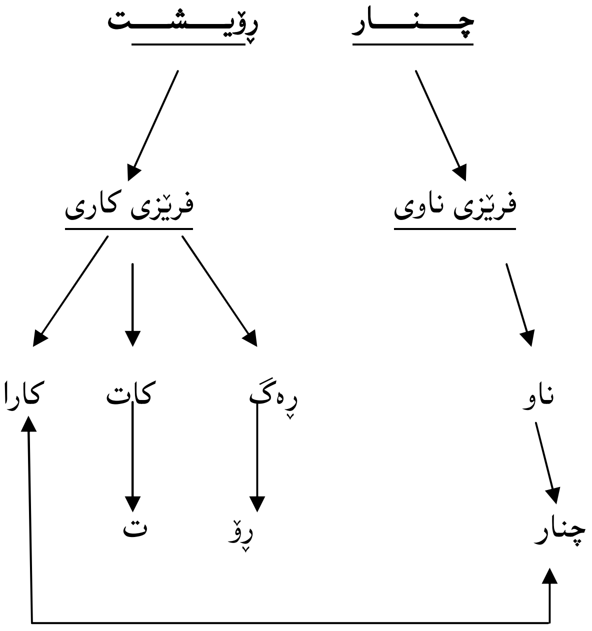

گەر سەیرێکی ئەم نموونەیە بکەین، ئەوە دەبینی (چـنار) گـەر بەتەنها لە ڕستەکە دەری بهێنین، ئـەوە هـیچ واتایـەك نابەخـشێ، هەرچەندە ناوێکی تایبەتی ناسراویشە. . کەچی وشەی (ڕۆیـشت) کە لەتاکە وشەیەکیش پێکهاتووە، بەڵام واتـا بەخـشە، بـەجۆرێ

گەر (ڕۆیشت) لە ڕستەکە دەربهێـنین، ئـەوا هـەر واتـا دەدات. . بۆیە دەبێ لێردا ئاماژە بۆ ئەوەش بکـەین، کـە هەنـدێ وشـەمان هەیە لە زۆر بواردا ڕۆڵی خۆیان دەگۆڕن، وەکـو (ڕۆیـشت، هـات، کەوت، . . هتد)، کەوا بەم شێوەیەی خوارەوەی لێدێت:

١- ئەگەر لە فەرهەنگدابۆی بچین ئەوا دەبینین (ڕۆیشت، هات، کەوت) وەکو کارێك سەیر دەکرێن، ئەویش کاری ڕابردووی نزیکـە (سادە). .

٢- دەتوانن بە تەنها ببن بـە ڕسـتەیەکی سـەربەخۆ، لەهـەمان کاتیشدا ڕۆڵی خۆیان ببینن.

ڕۆیشت. . . . . ڕستەیە.
هات. . . . . ڕستەیە.
کەوت. . . . . ڕستەیە.

لێرەدا وشەکانی (ڕۆیشت، هـات، کـەت) هەریەکـەیان وەکـو ڕستەیەکی سەربەخۆ سەیر دەکرێن.

٣- ئەگەر لەگەڵ وشەیەکی دیکەش بێن، ئـەوا لـەم حاڵەتـەدا وەکو دانەیەکی فرێز سەیر دەکرێن و ڕۆڵی خۆیان تێدا دەبینن لە نێو ڕستەدا. . وەکو :

منداڵەکە ڕۆیشت. . . . . فرێزی کاری.
ئازاد کەوت. . . . . فرێزی کاری.
سیروان هات. . . . . فرێزی کاری.

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە دیاریکردنی کەرەسەیەك لە ڕستەیەکدا مانای ئەوە نییە کە بڕیاری ڕەها و یەکجاری بێت، بەڵکو بەگوێرەی شوێن و کارکردنی لە ڕستەدا دەگۆڕێت. . بەمانەشەوە کاری زمانەوانی هەندێکی دیکە قورستر و گرانتر دەبێت، کە پیویستی بە لێکۆڵینەوەی زیاتر دەکات، تاکو بگات بە ئەنجام و سەلماندنی دیکە. . . دیارە ئەمەش کاری ئەو کەسانە ڕەتدەکاتەوە کە تەنها لە دەرەوەی ڕستەو شوێنی دی سەیری وشە دەکەن، بە واتایەکی وردتر تەنها لە فەرهەنگدا سەیری وشەکان دەکەن و بڕیاری خۆیان دەدەن، بەبێ ئەوەی ئاماژە بەو گۆڕانکارییانە بکەن کە ڕووبەڕووی ئەو وشانە دەبێتەوە لە شوێنانی دی، هەر ئەمەشە وامان لێدەکات کە وتەکەی (فتجنشتن) بەکاربهێنین کە دەڵێت: ((هەموو وشەیەك خۆی لە خۆیدا وەکو شتێکی مردوو وایە، لەکاتی بەکارهێنانیدا گیانی دێتەبەر)). .

بەڵێ فرێزوەکو ئاماژەمان پێدا. دەشێ وشەیەك بێت، ئائەمە لێرەدا فرێز لەخانەی سینتاکسی دەردەچێ و دەچێتە خانەی مۆرفۆلۆجی و، ئەم وشەیەش دەتوانێ هەموو ئەرکەکانی خۆی ببینێ لە نێو ڕستەدا (نیهاد، کارا، جێگری کارا، بەرکاری ڕاستەوخۆ، . . . . هتد)

ئازاد خەوت.

↓

کارا

ئاریان جوانە.

↓ (ئاریان) — نیهاد

↓ (جوان) — گوزارە

پوشەکە سووتا.

↓

جێگری کارا

ڕێباز نانی خوارد.

↓

(نان)

↓

بەرکاری ڕاستەوخۆ

تایبەتمەندییەکی دیکەی فرێز ئەوەیە کە کاری لەگەڵدایە، چونکە گومانی تێدا نییە کە یەکێ لە جۆرەکانی فرێز، فرێزی کارییە ((سادەترین ڕستەی زمانی کووردی لە دوو بەشی سەرەکی پێکدێت، بەشی یەکەم پێی دەڵێن فرێزی ناوی، بەشی دووەم پێی دەوترێ فرێزی کاری))[5]. . دیارە وەنەبێ فرێزی کاری تەنها لە

زمانی کوردیدا هەبێ، بەڵکو لەهەمموو زمانانی دونیا هەستی پێ دەکرێت ((ڕستە لەهەمموو زمانانی جیهان دەکرێتە دوو بەش، فرێزی ناوی، فرێزی کاری))[٦]. . دیارە ئەمە زۆرینەی ئەو ڕایانە ڕەتدەکاتەوە کە دەڵێن ((فرێز نابێ فرمانی تێدا بێت))[٧]، بەبێ ئەوەی بیر لەوە بکەنەوە کە زمانی کوردی و زمانانی جیهان فرێزی کارییان هەیە، کەوا بەهۆیەوە کەرەسە سەرەکییەکەی کارە.
بۆیە لە دوماهیدا دەگەینە ئەم دەرەنجامانەی خوارەوە:
١- فرێز لە وشەیەك یان زیاتر پێك دێت.
٢- لە هەندێ بواردا فرێز واتا دەبەخشێ و، لە هەندێ بواری دیکەدا واتای نییە.
٣- فرێز هەندێجار کاری لەگەڵ دەبێت، بە تایبەتی لە جۆری فرێزی کاری، کەوا کەرەسە سەرەکییەکەی کارە و، لە هەندێ بواری دیکەدا کاری لەگەڵدا نییە.
٤- فرێز دەتوانێ لە نێو ڕستەدا ئەرکەکانی خۆی ببینێ (کارا، بەرکاری ڕاستەوخۆ، جێگری کارا، نیهاد. . هتد.).

پەراوێز و سەرچاوەکان

١- تۆفیق وەهبی، دەستوری زمانی کوردی، دارگباعە الحديپە، بەغدا، ١٩٢٩، ل ٦٢.
٢- نوری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، ١٩٦٠، ل ٢٩.
٣- پرۆفیسۆر ئەورەحمانی حاجی مارف، فەرهەنگی زاراوەی زمانناسی، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل٢٦٥.
٤- پرۆفیسۆر وریا عومەر ئەمین، ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، دەزگای ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٤، ل ١٤٨.
٥- د. مستەفا زەنگەنە : موحازەراتەکانی بەشی کوردی - کۆلیژی پەروەردە، ١٩٩٧ — ١٩٩٨.
٦- د. عەبدوڵڵا حوسێن، موحازەراتەکانی بەشی کوردی — کۆلیژی ئاداب، ١٩٩٤- ١٩٩٥.
٧- لیژنەی زمانی کۆڕی زانیاری عێراق — دەستەی کورد، چەمکێکی دی لە ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری، بەغدا، ٢٠٠٠، ل ٢٨.

*** ئەم وتارە لە گۆڤاری (کاروان)، ژمارە (١٩٥)، مانگی (٦)ی٢٠٠٥، ل١٥٧-١٦٠ بڵاوکراوەتەوە.**

زمان کردەیەکی خواییە

زمان وەکو هۆکارێك بۆ لەیەکدی گەیشتنی ئادەمیزاد بەکاردێ، بەهۆیەوە دەتوانین هەرچ ئارەزوو و هەست و ویست هەیە بگەیەنین بۆ یەکتری. ئەمیش هەمدیسان بەڕێگای وتن و بیستنەوە دێتە ئاراوە. لەدەستپێکدا زمان وەکو چەکێك بەکارهاتووە بۆ گەیاندنی ئەو زانیاریانە بۆ لای یەکدی. لێکۆڵەرانی زمان لە زۆر لایەنی زمانیان کۆڵیوەتەوە. یەکێك لەو لایەنانە (خاوەنداریەتی زمانە) کە تیایدا هەوڵیان داوە بە دەستپێکی هەموو زمانەکان دابنێن و خاوەنەکەشی دەست نیشان بکەن. لەم ڕووەوە چەندەها بیردۆزیان خستۆتە ڕوو. هەر بیردۆزەو لایەنی نێگەتیف و پۆزەتیڤانەی خۆی هەیە. یان بە واتایەکی دیکە بیردۆز هەیە کە نزیکە لەلایەن واقعی خودی مرۆڤ و زمانەکەی. ئەوەی گەرەکمانە لێرەدا ئاماژەی بۆبکەین و پێ لەسەری دابگرین (یەکەمین ئادەمیزادە) کە زمانی بەکارهێناوە لەسەر گۆی زەوی. لای هەمووشمان ئاشکرایە کە یەکەمین مرۆڤ لەسەر گەردوون (باوکە ئادەم)ە، کە هەر لەوێشەوە زمان دەست پێ دەکات و دەڕوات تا گەیشتۆتە ئێمە. دیارە ئەم زمانەش هەمدیسان خوا بەخشیویەتی بە پێغەمبەر ئادەم (سەلامی خوای لێ بێت)، لەم بارەیەوە خوای گەورە لە قورئانی پیرۆز دەفەرموویّت: ﴿ وعلم ادم الاسماء کلها / البقرە: من الآیە:٣١ ﴾. بۆیە دەتوانین بڵێین:

١. زمان کردەیەکی خواییە بەخشیویەتی بە مرۆڤ.

٢. پێغەمبەر (ئادەم) یەکەمین مرۆڤە کەزمانی زانیوە. بۆیە دەکرێ بوترێ کە دانەری زمان لەسەر ڕووی زەمین حەزرەتی

ئادەمە. کەوا لە ڕێگای ئەوەوە پەڕیوەتەوە بۆ مرۆڤەکان و گەلانی دیکە، کەچی لە هەمان کاتدا (ئیبن جنی) لە پەرتووکەکەیدا (خصائص فی اسلوب) وای بۆ دەچێ کە ئایەتی ﴿ وعلم ادم الاسماء کلها / البقرە: من الایە:٣١ ﴾ ئاماژە بۆ ئەوەی کە خوا توانای بە مرۆڤ بەخشیوە، کە ئەلفازو دەربڕین دەربڕێت، بە واتایەکی دیکە خوای گەورە جیهازی دواندنی بە مرۆڤ بەخشیوە، فێربوونی ئەم کردەیە پەیوەندارە بە کۆمەڵێ فاکتەر. لەگەڵ ئەوەشدا زۆر زمانەوان پێیان وایە زمان لەلایەن مرۆڤەوە داهێنراوە و خوا نەیبەخشیوە بە مرۆڤ، چونکە زمان گەر داهێنراو بووایە، ئەوا دەبووایە زمانێکی یەکگرتوو هەبووایە. هەمدیسان زمانی یەکگرتوو بنیات نانرێ تا ژینگەیەکی یەکگرتوو ساز نەکرێ بۆ گشت مرۆڤ، کەواتە لەبەرئەوەی یەك ژینگە لە جیهاندا نییە، بۆیە یەك زمانیش بوونی نابێت لە جیهاندا.

یەك ژینگە لە جیهان = زمانی یەکگرتوو

مرۆڤ + یەك ژینگە = زمانی یەکگرتوو

هەمدیسان دەبێت ئاماژە بۆ ئەوەش بکەین کە زۆر لە زمانەوان هەوڵی زمانێکی سەرتاسەرییاندا بە نێوی (ئیسپرانتۆ) کەوا یەکەمین کۆبوونەوەی ساڵی (١٩٤٨) لە وڵاتی سوید ئەنجام درا. دیارە هەوڵدانەکەیان بۆ ئەوە بوو، کە زمانێکی دەستکرد سازبکەن و بەهۆیەوە هەموو خەڵکان بەو زمانە بدوێن، بەڵام دیارە ئەمە سەری نەگرت، چونکە وەك لە پێشەوە ئاماژەمان پێکرد کە زمان کردەیەکی خواییە، پاشان زمان پەیوەندارە بە ژینگە. دیارە لە

دنیاش هەزارەها ژینگەی جیاجیا هەیەو هەمدیسان نەتەوە و کۆمەڵگاکانیش لەیەکدی جیان چ لە ڕووی لەش و پێکهاتنی جیهازی دواندن و لایەنی جوگرافی و لایەنی کۆمەڵایەتی و هەست و سۆز. . هتد. ئائەمانە هەرهەموویان فاکتەرن لەبەردەم سازکردن و بنیاتنانی زمانی (ئیسپرانتۆ)، بۆیە بوونی ئەم زمانە هەڵەیە و بیرلێکردنەوەشی هەڵەیەکی دیکە، بەڵام لە کوێی ئەم سەر زەمینە مرۆڤ هەبێ، ئەوا پێویستی بە زمان هەیە، لەهەمان کاتیشدا هیچ کۆمەلێ نییە لەسەر ڕووی ئەم زەمینە زمانی نەبێت. هەمدیسان هەرمرۆڤێك کاتێك لە دایك دەبێ گریمان وا دابنێین کەوا لەژینگەیەکی ئیسلامی کوردییە، هەر لەگەڵ دایك بوونی ئەم منداڵە گەر بیگوازینەوە بۆ لاتێکی دیکەی نائیسلامی و ئینگلیز، ئەوە دەبینین مرۆڤێکی ئینگلیزی لێ دەردەچێ، کە ئەمەش وادەکات ئێمە بڵێین کە فێربوونی زمان پەیوەندارە بە ژینگە و (بۆماوە) نییە کەوا لە دایك و باوکییەوە بۆی بمێنێتەوە. هەندێ فەیلەسوفی زمان، بۆ ئەوە چوونە کە زمان کردەیەکی خواییە، لەسەردەمی یۆنانی کۆن هەندێ زانا هەبوون، کە داکۆکیان دەکرد لەسەر ئەوەی کە زمان لە بناغەدا کردەیەکی خواییە و خوا بەخشیویەتی بە مرۆڤ، لەسەرووی هەمووشیانەوە (هیراکلیت). هەروەها لە چاخەکانی ناوەڕاستدا زانایانی عەرەب کەوتنە خۆ بۆ لێکۆڵینەوە لەبارەی دەستپێکی زمان، لەوانەی کە باوەڕیان پێ هەبوو (ئیبن فارس) کەوا لە پەرتووکەکەیدا (الصاحبی) ئاماژەی

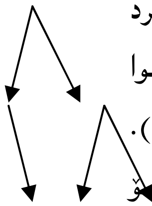

پێدەکات. گەر بێینە سەر سەردەمی نوێش، ئەوا دەبینین زانای زۆر گەورەمان هەبووە کە دانی ناوە بەو ڕاستیە، لەوانە (ئەلئەب لامی) لە پەرتووکی (فن الكلام) و (دیونالد) لەپەرتووکی (تشريع القديم) ئەم دوو زانایە دوای دیراسە و لێکۆڵینەوە لەبارەی زمان، ئینجا گەیشتونەتە ئەو ڕاستیەی، کە بڵێن زمان لەلایەن خواوە بەخشراوە بە ئێمەی مرۆڤ، پاشان بەهۆی زۆر بوونی دانیشتوان و پێویستی زمان، زمانی تر سەری هەڵداوە و دروستبوو، ئا بەم شێوەیە زمان بە درێژایی مێژوو و تێپەڕبوونی کات دەبێتە دیالێکت. هەمدیسان دیالێکتەکانیش بە درێژایی کات و سەردەم دەگەنە پلەی زمانێکی جیاواز لەوانی تر. بەم شێوەیە :

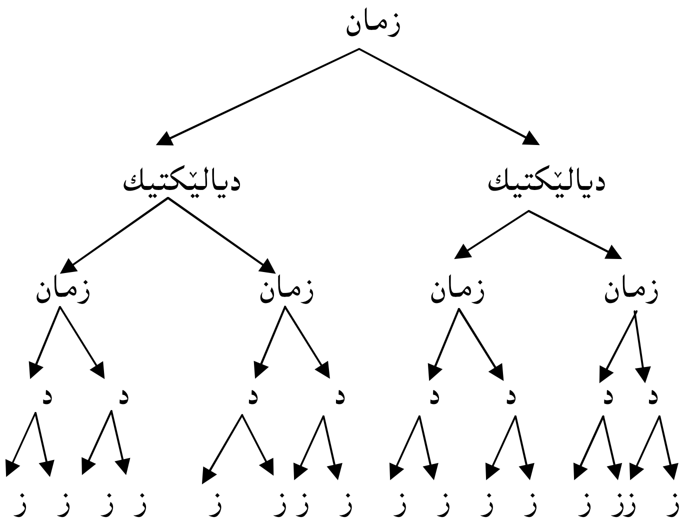

*** ئەم وتارە لە گۆڤاری خۆری ئیسلام، ژمارە (٢١)ی ساڵی شەشەم، تشرینی یەکەمی (٢٠٠٣)، لاپەڕە (٩٠-٩١) بڵاوکراوەتەوە.**

چەمك و پێناسەی كارای نادیار

كارا وەكو بەشێكی سەربەخۆ و بنچینەیی و سەرەكی لەنێو بونیادی ڕستەی زماندا خۆی پیشان دەدات، وەلێ كارا ئەو كەسە یان ئەو شتەیە كە هەڵدەستێت بەئەنجامدانی یان ئەنجام نەدانی كارێك... كەدەڵێین (كەسێك) ئەوا مەبەستمان لەخودی (مرۆڤە ـ ئینسان) كە بەپرۆسەی كارەكە هەڵبستێت (شەوبۆ چوو بۆ دهۆك.) لەم ڕستەیەی سەرەوەدا وشەی (شەوبۆ) كەوا (ناوە) و (مرۆڤێكە) خۆی بەئەنجامدانی كارەكە هەستاوەو چووە بۆ شاری دهۆك, لێرەدا پێویستمان بەوە نییە بزانین كەچۆن چووە بۆ شاری دهۆك؟ یا بەچ چووە؟! بەڵكو تەنها ئەوەمان گەرەكە كە بزانین ناوەكە ناوی مرۆڤێكە بەكارەكە هەستاوە. بۆ زیاتر ڕوونكردنەوە با سەیری ئەم نەخشە هێڵكارییە بكەین:

شەوبۆ چوو بۆ دهۆك

شەوبۆ : ناوە، مرۆڤە، كارایە

چوو: كاری ڕابردوو

بۆ: پێشبەند

دهۆك: بەركاری ناڕاستەوخۆ[١]

كاتێ كە دەڵێین (شتێكە), ئەوا لێرەدا مەبەستمان لە(مرۆڤ) نییە، بەڵكو شتێكی دوور لەمرۆڤ و بێ گیان یاخود (غیر عاقل) كە كارەكە هەڵسوڕێنێ و ئەنجامی بدات... وەكو ئەم ڕستانەی خوارەوە:

١ـ بارانەكە باخچەكەی تێكدا.

٢ـ تەزرەكە میوەكەی لەناوبرد.

٣ـ ڕەشەباكە كەپرەكەی ڕووخاند.

لەم نموونانەی سەرەوەدا وشەكانی (بارانەكە، تەزرەكە، ڕەشەباكە) هەرسێكیان ناون، بەڵام دەچنە خانەی بێ گیان و (غیر عاقل) و هەریەكەیان بەئەنجامدان و هەڵسووڕاندنی كارێك هەستاون. لەڕستەی یەكەمدا (بارانەكە) وای كردووە ببێتە فاكتەرێك كە باخچەكە تێك بدات و لەڕستەی دووەمدا وشەی (تەزرەكە) بۆتە هۆی ئەوەی كەمیوەكان لەنێو ببات... ئێمە لێرەدا گەرەكمان نییە كە بزانین (تەزرەكە) چەندبوو؟یاخود دانەی چەند گەورەبوو؟. یا چەند كاتژمێری خایاند؟. كە بۆتە هۆی لەناوبردنی ئەم میوەجاتانە، بەڵكو تەنها مەبەستمان ئەوەیە كە بزانین ئەمە شتێكی بێ گیانەو مرۆڤ نییە. لەڕستەی سێیەمدا وشەی (ڕەشەباكە) بۆتە هۆی ئەوەی كەوا پردەكە بڕووخێنێت. هەمدیسان لێرەدا مەبەستمان ئەوەنییە كە بزانین ئەم ڕەشەبایە لەچ پلەیەكدا بووە؟. یا كەپری كامە ماڵی ڕووخاندووە؟! بەڵكو تەنها مەبەستمان ئەوەیە كە بزانین ئەمە شتێكی بێ گیانەو بەئەنجامدانی كارەكە هەستاوە. وەلێ كارا دینگەیەكی پتەوە بۆ نێو بونیادی ڕستەی زمان... وەك خاوەن ماڵ وایە. كاتێ ئەم خاوەن ماڵە لەماڵ دەبێت، ئەوا ماڵەكە لەسەر شێوازو عادات و تەقالیدو ڕێسای خێزانەكە دەڕوات، بەڵام كاتێ كە خاوەن ماڵ لەماڵدا نەبێ، ئەوا وەك جاران بایەخی خۆی نامێنێ و لەڕێسا

تایبەتییەکانی خۆی لادەدات. دیارە ئەمەش لەسەر ڕستە جێبەجێ دەکرێت. کاتێ ڕستە جوان دەڕازێندرێتەوە کە کاراکە لەنێو ڕستەدا بوونی هەبێ. بەڵێ کاراش یا (ناوە) یا (جێناو) کەوا ئەرکی خۆی ڕادەپەڕێنێ. ئەگەر هاتوو کاراکە لەنێو ڕستەدا کەوتە بەرچاو، ئەوا لەو حاڵەتەدا کاراکە پێی دەووترێت (کارای دیار) ... لەگەڵ ئەوەشدا زۆر وا دەبێ کە (کارا)کە لەنێو ڕستەدا بەدەر نەکەوێت! جا لەبەر هەر هۆکارو فاکتەرێ بێت، لەم حاڵەتشدا کاراکە پێی دەووترێت (کارای نادیار) دیارە ئەم دیاردەیەش وەنەبێ تەنها لەزمانی کوردیدا هەبێ، بەڵکو وەکو دیاردەیەکی زمانەوانی لەزۆربەی زمانەکانی جیهاندا هەستی پێ دەکەین. لەهەمان کاتیشدا ڕێساو بنەماکانی گۆڕینی ڕستەی کاری کارای دیار بۆ ڕستەی کاری کارای نادیار لەزمانێکەوە بۆ زمانێکی تر جیاوازە, تەنانەت لەخودی زمانی کوردیشدا، لەنێو دیالێکتەکانیدا جیاوازی هەیە لەشێوازی کردەیی ئەم گۆڕینەدا... دەربارەی پێناسەی کارای نادیاریش، هەر نووسەرەی بەگوێرەی توانای ئاستی خوێندنەوەی و توانای زانستی خۆی لەبارەی بابەتەکەوە ئەوا پێناسەی کردووەو هەڵی سەنگاندووە. د. کوردستان موکریانی لەبارەی کارای نادیارەوە دبێژێت ((کارا نادیار ئەوەیە کە خاوەن کارەکە کە(بکەرە) ئەوا دەرناکەوێت یان دەرناخرێت. جا لەبەر هەر هۆکارێك بێت))[٢] .

وەلێ دیارە د. کوردستان موکریانی لێرەدا وشەی (خاوەن کار)ی بەکارهێناوە کە ئەمەش بۆ هەردوو لایەنی (مرۆڤ ـ نامرۆڤ) بەکاردێت کە لەنێو ڕستەکەدا دەرناکەوێت... ئەمە لەلایەك

وەلەلایەکی تریشەوە دەرنەکەوتنی خودی کاراکە بەچەند فاکتەرێك دەبەستێتەوە کەوا دەبنە کۆسپ بۆ دەرنەخستنی ناوی کاراکە. جا هۆکارەکە هۆکاری ترس بێ، کەوا ئەم کەسە کەسێکی بەدەسەڵاتە، بۆیە ناتوانین ناوی بهێنین، یان لەوانەشە ئێمە خۆمان کاراکە دەناسین، بەڵام ناوی ناهێنین، نەبادا زیانێکی پێ بکەوێت لەکاتی دەرخستنی ناوەکەیدا، یاخود لەوانەشە کاراکە لەحەقیقەتدا نادیاربێ، چونکە کاتی ڕوودانی کارەکە نەبینراوە. دیارە واپێ دەچێ کە ئەم فاکتەرانە بوونەتە ڕێگر لەبەردەم شاردنەوەی کارای بنەڕەتی ڕستەکەو کەسی یەکەمی ئەنجامدەری کارەکە. بۆیە ناچار دەبین خاوەنی کارەکە بشارینەوە. ئەم شاردنەوەش وادەکات کە پرسیار لای خوێنەر دروست ببێت، کەوا دەبێت کێ ئەم کارەی ئەنجام دابێت؟ وەلێ پرسیار هێشتنەوەش بۆ خوێنەر وەکو کردەیەکی سینەمایی دەبینم، کاتێ کە دەرهێنەری فیلمەکە لەدوماهیدا هەندێ شت بۆ تەماشاکەرەکە جێ دەهێڵێ کەخۆی بڕیاری لەسەر بدات. یاخود لەکردەی ماتماتیکیدا، کاتێ کە مامۆستا یاسایەکی ماتماتیکی بۆ قوتابیان حەل دەکات، بەڵام لەدوماهیدا هەنگاوی کۆتایی و ئەنجام بۆ قوتابیان بەجێ دەهێڵێ تاکو خۆیان حەلی بکەن و خۆیانی پێوە خەریك بکەن. ئەمەش جۆرێکە لەپرۆسەی بیرلێکردنەوەی مرۆڤ کە خۆی بەدەرهێنانی ئەنجامی دوماهیی ئەو فیلمە یاخود ئەو ڕێسا ماتماتیکییە خەریك بکات. هەمدیسان سەعید سدقی کابان دبێژیت ((کارا نادیار فعلێکە فاعلەکەی

نەناسـرێ و نەبیـێـژرێ بـەڵکو مفعولەکـەی لـەجێگای فاعلەکـەی دادەنرێت))[٣] ، هەروەها نووری عەلی ئەمین، ئەمیش هـەمان بۆچـوونی هەیـەو دبیـێـژیت ((کـاری کـارا نادیـار ئـەو فرمانەیـە کە(مسندالیەکەی ـ بکەرەکەی) لەڕستەدا دەرناکەوێت، تەواوکـەر (مفعولەکـەی) جێـی مـسندالیەکەی دەگـرێ))[٤]، لـەم دوو پێناسەی سەرەوەدا هەردوو بـەڕێزان ئاماژە بـۆ ئـەوە دەکـەن کـە لەڕستەی کـارای نادیـاردا (کـارا) کـە دەرناکـەوێت و (تەواوکـەر)ەکەی دەچێتە شوێنی، بەبێ ئەوەی ئاماژە بۆ ئەوە بکەن کـە ئـەو (تەواوکەرەی) دەچێتە شوێنی (کارا) کە ئەرکەکەی چـی دەبێـت، ... دیارە گومانیش لەوەدا نییە کـە لەوکاتـەدا (تەواوکـەر)ەکـە شـوێنی خـۆی دەگـۆڕێ ئـەوا دەبێتـە (جێگـری کـارا)و چـەمکی (جێگـری کـارا)ش ئەوەیـە کـە کـارای ڕاسـتەقینەی ڕسـتەکە بۆماوەیەکی کاتی ڕستەکە جـێ دەهێڵـێ و ئـەو لەشـوێنیدا لـەنێو بونیادی ڕستەکەدا دەبێتە جێگری، هەروەکو چۆن لەفەرمانگەیـەك یا کارگەیەك یا کۆمپانیایـەك، کاتـێ بەڕێوەبەرەکـەی بەسـەر بـۆ کارێکی تر دەڕوات، ئەوا ناچار دەبێ کـە یـەکێکی تـر لەجێگـەی خۆی دابنێت و بیکات بەجێگری خۆی. دیارە ئەمـەش هەمدیـسان لەنێو ڕۆحیەتی ڕستەدا ڕەنگ دەداتەوە...

وەڵا چەمکی کاراش لەو حاڵەتانەدا بەدەردەکـەوێت کـە (کـاری تەواو) لەنێو ڕستەدا هـەبێت یـا دەرکـەوێت، کـە دەڵـێین کـاری تەواویش، مەبەستمان لەکارەکانی (ڕابردوو، ڕانەبردووی ئێـستا و داهاتوو، داخوازی)یە.

ڕابردوو ←——— ڕێناز ڕۆیشت بۆ قوتابخانە.

ڕانەبردووی ئێستا ←— ڕێناز ئێستا دەڕوات بۆ قوتابخانە.

ڕانەبردووی داهاتوو ←— ڕێناز بەیانی دەڕوات بۆ قوتابخانە.

داخوازی ←——— ڕێناز بڕۆ بۆ قوتابخانە.

بـەڵام ئەگـەر ڕسـتەکە (کـاری ناتـەواو)ی لـەخۆگرتبوو، ئـەوا لەوحاڵەتەدا چـەمکی (نیهـاد) لەڕسـتەکەدا بـەکاردێت و چـەمکی (کارا) لادەچێت... دیارە کـارا ناتـەواوەکانیش لـەزمانی کوردیـدا لەبناغـەدا یەك کارن و لەچاوگی (بوون) وەردەگیرێـن و بـۆ کاتـەکان دەبن بەسێ کاتی جیاجیا بەم شێوەیەی خوارەوە:

١ـ بۆ کاتی ڕابردوو ←——— (بوو) بەکاردێت

ئاریان مامۆستا بوو.

↓ ↓ ↓

نیهاد گوزارە کاری ناتەواو

بۆ کاتی ڕابردوو

لێـرەدا وشـەی (ئاریـان) دەبـێ بـەنیهاد[٥]، لەبەرئـەوەی کـاری ناتـەواوی (بـوو) لـەنێو ڕسـتەکەدا هـەی کـە بـۆ کـاتی ڕابـردوو بەکاردێت.

٢ـ بۆکاتی ئێستا ←——— (ە) بەکاردێت

ئاریان مامۆستایە .

↓ ↓ ↓

نیهاد گوزارە کاری ناتەواو بۆ کاتی ئێستا

لەڕستەی دووەمدا هەمدیسان (ئاریان) بووە، بەنیهاد، ئەمیش لەبەرئەوەی کاری ناتەواوی (ە) لەنێو ڕستەکەدا هەیە کە بۆ کاتی ئێستا بەکاردێت"*" .

۳ـ بۆ کاتی داهاتوو ←———— (دەبێت) بەکاردێت

ئاریان   دەبێت   بە   مامۆستا

نیهاد   کاری ناتەواو بۆ داهاتوو   ئامرازی پەیوەندی   تەواوکەری بەیاریدە ـ گوزارە

لە ڕستەی سێیەمدا هەمدیسان (ئاریان) بووە بەنیهاد، ئەمەش بەهۆی ئەوەی کە کاری ناتەواوی (دەبێت) لەنێو ڕستەکەدا هەیە کە بۆکاتی داهاتوو بەکاردێت.

نیشانەی نادیاری

زۆربەی ئەو بەڕێزانەی کە باسی کارای نادیاریان کردووە، ئەوا بەتەنها نیشانەی نادیاریان نەختستۆتە ڕوو، بەڵکو یەکسەر هاتوونە نیشانەی کارای نادیار بۆ ڕابردوو (ر) و ڕانەبردوو (رێ) یان داناوەو ختسوویانەتە ڕوو. بەبێ ئەوەی ئەوە ڕوون بکەنەوە کەوا ئەم نیشانەیە لەبناغەدا جووت نیشانەو لێکدراوە (مرکبە) ـ وەلێ لەڕاستیدا نیشانەی نادیاری لەزمانی کوردیدا (ر)ایە... بەتەنها ئەم (ر)ایە لەنێو بۆتەی زمانەکەماندا دەبێتە هۆی سازکردنی

کردەی نادیاری. بۆ دیاریکردنی کاتەکەشی ئەوا (أ ـ ئەلف) دەبێتە هێماو مۆرفیم بۆ کاری ڕابردوو ((ت، وو، ا، ی، د) مۆرفیمی کاری ڕابردووی فرمانن)[٦]... بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە با سەیری ئەم نموونەیەی خوارەوە بکەین:

ئازاد نامەکەی نووسی ———→ کارای دیار

نامەکە نووسرا ———→ کارای نادیار

(ر) نیشانەی نادیارییە   (أ) نیشانەی کاری ڕابردووە

سەبارەت نیشانەو مۆرفیمی ڕانەبردوو، ئەوا (ێ) بۆکاری کارای نادیار بەکاردێت، بەم شێوەیە:

ئەحمەد زەویەکەی کێڵا ———→ کارای دیار

زەوییەکە دەکێلرێ ———→ کارای نادیار

(ر) نیشانەی نادیارییە   (ێ)مۆرفیم و نیشانەی ڕانەبردووە بۆ هەردوو حاڵەتی ئێستاو داهاتوو

سەبارەت ئەم (دە)یەی پێش کارەکە، ئەوا نیشانەی کاری ڕانەبردووی ئەرێی ڕاگەیاندنە لەهەموو کارەکانی زمانی کوردیدا بۆ هەردوو کاتی ئێستاو داهاتوو. بەم شێوەیەی خوارەوە:

چاوگ	کاری ڕانەبردوو	ئێستا	داهاتوو
ڕۆیشتن	دەڕۆم	ئەوا دەڕۆم	بەیانی دەڕۆم
نووستن	دەنووم	ئێستا دەنووم	شەوێ دەنووم
کەوتن	دەکەم	وادەکەوم	هەفتەی داهاتوو دەکەوم
فرۆشتن	دەفرۆشم	ئێستا دەفرۆشم	ساڵی داهاتوو دەفرۆشم

ماموستا (تۆفیق وەهبی) لەدەستووری زمانی کوردیدا دیێژیت (کارا نادیار هەمیشە لەفعلی متعدی دروست دەکرێت و بۆ دروستکردنی (ران) دەخرێتە دوای (ڕەگ)ی بینای مەعلومەوە) وەلێ ماموستا تۆفیق وەهبی لێرەدا ئەم نیشانەی (ران)ە شی ناکاتەوە کە چۆنە؟ و چۆن سازکراوە؟ ئەمە لەلایەك و لەلایەکی تریشەوە تەنها ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە (ران) دەچێتە سەر (ڕەگی کار) بۆ سازکردنی کارای نادیار. دیارە ئێمە وەکو دەزانین و لەپێشەوەش ئاماژەمان پێدا مۆرفیمی (ر) نیشانەی نادیارییە لەزمانی کوردیداو دەچێتە سەر ڕەگی کارو قەدی چاوگ بۆ سازکردنی کارای نادیارو مۆرفیمی (أ ـ ئەلف)یش نیشانەی کارای

زمانەوانی
سەلام ناوخۆش , نەریمان خۆشناو

ڕابردووەو (ن ـ نوون)یش نیشانەو مۆرفیمی چاوگە. بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە با سەیری ئەم نموونەیە بکەین:

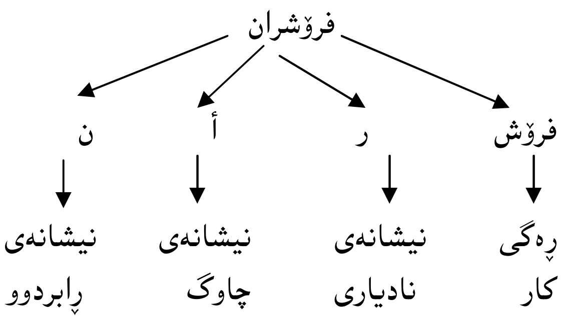

ڕێگاکانی سازکردنی کارای نادیار
شێوازی کاری نادیار لەکرمانجی خوارووودا:

هەموو زمانەوانەکانی کورد لەسەر ئەوە کۆکن کەوا دروستکردنی ڕستەی کارای نادیار لەکرمانجی خوارووودا، دەبێ هەردەم کارەکەی (تێپەڕ) بێت، بەڵام ئەگەر کارەکە تێنەپەڕ بوو، ئەوا لەدەستپێکدا دەبێ کارەکە بگۆڕدرێت بۆ تێپەڕ، ئینجا لەسازکردنی ڕستەی کارای نادیار بەشدار دەبێ. بەنسبەت کاری تێنەپەڕیش بۆ گۆڕین و بنیاتنانی بەکاری تێپەڕ، ئەوا چەند ڕێگایەکمان هەیە، یا ئەوەتا کارەکە خۆی تێپەڕە واتە (تێپەڕی بنجی) کەوا لەبنج و بنەڕەتەوە کارەکە خۆی تێپەڕبووە (کرد، برد، خوارد، کێڵا، هێنا، کرۆشت، شێلا، ......هتد)

جۆرێکی تری تێپەڕ کەوا تێپەڕی نابنجییە یا ناسەرەکی و ناڕاستەوخۆ دروستکراوە. کەوا لەبنەڕەتدا کارەکە تێنەپەڕبووە، بەڵام بەهۆی ڕێسای تایبەتییەوە کراوە بەتێپەڕ، ئەمیش بەهۆی زیادکردنی (اندن) کەوا بەدوو ڕێگەی جیاجیا سازدەکرێت:

أ ـ ڕەگی کار+اندن=کاری تێپەڕ

چاوگ	ڕەگی کار	نیشانەی تێپەڕاندن	تێپەڕ
کەوتن	کەو	اندن	کەواندن
خەوتن	خەو	اندن	خەواندن
نووستن	نوو	اندن	نوواندن
مردن	مر	اندن	مراندن

ب ـ قەدی چاوگ+اندن=کاری تێپەڕ

چاوگ	قەدی چاوگ	نیشانەی تێپەڕاندن	تێپەڕ
ڕووخاند	ڕووخا	اندن	ڕووخاند ن
سووتان	سووتا	اندن	سووتاند ن
شکان	شکا	اندن	شکاندن
دروون	دروو	اندن	دروواندن
چوون	چوو	اندن	چوواندن
بوون	بوو	اندن	بوواندن

گەر سەیرێکی نموونەکانی (ڕووخا، شکا، سووتا) بکەین ئەوا دەبینین لەکاتی کردنە تێپەڕدا (ئەلفێك قرتاوەو لاچووە. دیارە ئەمەش بەهۆی یاسای زمانەوانییەوە بووە، کەوا هەرگیزاو هەرگیز دووبزوێن بەدوای یەکتردا نایەن... بەم شێوەیە:

سووتا+اندن= سووتاندن

بۆیە لێرەدا بەناچاری یەکێك لەم دوو پیتە بزوێنانە خۆیان دەکەنە قوربانی یەکتر بۆ بەردەوامبوونی پرۆسەی زمانەوانی و بەرەوپێشبردنی، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ لەزمانەوانەکان بۆچوونی تریان هەیەو دەڵێن کارەکانی (ڕووخا، شکا، سووتا) ئەوا بۆ کردنە تێپەڕ، ڕەگی کارەکەی وەردەگرین و لەڕەگدا پیتی (ێ) لادەچێ لەکاتی چوونەسەری نیشانەی تێپەڕاندنی، ئەمیش بەهۆی ئەوەی کە (ێ) و (أ) هەردووکیان پیتی بزوێنن بەم شێوەیە:

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕەگی کار
ڕووخان	ڕووخا	ڕووخێ
شکان	شکا	شکێ
سووتان	سووتا	سووتێ

هێڵکاری (١)

ڕووخێ	اندن	ڕووخاندن
شکێ	اندن	شکاندن
سووتێ	اندن	سووتاندن

هێڵکاری (٢)

لەهەمانکاتیشدا هەندێ لەزمانەوانەکان ڕێسایەکی تریشیان بەکارهێناوە بۆ کاری تێپەڕ، ئەویش ئەوەیە کە هەندێ کاری تێنەپەڕمان هەیە بەرامبەرەکەی کاری تێپەڕیان بۆ داناوە[٨].

تێنەپەڕ	تێپەڕ
کەوتن	خستن
چوون	بردن
ڕۆیشتن	ناردن
ڕژان	ڕشتن
هەڵستان	هەڵگرتن
هاتن	هێنان
مان	هێشتن، هێلان

سەبارەت ڕێگایەکانی گۆڕینی کاری کارای نادیار، ئەوا چەند خاڵێکمان هەیە کەوا پێویستە بزانرێ لەکاتی گۆڕینی ڕستەی کارای دیار بۆ ڕستەی کارای نادیار، بەم شێوەیەی خوارەوە:

١- کارای ڕستەکە لادەدەین، ئەوەی هێماو پەیوەندیداریشە بەکاراوە ئەوا لادەچێ:

نازدار نامەکەی بۆ دیلمان نووسی

کارا ↓ بۆ کارا دەگەڕێتەوە ↓ کارای دیار ↓

دەبێ لابچێ

٢ـ ئەو بەشەی کە لەدوای کاراوە دێت، شوێنی (کارا) دەگرێتەوەو دەبێتە جێگری کارا:

ئازاد پەنجەرەکەی شکاند ← کارای دیار

لەدوای کاراوە هاتووە

پەنجەرەکە شکێنرا ← کارای نادیار

دەبێتە جێگری کارا

٣ـ ڕەگی کار یاخود قەدی چاوگ وەردەگرین

أ ـ ڕەگی کارەکە وەردەگرین

منداڵەکە لەناو بێشکەکە خەوت ← کارای دیار

خەوت ← خەواندن ← خەو (ڕەگی کار)

لەناو بێشکەکە خەوێنرا ← کارای نادیار

ب ـ قەدی چاوگ وەردەگرین

دەبێ لەدەستپێکدا ئاماژە بۆئەوە بکەین کە زۆربەی نووسەرانی کورد بۆئەوە دەچن کە کاری کارای نادیار لەزمانی کوردیدا تەنها لەڕەگی کارەوە وەردەگیرێت و قەدی چاوگ بوونی نییە، کەچی

دەبینین دەیەها وشەو کارمان لەنێو زمانی کوردیدا هەیە کەوا لەقەدی چاوگ وەردەگیرێن.

ـ ئازاد قسەکەی بە ڕێبوار گوت ← کارای دیار

(گوت) قەدی چاوگ

ـ قسەکە بەڕێبوار گوترا ← کارای نادیار

بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەش باسەیری ئەم نموونانەی تریش بکەین کەوا لەقەدی چاوگەوە سازدەکرێن[٩]:

چاوگ	قەدی چاوگ	کارای نادیار بۆ رابردوو
خستن	خست	خسترا
گرتن	گرت	گرترا
مشتن	مشت	مشترا
فرۆشتن	فرۆشت	فرۆشترا
ویستن	ویست	ویسترا
هاویشتن	هاویشت	هاویشترا
پەستن	پەست	پەسترا
بیستن	بیست	بیسترا
پاراستن	پاراست	پاراسترا
پاڵاوتن	پاڵاوت	پاڵاوترا
خواستن	خواست	خواسترا

لەهەمانکاتیشدا زۆرجاران قسەکەر یا خوێنەر بۆکەمکردنەوەی وزەو توانای قسەکردن، ئەوا پیتی پێش نیشانەی نادیارەکە لادەدات، واتە پیتی (ت)ەکە لادەدات و ئەمەش زیاتر دەبێتە سووك کردنەوەی کردەی دواندن.

چاوگ	قەدی چاوگ	کارای نادیار بۆ رابردوو
فرۆشتن	فرۆشت	فرۆشرا
بیستن	بیست	بیسرا
گرتن	گرت	گیرا ـ گرا
ویستن	ویست	ویسرا
خستن	خست	خسرا
هاویشتن	هاویشت	هاویشترا

٤ـ نیشانەی نادیاری (ر) دەچێتە سەر ڕەگی کارو قەدی چاوگ.

ـ پەنجەرەکە شکێنرا.

(ر)نیشانەی نادیاری چۆتە   سەر ڕەگی کاری (شکێن)

ـ قسەکە گوترا.

(ر) نیشانەی نادیاری چۆتە سەر قەدی چاوگی (گوت)

٥ـ أـ بۆ ڕابردوو، ئەوا مۆرفیمی کاتی ڕابردوو (أ) دەچێتە سەر کارەکە و دەیکاتە ڕابردووی کارای نادیار.

زەوییەکە کێڵرا

ا) مۆرفیمی کاری ڕابردوو

ب ـ بۆ ڕانەبردوو، ئەوا مۆرفیم و نیشانەی ڕانەبردوو (دە...ێ) دەچێتە سەر کارەکەو دەیکاتە ڕانەبردووی کارای نادیار.

زەوییەکە دەکێڵرێ

(دە)مۆرفیمی ڕانەبردوو ← (ێ) نیشانەی ئەرێی ڕانەبردوو

ج ـ بۆ ڕانەبردووی دانانی[10]، مۆرفیمی ڕانەبردووی دانانی (ب) دەچێتە سەر کارەکەو دەیکاتە ڕانەبردووی دانانی کارای نادیارو نیشانەی (ێ)ی ڕانەبردووش هەر دەمێنێتەوە.

زەوییەکە بکێڵرێ (ت)[11]

(ب) مۆرفیمی ڕانەبردووی دانانی ← (ێ) نیشانەی ڕانەبردوو

وەلێ تەنها بەگۆڕینی مۆرفیمی (دە) بۆ (ب) ئەوا دەتوانین ڕانەبردووی کارای نادیار بکەین بە ڕانەبردووی دانانی کارای نادیار، لەم بارەوە مامۆستا نووری عەلی ئەمین دبێژێت ((وەرگرتنی ئەمری کارا بزر لە**مضارعی** کارا بزر یەك دەگرێتەوە لەگەڵ دەستوورێکی تر کە بێین و ئەوی کارا بزر لە**مضارعی** مەعلومەوە وەربگرین))[12] ، ئەوەی کەوا لەپێشەوە ئاماژەمان پێکرد،

بەشێوەیەکی خێرا باسکردنی چۆنیەتی گۆڕینی ڕستەی کارای دیار بۆ ڕستەی کارای نادیاربوو. بەڵام بەنسبەت چۆنیەتی گۆڕینی کارەکەی، ئەوا چەند وردەکارییەکی هەیە، ولێرەدا ئاماژەی پێ دەکەین:

١ـ ڕەگی کار بۆ هەرسێ کاتی ڕابردوو، ڕانەبردوو، ڕانەبردووی دانانی وەردەگرین و بەکاری دەهێنین، ڕەگی کاریش وەکو بەشێك کەوا لەبناغەی چاوگ وەردەگیرێت، واتا بنچینەکەی لەخۆیدا کۆدەکاتەوە، لەهەمانکاتیشدا زۆربەی ڕەگەکانی زمانی کوردی بەتەنها بەکارنایەن، بەڵکو دەبنە سەرچاوەیەکی بنەڕەتی بۆ سازکردنی کاری ڕانەبردوو لەزمانی کوردی و دروستکردنی کاری ڕابردوو، ڕانەبردوو، داخوازی کارای نادیار.

دەستوورەکانیشیان بەم شێوەیەن:

١ـ ڕابردووی کارای نادیار ← ڕەگ + ر +ا

قەدی چاوگ + ر+ا

٢ـ ڕانەبردووی کارای نادیار ← دە + ڕەگ + ر+ ێ

دە + قەد + ر + ێ

٣ـ ڕانەبردووی دانانی کارای نادیار ← ب + ڕەگ + ر + ێ

ب + قەد + ر + ێ

بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەش با سەیری ئەم هێڵکارییەی خوارەوە بکەین:

چاوگ	ڕەگی کار	کاری ڕانەبردوو	ڕابردووی کارای نادیار	ڕانەبردووی کارای نادیار	ڕانەبردووی دانانی کارای نادیار
کەوتن	کەو	دەکەوم	کەوێنرا	دەکەوێنرێ	بکەوێنرێ
شکان	شکێ	دەشکێنم	شکێنرا	دەشکێنرێ	بشکێنرێ
نووسین	نووس	دەنووسم	نووسرا	دەنووسرێ	بنووسرێ
خەوتن	خەو	دەخەوم	خەوێنرا	دەخەوێنرێ	بخەوێنرێ

هێڵکاری (١)

- ڕابردووی کارای نادیار

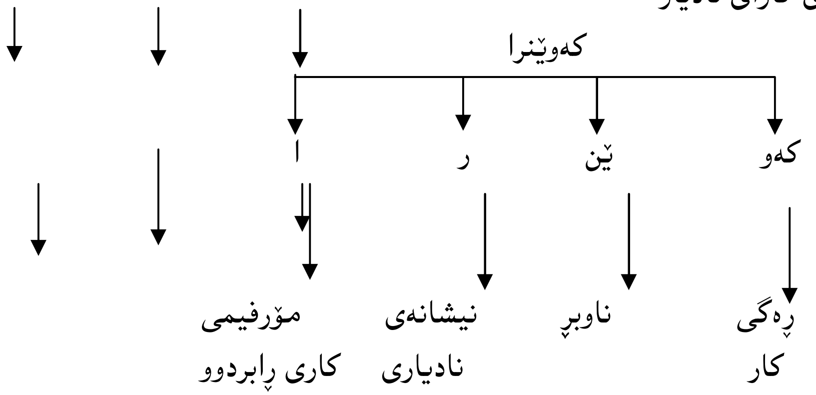

هێڵکاری (٢)

- ڕانەبردووی کارای نادیار

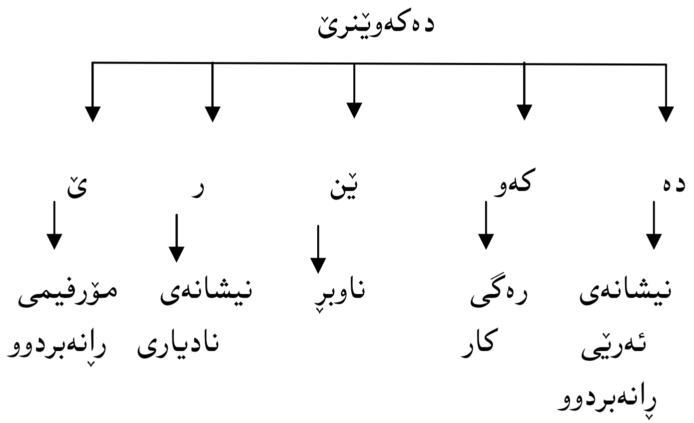

هێڵکاری (٣)

- ڕانەبردووی دانانی کارای نادیار

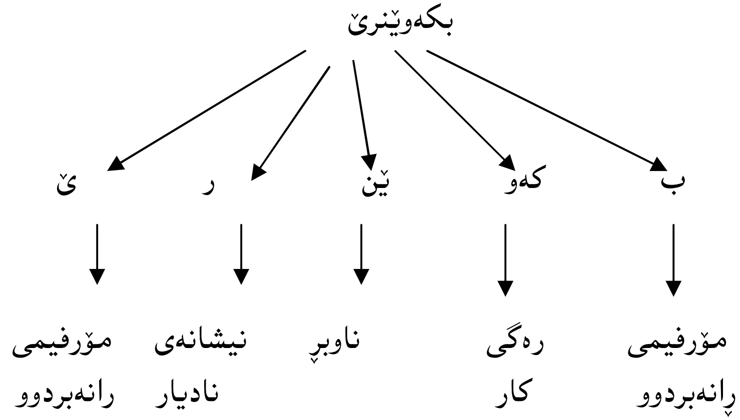

هێڵکاری (٤)

زۆرجار پتر لەناوبڕێك دەكەونە پێش نیشانەی نادیارەكە، بەتایبەتیش پیتی (د) كەوا زۆرجاران وەكو ناوبڕێك خۆی دەخاتە نێو وشەو بەم شێوەیەی خوارەوەی لێدێت:

١ـ ڕابردووی كارای نادیار

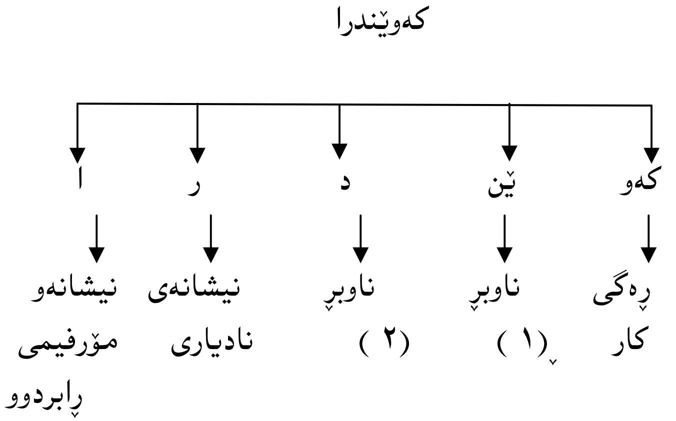

هێڵكاری (٥)

٢ـ ڕانەبردووی كارای نادیار

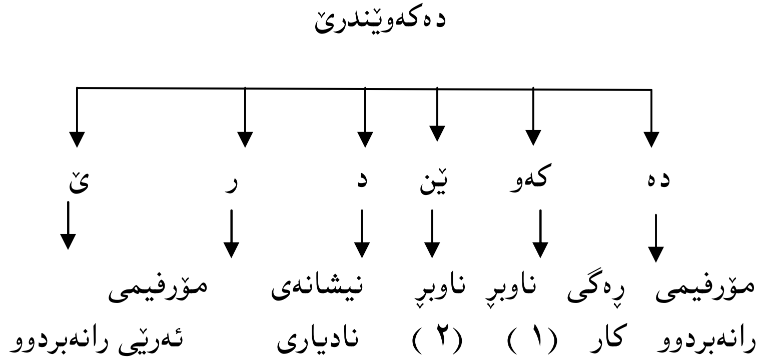

هێڵكاری (٦)

٣ـ ڕانەبردووی دانانی كارای نادیار

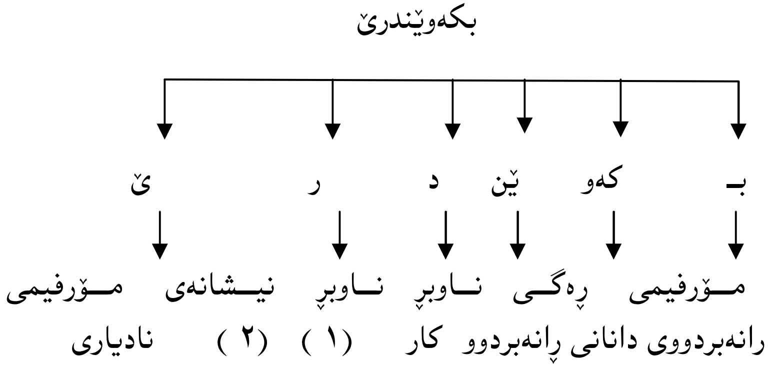

هێڵكاری (٧)

بۆ نەفیكردنی كاری كارای نادیار، ئەوا نیشانەی (نە) بۆ ڕابردوو بەكاردێ و دێتە پێ كارەكەو نیشانەی (نا) بۆ ڕانەبردوو بەكاردێ و دێتە پێش كارەكەو نیشانەی ئەرێی ڕانەبردووی (دە) لادەچێ و نیشانەی (نە، نا) بۆ رانەبردوو بەكاردێ و دێتە پێش كارەكە و نیشانەی ئەرێی رانەبردوو (ب) لادەچێ، بەم شێوەیەی خوارەوە:

ـ شكێنرا ← ئەرێی ڕابردووی نادیار
نەشكێنرا ← نەرێی ڕابردووی نادیار
ـ دەسووتێنرێ ← ئەرێی ڕانەبردووی نادیار
ناسوتێنرێ ← نەرێی ڕانەبردووی نادیار
ـ بسووتێنرێ ← ئەرێی رانەبردووی دانانی نادیار
نەسووتێنرێ ← نەرێی رانەبردووی دانانی نادیار
ناسووتێنرێ ← نەرێی رانەبردووی دانانی نادیار

ب ـ قەدی چاوگ بۆ كارەكانی ڕابردوو، ڕانەبردوو، رانەبردووی دانانی وەردەگرین و بەكاری دەهێنین بۆ سازكردنی كاری كارای

نادیار. دیارە گومانیش لەوەدا نییە کەوا قەدی چاوگ لەزمانی کوردیدا لەچاوگەوە وەردەگرێت، ئەمیش بەلابردنی (ن) نوونی چاوگەکەی و لەم ڕێگەیەشەوە کاری ڕابردووی سادەی لێ دێتە ئاراوە، کەوا بەهۆیەوە دەتوانین جۆرەکانی تری کاری ڕابردووی لێ سازبکەین و دەستوورەکەشی بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

١ـ ڕابردووی کارای نادیار ←── قەد + ر + ا

٢ـ ڕانەبردووی کارای نادیار ←── دە + قەد + ر + ێ

٣ـ ڕانەبردووی دانانی کارای نادیار ←── ب + قەد + ر + ێ

بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەش باسەیری ئەم هێڵکارییە بکەین:

چاوگ	قەدی چاوگ	ڕابردووی سادە	نیشانەی ڕابردوو	جۆرەکانی تری ڕابردوو
چوون	چوو	چوو	وو	دەچوو، چووبوو، چووەوە
کڕین	کڕی	کڕی	ی	دەکڕی، کڕی بوو، کڕیوە
سووتان	سووتا	سووتا	ا	دەسووتا، سووتابوو، سووتاوە
کردن	کرد	کرد	د	دەکرد، کردبوو،

				کردووە
کەوتن	کەوت	کەوت	ت	دەکەوت، کەوتبوو، کەوتووە

هێڵکاری (٨)

لێرەدا دەگەینە چەند ڕاستییەك:

١ـ قەدی چاوگ = کاری ڕابردووی سادە.

٢ـ نیشانەکانی چاوگ (واوی، یائی، ئەلفی، دالی، تائی) = مۆرفیمەکانی کاری ڕابردوو (وو، ی، د، ا، ت) لەڕووی هێڵکارییەوە بەم شێوەیەی خوارەوە لەقەدی چاوگ وەردەگیرێت بۆ دروستکردنی کارای نادیار.

١ـ ڕابردووی کارای نادیار

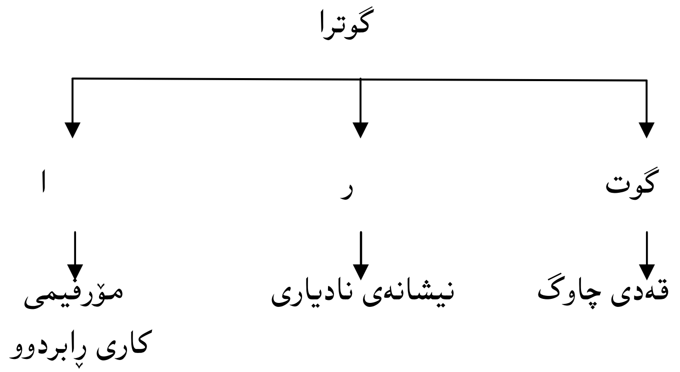

هێڵکاری (٩)

٢ـ ڕانەبردووی کارای نادیار

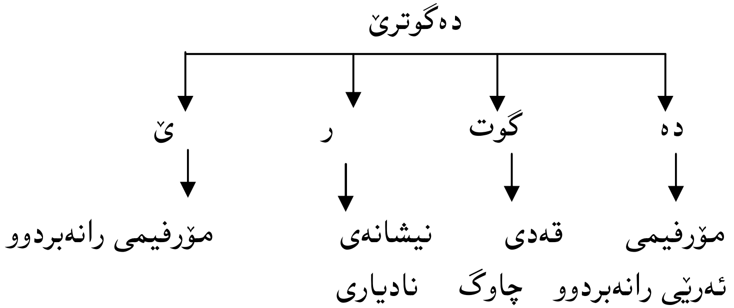

هێلکاری (٢)

٣ـ ڕانەبردووی دانانی کارای نادیار

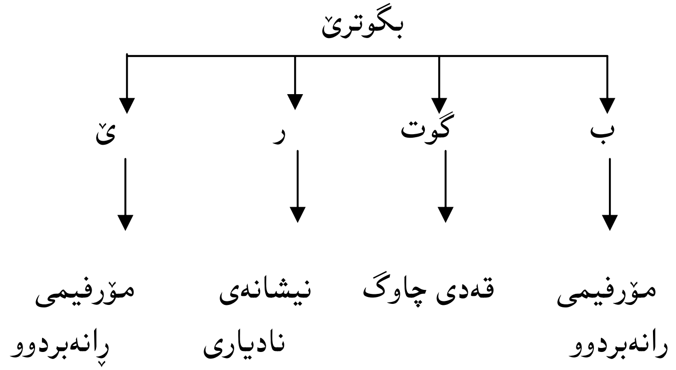

هێلکاری (٣)

هەندێ نموونەی تر کەوا لەقەدی چاوگەوە کارای نادیار دروست دەبێت:

ـ ویستن

ویسترا ← ڕابردوو
دەویسترێ ← ڕانەبردوو
بویسترێ ← دانانی

ـ فرۆشتن

فرۆشترا ← ڕابردوو
دەفرۆشترێ ← ڕانەبردووی دانانی
بفرۆشترێ ← رانەبردووی دانانی

ـ داخستن

داخسترا ← ڕابردوو
دادەخسترێ ← ڕانەبردوو
دابخسترێ ← رانەبردووی دانانی

ـ بیستن

بیسترا ← ڕابردوو
دەبیسترێ ← ڕانەبردوو
ببیسترێ ← رانەبردووی دانانی

- خواستن

خواسترا ← ڕابردوو
دەخواسترێ ← ڕانەبردوو
بخواسترێ ← ڕانەبردووی دانانی

- بەستن

بەسترا ← ڕابردوو
دەبەسترێ ← ڕانەبردوو
ببەسترێ ← ڕانەبردووی دانانی

- پەستن

پەسترا ← ڕابردوو
دەپەسترێ ← ڕانەبردوو
بپەسترێ ← ڕانەبردووی دانانی

- هاویشتن

هاویشترا ← ڕابردوو
دەهاویشترێ ← ڕانەبردوو
بهاویشترێ ← ڕانەبردووی دانانی

ئەگەر تێڕامانێکی خێرا بکەین بۆ هەموو ئەو نموونانەی کەوا لەپێشەوە ئاماژەمان پێکرد، ئەوا دەبینین زۆربەی کارەکان لەڕووی دەمکاتەوە ڕانەبردووە یا داخوازی یا ڕابردووی سادەیە، لەڕووی پێکهاتنیشەوە کارێکی سادەیە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئێمە دەتوانین لەگەڵ دەمکاتەکانی تری کاری ڕابردوو بەکاری بهێنین وەك

(بەردەوام، تەواو، دوور) بۆ سازکردنی ڕستەی کارای نادیار ئەمە لەلایەك و لەلایەکی تریشەوە زۆر ئاساییە ئەگەر کارەکە داڕژاو یاخود لێکدراوبێ لەسازکردنی ڕستەی کارای نادیار بەشداری بکات، بەم شێوەیە:

١- ڕابردووی تەواو (کێڵاوە)

- ئازاد زەوییەکەی کێڵاوە ← کارای دیار
زەوییەکە کێڵراوە ← کارای نادیار

٢- ڕابردووی بەردەوام (دەکێڵا)

- ئازاد زەوییەکە دەکێڵا ← کارای دیار
زەوییەکە دەکێڵرا ← کارای نادیار

٣- ڕابردووی دوور (کێڵابوو)

- ئازاد زەوییەکەی کێڵابوو ← کارای دیار
زەوییەکە کێڵرابوو ← کارای نادیار

٤- کاری لێکدراو (دەستی گرت)

سۆران دەستی گرت بەپارەکان ← کارای دیار
دەست گیرا(گرترا) بەپارەکان ← کارای نادیار

٥- کاری داڕژاو (هەڵگرت)

ڕێناز کورسییەکەی هەڵگرت ← کارای دیار
کورسییەکە هەڵگرترا(هەڵگیرا) ← کارای نادیار

دیارە وەکو لەپێشەوەش ئاماژەمان پێکرد، کەوا ڕستەی کارای نادیار تەنها لەکاری تێپەڕ سازدەکرێ، بەڵام ئەوەی جێگای سەرنجە

کەوا لەزمانی عەرەبیدا کاری کارای نادیارلەکاری تێنەپەڕ(لازم)یش وەردەگیرێ و کارای نادیاری لێ سازدەکرێ، بەم شێوەیەی خوارەوە:

- ذهب الطالب الى المدرسة ← فاعل مبني للمعلوم

فعل فاعل حرف جر اسم مجرور

ماضی

لازم (تێنەپەر)

ذهب"١٣" الى المدرسة ← فاعل مبني للمعلوم

فعل ماضي حرف جر اسم مجرور

مبني للمجهول

مبني على الفتح.

وشبه جملة في محل رفع نائب فاعل.

- وقف المدرس امام الطلاب ← مبني للمعلوم

فعل ماضي

لازم (تێنەپەر)

وقف امام الطالب ← مبني للمعلوم

- جلس الطالب على الرحلة ← مبني للمعلوم

جلس على الرحلة ← مبني للمجهول

گەر بێینە سەر زمانی ئینگلیزیش، ئەوا دەبینین تاڕادەیەك لەڕستەی کارای نادیاری زمانی کوردییەوە نزیکە، بەتایبەتیش

کەوا کارەکەی هەردەم دەبێ (تێپەڕ) بێت تاکو لەسازکردنی ڕستەی کارای نادیاردا بەشداری بکات.

(L sent IayIa aLetter (active past

.s (.vمتعدی) .obg (کارا دیار ـ ڕابردوو)

Aietter was sent to him passive

p. p کارای نادیار

L sent you aIetter (active present)

.s (.vمتعدی) obg.

Aietter is sent to you passive

p. p

سەبارەت کارە تێنەپەڕەکانی زمانی کوردیش، ئەوا وەکو لە دەستپێکا ئاماژەمان پێکرد، ئەوا ڕێگا چارەی هەیە بۆ گۆڕینی بۆ ڕستەی کارای نادیار، ئەویش ئەوەیە کە لەسەرەتادا کارە تێنەپەڕەکان بۆ کاری تێپەڕ دەگۆڕین، پاشان ڕستەکە بۆ کارای نادیار دەگۆڕین.

(ئازاد لەوانەکە کەوت)

تێنەپەڕ

کەوت کەو + اندن =کەواندن (تێپەڕ)

کەواندن

کەوێنرا ← ڕابردووی کارای نادیار

دەکەوێنرێ ← ڕانەبردووی کارای نادیار

بکەوێنرێ ← رانەبردووی دانانی کارای نادیار

ـ منداڵەکە لەناو بێشکەکەدا خەوت.

تێنەپەڕ

خەوت   خەو + اندن = خەواندن (تێپەڕ)

خەواندن

خەوێنرا ← ڕابردووی کارای نادیار

دەخەوێنرێ ← ڕانەبردووی کارای نادیار

بخەوێنرێ ← رانەبردووی دانانی کارای نادیار

شێوازی کارای نادیار لەکرمانجی سەروودا

سەبارەت کرمانجی سەروو، ئەوا لەگۆڕینی ڕستەی کارای دیار بۆ کارای نادیار شێوازێکی تایبەتی هەیە، ئەمیش بەهۆی کاری یاریدەدەری (هاتن) دێتە ئاراوە، کەوا هەرسێ کاری ڕابردوو، ئێستا، داهاتووی لێ سازدەکرێ و هەمیشەش کارەکانیان دەکرێن بەچاوگ و دەستوورەکانیشی بەم شێوەیەی خوارەوەن:

١ـ بۆ ڕابردوو

جێگری کارا + هاتە + چاوگ

ـ ئاریان نامە نڤیسی ← کارای دیار

نامە هاتە نڤیسین ← کارای نادیار

جێگری کارا   کاری یاریدەدەر بۆ ڕابردوو   چاوگ

بۆ نەفیکردنی ڕابردووش، ئەوا تەنها (نە) دەکەوێتە پێش کاری یاریدەدەری (هاتە)...

نامە نەهاتە نڤیسین ← نەرێی کارای نادیار

٢ـ بۆ ئێستا

جێگری کارا + دهێتە + چاوگ

نامە دهێتە نڤیسین ← کارای نادیار

جێگری کارا   کاری یاریدەدەر بۆ ئێستا   چاوگ

بۆ نەرێکردنی ئێستای نادیاریش، ئەوا تەنها (نا) دەکەوێتە پێش کاری یاریدەدەری (هێتە) و نیشانەی (د) لادەچێ.

نامە ناهێتە نڤیسین ← نەرێی کارای نادیار

٣ـ بۆ داهاتوو

جێگری کارا + دێ هێتە + چاوگ

نامە دێ هێتە نڤیسین ← کارای نادیار

جێگری کارا   کاری یاریدەدەر بۆ داهاتوو   چاوگ

بۆ نەرێکردنی داهاتووی نادیاریش، ئەوا تەنها (نا) دەکەوێتە پێش کاری یاریدەدەری (هێتە) و نیشانەی (دێ) لادەچێ...

نامە ناهێتە نڤیسین ⟵ نەرێی کارای نادیار

بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەش باسەیری ئەم نموونانەی خوارەوە بکەین:

(ئازادی نان خار)

کاتەکان	ئەرێی کارای نادیاری	نەرێی کارای نادیار
ڕابردوو	نان هاتە خارن	نان نەهاتە خارن
ئێستا	نان دهێتە خارن	نان ناهێتە خارن
داهاتوو	نان دێ هێتە خارن	نان ناهێتە خارن

لەدوماهیدا دەبێ ئاماژە بۆئەوەش بکەین کەوا ڕستەی کارای نادیار مەرج نییە هەردەم لەڕتەی کارای دیارەوە وەرگیرابێ، بەڵکو زۆر ڕستەمان هەیە هەر خۆی کاراکەی لەبناغەدا نادیارە...

ـ ئەستێرە بەڕۆژ نابینرێ (نابیندرێ).

ـ پەنجەرەکە کرایەوە.

ئەم دیاردەیەش وەنەبێ تەنها لەزمانی کوردیدا هەبێت، بەڵکو لەزمانی ئینگلیزیشدا هەستی پێ دەکرێت...

The door Was opened ⟶ Passive -

Past ڕابردووی کارا نادیار

The door is opened ⟶ Passive -

Present ڕانەبردووی کارا نادیار

هەمدیسان زۆر ڕستەی ترمان لەزمانی کوردیدا هەیە کەوا بەبێ نیشانەی نادیاری دەبن بەڕستەی کارای نادیار، بەواتایەکی تر لەڕێساو دەستووری زمانەکە لادەدەن و دەبن بەناوازەو شاز.

ـ جلوبەرگەکە لەکڕین نایەت.

ـ ئەم زەوییە هی کێڵان نییە.

پەراوێز:

١- لەهەموو کاتێکدا کە ئامرازی پەیوەندیمان لەنێو ڕستەدا بینی، ئەوا دوای ئامرازەکە دەبێتە تەواوکەری بەیاریدە ... دیارە ئەم دیاردەیە لەزمانی عەرەبیشدا هەستی پێ دەکرێت. هەرکاتێ کە (حرف جر) هات، ئەوا دوای ئەم (حرف جەڕە) دەبێتە (إسم مجرور)

٢- د. کوردستان موکریانی و د. نەسرین فەخری، ڕێزمانی کوردی، ١٩٨٢، ل١٦٠ .

٣- سەعید سدقی کابان، مختصر صرف و نحوی کوردی، بەغدا، ١٩٢٨، ل٤٣.

٤- نوری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، سلێمانی، ١٩٦٠.

٥- هەرکاتێ کە نیهاد لەڕستەدا هەبوو، ئەوا دەبێ گوزارەش هەبێ، دیارە ئەمە لەزمانی عەرەبیشدا هەستی پێدەکرێت، کاتێ کە (مبتدأ) لەنێو ڕستەکەدا هەبوو، ئەوا پێویستی بە (خبر) هەیە، بەڵام جیاوازی (نیهاد)ی کوردی لەگەڵ (مبتدأ)ی عەرەبی ئەوەیە کە نیهاد وەکو وتمان دەبێ ڕستەکە کاری ناتەواوی تێدابێ ئینجا پەیدادەبێ، بەڵام (مبتدأ) کاتێ پەیدادەبێ، ئەگەر هاتوو ڕستەکە بە(ناو ـ إسم) دەستی پێ کردبێ.

"*" کارە ناتەواوەکان هەردەم تێنەپەڕن.

٦- مستەفا زەنگەنە، مۆرفیمی کاتی ڕابردوو، گۆڤاری ڕامان، ژمارە ٢٩، تشرینی دووەم، ١٩٩٨، ل١٢٠.

٧- تۆفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، بەغدا،١٩٢٩، ل٢١

٨- لیژنەی زمان و زانستەکان: ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، کۆڕی زانیاری کورد، ١٩٧٦، ل١٢٣.

٩- ئێمە لەم نموونانەدا تەنها لایەنی کارای نادیار بۆ ڕابردوومان خستۆتەڕوو، نەچووینەتە سەر ڕانەبردوو، چونکە لەدواییدا بەشێوازی ڕێسا ڕوونیان دەکەینەوە لەگەڵ هێنانی نموونە بۆیان.

١٠- کاری داخوازی هەردەم دەکەوێتە ناو دەمکاتی ڕانەبردووەوە، کەسی یەکەمی تاك یان کۆ داوا لەکەسی دووەمی تاك یان کۆ دەکات بەکردنی یان نەکردنی شتێك یا کردەوەیەك.

١١- زۆرجاران لەڕانەبردووی کارای نادیاردا (ێت) بەکاردێ لەجیاتی (ێ)، ئەمەش هیچ لەمەسەلەکە ناگۆڕێ و هەر بەتەنها نیشانەی (ێ ـ ت) دەچنە پاڵ یەکتری، بۆ ڕانەبردوو لەجیاتی ئەوەی بڵێین (دەکێلرێ).، و بۆ داخوازیش لەجیاتی ئەوەی بڵێین (بکێلرێ) ئەوا دەڵێین (بکێلرێت).

١٢- نوری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، سلێمانی، ١٩٦٠.

١٣- خاڵێکی تر لەگۆڕینی کاری کارای نادیار لەزمانی عەرەبیدا، دوای لادانی کارەکەی ئەوەیە کە کارەکەش حەرەکەکانی دەگۆڕێت حەرەکەی یەکەم دەبێ بە(**ضمة**) و دووەم دەبێ بە(**کسرة**) و سێیەم وەکو خۆی (**فتحة**) وەکو ذهب ← ذهب.

سەرچاوەکان:

١- سەعید سدقی کابان، **مختصر** صرف و نحوی کوردی، بەغدا، ١٩٢٨.

٢- تۆفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، جیزمی یەکەم، بەغدا، ١٩٢٩.

٣ـ نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، سلێمانی، ١٩٦٠.

٤- لیژنەی زمان و زانستەکان، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، کۆڕی زانیاری کورد، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦.

٥- د. کوردستان موکریانی و د. نەسرین فەخری، ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٢.

٦- مستەفا زەنگەنە، مۆرفیمی کاتی ڕابردوو، گۆڤاری ڕامان، ژ٢٩، تشرینی دووەم، ١٩٩٨.

[*] ئەم وتارە لە گۆڤاری (ئاسۆی پەروەردەیی)، ژمارە(٤٢)، نیسانی ٢٠٠٤، ل٥١-٦٢ بڵاوکراوەتەوە.

کاری بکەر نادیاری

لە زمانی کوردیداو چەند سەرنجێك

لە ژمارە (٢١)ی گۆڤاری نووسەری نوێ بابەتێك لە ژێر ناونیشانی (کاری بکەر نادیار لە زمانی کوردیدا) بە پێنووسی (موکەرم ڕەشید تاڵەبانی) نووسرابوو دوای تێڕامانمان لەم بابەتە، ئەوا حەزمان کرد چەند پەیڤێکی ڕاستی بۆ خوێنەرانی ئازیز بخەینە ڕوو، نووسەر لە دەسپێکی بابەتەکەیا بە شێوەیەکی خێرا کاری نادیاری لەلای نووسەران و زمانەوانان خستۆتە ڕوو. پاشان لە لاپەڕە (١٠١) هاتۆتە سەر بیرەڕکانی خۆی و تیایدا دەبێژێت ((ئەگەر بمانەوێت کاری بکەرنادیار لە چاوگی تێپەڕەوە دروست بکەین، ئەوە ڕەگی چاوگەکە وەردەگرین، نیشانەی "را" دەخەینە سەرو کاری بکەر نادیاری تافی ڕابردووی لێدروست دەکەین))، دیارە لێرەدا نووسەر بەبێ ئەوەی دەستنیشانی "نیشانەی نادیاری" و " نیشانە و مۆفیمی ڕابردوو" بکات لە کرمانجی خواروو، یەکسەر هاتووە هەندێ نموونەی هێناوەتەوەو (را)ی خستۆتە سەرو کردوویەتی بەکاری ڕابردووی کارا نادیار.

دیارە گومانی تیانییە کە ئەم (را)یە لە بناغەدا لە دوو بەش پێکهاتووە، (ر) کە هێماو نیشانەی نادیاری لە کرمانجی ڕابردوو، چونکە مۆرفیمەکانی کاری ڕابردوو لە بناغەدا دوای لابردنی (نوونی چاوگ) ئەوا لە (پێنج) مۆرفیم پێکدێت. کە بە هۆیەوە ئەم پێنج مۆرفیمە (و، ی، د، ا، ت) دەبێتە هێماو نیشانەو مۆرفیمی ڕابردوو، بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە باسەیری ئەم نموونانە بکەین:

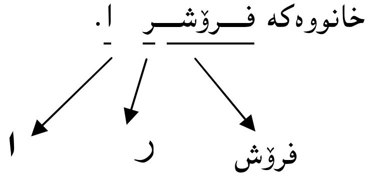

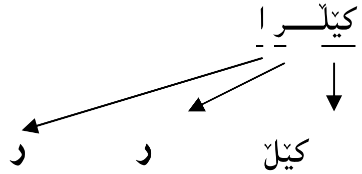

دیارە لێرەدا وەنەبێ نیشانەی نادیاری تەنها لە حاڵەتی ڕابردووی نادیاری بەدەربکەوێت، بەڵکو لە حاڵەتی ڕانەبردووش هەر دەردەکەوێت بەم شێوەیە:

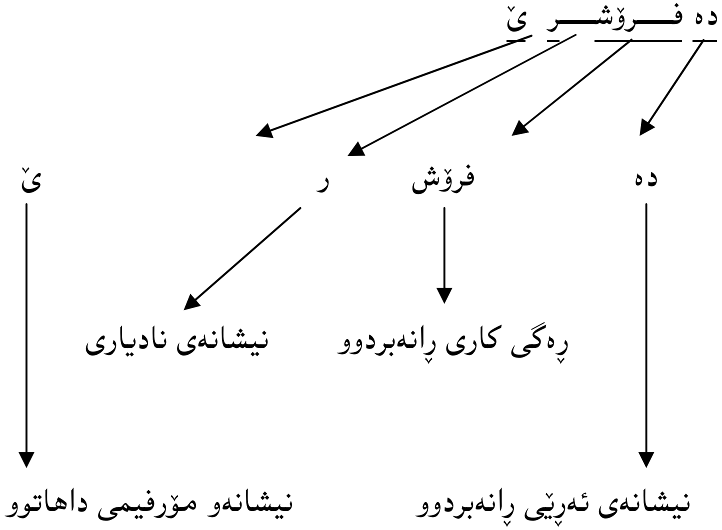

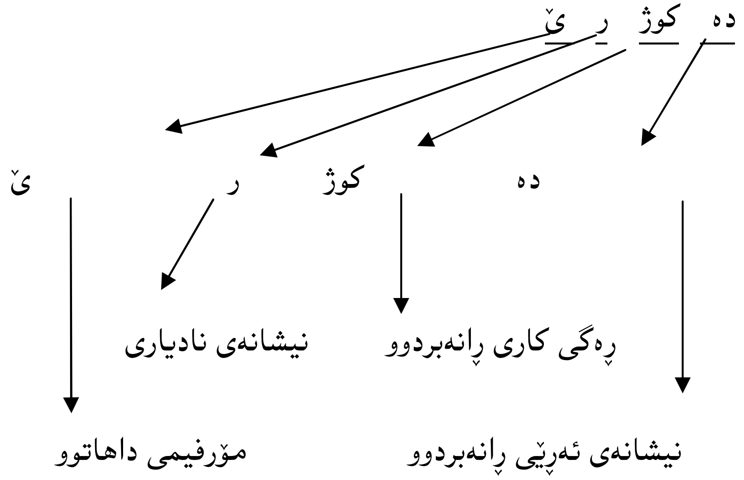

لەم نوونانەی سەروەدا بۆمان دەردەکەوێت کە (ر) نیشانەی نادیارییەو (ێ) مۆرفیمی داهاتووەو (دە) نیشانەی ئەرێی ڕانەبردووە، نووسەر بەهەڵەدا چووە کاتێ لەلاپەڕە (١٠٣) نیشانەی (رێ) بەیەکەوە بە نیشانەی نادیاری دادەنێت بۆ ڕانەبردوو. هەمدیسان بۆ نەرێ کردنی کاری ڕانەبردووی کارای نادیار، ئەوا نیشانەی (نا) دەچێتە شوێنی نیشانەی (دە)ی ئەرێی ڕانەبردوو، بەم شێوەیە:

دەکوژرێ ———— ناکوژرێ.

دەفرۆشرێ ———— نافرۆشرێ.

بۆ نەرێ کردنی کاری ڕابردووی کارای نادیار، ئەوا تەنها نیشانەی (نە) دەچێتە پێش کارەکە و دەیکات بە کاری نەرێی ڕابردووی کارای نادیار بەم شێوەیە:

فرۆشرا ———— نەفرۆشرا

کوژا ———— نەکوژرا

هەمدیسان نووسەر پێی وایە کە تەنهاو تەنها بۆ دروستکردنی کارای نادیار، ئەوا لە ڕەگی کاری ڕانەبردووە و دەتوانرێ وەرگیرێت، بە بێ ئەوەی ئاماژە بۆ ئەوە بکات کە لە هەندێ حاڵەتدا لە ڕەگی ڕابردوو (قەدی چاوگ) وەردەگیرێت بەم شێوەیە:

چاوگ	ڕەگی ڕانەبردوو	ڕەگی ڕابردوو	کارای نادیار
ویستن	ە وێ	ویست	ویسترا، دەویسترێ
گوتن (وتن)	ڵێ	(گوت (وت)	گوترا، دەگوترێ

لەهەمان کاتیشدا هەندێ چاوگمان هەیە کەوا (ڕەگی ڕابردوو) و (ڕەگی ڕانەبردوو)ی وەکویەکە، هەر ئەمەشە وای کردووە کە هەندێ زمانەوان گومان ببەن لەوەی کە کاری سادە لە زمانی کوردیدا هەیە، لەوانە (د. ئارەحمانی حاجی مارف) کە بەهۆی هەبوونی ئەوکارانەوە دەڵێت کاری سادە لە زمانی کوردیدا هەیە[1]، کەچی (د. محەمەد مەعروف فتاح) پێی وایە کە کاری سادە لە زمانی کوردیا نییە[٢].

هەمدیسان پرۆفیسۆر (وریا عمر ئەمین) قسەکانی (ئەورەحمانی حاجی مارف) ڕەت دەکاتەوەو دەڵێت کاری سادە لە زمانی کوردیا نییە[٣].

دیارە ئەم کارانـەش دەچـنە خانـەی نـاوێزە لـە زمانەکـەمان کـەوا ڕەگەکان وەکویەکە.

چاوگ	ڕەگی ڕانەبردوو	ڕەگی ڕابردوو	کارای نادیار
پەستن	پەست	پەست	پەسترا، دەپەستریٚ
بەستن	بەست	بەست	بەسترا، دەبەستریٚ
دروون	دروو	دروو	دروورا، دەدروورێ

لەهەمان کاتیشدا هەندێ کاری ترمان هەیە، کەوا ڕەگـەکانیان جیان، بەڵام لەگەڵ ئەوەشـدا لـە هـەردوو ڕەگـی ڕابـردووو ڕەگـی ڕانەبردوودا کارای نادیاری لێ سازدەکرێ

چاوگ	ڕەگی ڕانەبردوو	ڕەگی ڕابردوو	کارای نادیار
فرۆشتن	فرۆش	فرۆشت	فرۆشرا، فرۆشترا، دەفرۆشرێ، دەفرۆشترێ
ڕێستن	ڕێس	ڕێست	ڕێسرا، ڕێسرا، دەڕێسرێ، دەڕێستریٚ

هەمدیسان نووسەر لـە لاپـەڕە (١٠٤ – ١٠٥)دا دەبێـژێ لـە (کرمانجی ژووریشدا کاری بکەر نادیار بە جـۆرێکی دیکـە دروسـت دەکرێت، ئەگەر کارەکە لە تـافی ڕابـردوودا بێـت، ئـەوە کارەکـە دەبەینەوە سەر چاوگەکەی خـۆی و کـاری یاریـدەدەری (هاتـە) ی پێش دەخەین، بەڵام ئەگەر کاری بکەر نادیار لە تافی ڕانـەبردوودا بێت، ئـەوە کـاری یاریـدەدەری " دێتـە – دێ هێتـە" لـە پـێش چاوگەکە بەکاردێت)، نووسەر لێرەدا بەبێ ئەوەی ئاماژە بۆ ئـەوە بکات و پێمان بڵێت کە بناغە و ئەساسی ئەم سێ کارە یاریـدەدەرە لـە چیەوە هـاتووە، چـونکێ گومـان لـەوەدا نییـە کـەوا کـارە یاریدەدەرەکان بۆ دروستکردنی کارای نادیار لـە کرمـانجی سـەروو، ئەوا، لە بناغەدا لە (هاتن) وەرگیراون، کە بەهۆیەوە بۆ ڕابـردوو (هاتە) و بۆ ڕانەبردووی ئێستا (دهێتە) و بۆ ڕانەبردووی داهـاتوو (دێ هێتە) بەکاردێت و دەکەونە پێش چاوگەوە:

- نان هاتە خارن. ← ڕابردووی کارای نادیار.
- نان دهێتە خارن ← ڕانەبردووی ئێستای کارای نادیار.
- نان دێ هێتە خارن. ← ڕانەبردووی داهاتووی کارای نادیار.

بۆ نەرێ کردنی ئەم کارانەش، ئەوە بۆ ڕابردووی کاای نادیار (نـە) بەکاردێت و دەکەوێتە پێش کارە یاریدەدەرەکە. .

- نان هاتە خارن. ← نان نەهاتە خارن.

بۆ ڕانەبردووی ئێستاو داهاتووی نادیاری ئەوە بە هۆی نیشانەی (نـا) دەکرێتە نەرێ و نیشانەکەش دەچێتە شوێنی (د، دێ) بەم شێوەیە:

- نان دەهێتە خارن ⟵ نان ناهێتە خارن.
نان دێ هێتە خارن ⟵ نان ناهێتە خارن.

بۆیە لە دوماهیدا دەستخۆشی لە نووسەری ناوبراو دەکەین و هیوادارین بەردەوام بێت لە نووسیندا ! بەلاّم با زیاتر نووسینەکانی ئەکادیمیانە و زانستیانە بێت، بۆ ئەوەی خزمەت بە بواری زمانەوانی و کوردی بکات و هەمدیسان بێتە سەرچاوەیەك بۆ لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان.

سەرچاوەکان

١. پ. د. محەمەد مەعروف فەتاح، کار پۆلێن کردن بە پێی ڕۆنان، گ. ڕۆشنبیری نوێ، ژ ١٢١، ساڵی ١٩٨٩.

٢. پ. د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وتاری کار پۆلێنکردن بەپێی ڕۆنان و چەند سەرنجێك، گ. ڕۆشنبیری نوێ، ژ ١٣٩ ساڵی ١٩٩٧.

٣. پ. د. وریا عومەر ئەمین، ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤.

※ ئەم وتارە لە گۆڤاری (نووسەری نوێ)، ژمارە(٢٢)، هاوینی ٢٠٠٤، ل١٢٠-١٢٥ بڵاوکراوەتەوە.

ڕامانێکی نوێ بۆ ئاوەڵکار

ئاوەڵکار وەکو دیاردەیەکی زمانەوانی، کەوا لە زۆرینەی زمانانی جیهاندا هەستی پێدەکرێت. . زمانی کوردیش وەکو یەکێ لە زمانانی ئەم جیهانە، خاوەنی ئاوەڵکارە. . ئاوەڵکاریش وەکو بەشێکی سەربەخۆ کار دەکات و ڕۆڵی خۆی دەبینێ لە نێو بۆتەو بونیادی زماندا. . وەلێ ئاوەڵکار کە بەشێکە لەبەشەکانی ئاخاوتن، بەهۆیەوە پەیوەندی پتەوی بەکارەوە هەیە، جا کارەکە تەواو بێ یاخود کارەکە ناتەواو بی. . [١].

لەهەمان کاتیشدا ئەم بابەتە یەکێکە لەو بابەتانەی کە تاکو هەنووکەشی لەگەڵدا بێ جێگەی گفتوگۆیە. . چ لە ڕووی زاراوەکەی یان لە ڕووی جۆرەکانی یان لە ڕووی پێکهاتنەوە یا واتاوە. . وەلێ لە زمانی کوردیدا دیاردەیەکی زۆر ئاشکرا هەیە، کە تاکە پەیڤێك زۆرجاران دەتوانێ ببێ بەچەند بەشە ئاخاوتنێ. . بەوجۆرەی کە لە هەر ڕستەیەکدا دەتوانێ جۆرێکی تایبەتی بەشە ئاخاوتن و ئەرکی نوێ سازبکات. . بۆ زیاتر ڕونکردنەوە با سەیری ئەم ڕستانە بکەین. . کە بەهۆیەوە پەیڤی (جوان) دەتوانێ لە سێ ڕستەی جیاجیادا ببێ بەسێ بەشە ئاخاوتنی جیاجیا. .

١. (جوان) کچێکی قەشەنگە. (جوان) ——— ناوە.

٢. ئەو کچە جوانە. (جوان) ——— ئاوەڵناوە.

٣. ئەو کچە جوان دەڕوات. (جوان) ـــــــ ئاوەڵکارە.

هەروەها پەیڤەکانی (هێدی، هێمن) دەتوانن ببنە بەشەکانی ئاخاوتن. . بەم شێوەیە:

هێدی:

١. هێدی شاعیرێکی کوردە. (هێدی) ـــــ ناوە.

٢. ئەو کچە هێدییە. (هێدی) ـــــ ئاوەڵناوە.

٣. ئازاد لە ڕۆیشتن هێدی دەڕوات. (هێدی) ـــــ ئاوەڵکارە.

هێمن:

١. هێمن شاعیرێکی کورد پەروەربوو. (هێمن) ـــــ ناوە.

٢. ڕێباز کوڕێکی هێمنە. (هێمن) ـــــ ئاوەڵناوە.

٣. ئەو کوڕە لە گفتوگۆکردن هێمنە. (هێمن) ـــــ ئاوەڵکارە.

جگە لەم پەیڤانە، ئەوا دەیەها پەیڤی ترمان هەیە، کەوا بەهۆیەوە بەگواستنەوەی شوێنەکانیان ئەوا ئەرك و بەشە ئاخاوتنیان دەگۆڕدرێت. . لەهەمان کاتیشدا زۆرینەی ئەو وشانەی کە دەبنە بەشە ئاخاوتنی (ئاوەڵکار)، ئەوا لە بناغەدا گەر لێیان بڕوانین، دەبینین (ئاوەڵناون) ئەمە لە ڕوانگەی (فەرهەنگ)ەوە گەر بۆ مەسەلەکە بچین، . . هەر ئەمەشە وای کردووە کە هەندێ لە زمانەوانان بە (ئاوەڵکارە چۆنیەتیەکان) بلێن (ئاوەڵکاری ئاوەڵناوی) هەروەکو مەسعوود محەمەد دەبێژێت ((ڕەنگە وا باش بێ بەو جۆرە ئاوەڵکارە بگوترێ، ئاوەڵکاری ئاوەڵناوی وەیا تەئویل کراو وەیا خوازەك – بەواتای خوازرایەوە)) (٢). . . بۆ جیاکردنەوەی ئەم وشانە لە یەکتری، ئەوا دەبێ پەیوەست بین بە

واتای ڕستەوە. . واتە لێرەدا ئاوەڵکار کە بابەتێکی مۆرفۆلۆجییە، کەچی بۆ گەیشتن بە ئاوەڵکاری چۆنیەتی، ئەوا دەبێ بگەڕێینەوە بۆ (سینتاکس) و (سیمانتیکس) تا بڕیاری ئاوەڵکاری ڕابگەیەنین یا هەڵیوەشێنینەوە. . ((ئەگەرچی بەشێکی زۆری ئاوەلکرداری چۆنیەتی لە بنەڕەتدا ئاوەڵناون، وەك: خێرا، هێدی، هێمن، جوان، باش. . بەڵام کاتێ چۆنیێتی کردارەکە دیاردەخەن، دەبنە ئاوەڵکردار. . هەر لەبەر ئەوەشە ئەو جۆرە وشانە تەنیا لە ڕستەدا دەردەکەون کە سەر بە چ بەشە ئاخاوتنێکن))(٣). . کەچی لە زمانی ئینگلیزیدا گیروگرفتێکی ئەو تۆ نییە لەبارەی (ئاوەڵکاری چۆنیەتی)نییە، بەڵکو هەرکاتێك گەر ئاوەڵکارێك کۆتایی بی (-ly) هاتبێ، ئەوا جۆری ئاوەڵکارەکە دەبێتە (چۆنیەتی). . تەنها لە وشەکانی (fast , well , hard) نەبێ، کە لەیاسا دەچن و دەچنە خانەی ناوێزە. . هەمدیسان لە زمانی ئینگلیزیدا هەروەکو زمانی کوردی، ئاساییە کە زیاتر لە ئاوەڵکاری ك بەدوای یەکترییەوە بێن لە نێو ڕستەدا. .

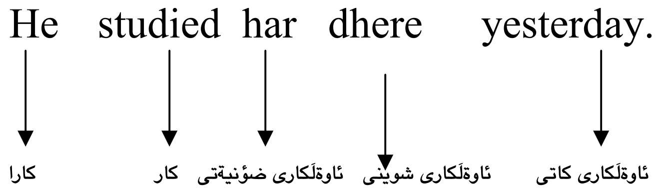

وەکو لە پێشەوەش ئاماژەمان پێدا، نووسەرانمان کە هاتوونەتە سەر بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵکار، ئەوا تەنها خۆیان بەستۆتەوە بە تاریفی

و جۆرەکانی لە ڕووی پێکهاتنەوە، لەگەڵ جۆرەکانی لە ڕووی واتاوە. . بەبێ ئەوەی ئاماژە بکەن بەوەی ئاخۆ ئاوەڵکار وەکو بەشێکی ئاخاوتن هیچ ئەرکێ دەبینێ. . تەنها (نوری عەلی ئەمین) نەبێت کە لە پەرتووکەکەیدا (ڕێزمانی کوردی)، بەسەرە قەڵەمێك ئاماژە بە ئەرکەکانی ئاوەڵکار دەکات(٤).گەرنا نووسەرانی تر بەلای ئەرکەکانییەوە نەچوونە. . بۆیە ئێمە لێرەدا دەچینە نێو ئەم کێشەیە و هەوڵئەدەین ئەرك و شێوازەکانی ئاوەڵکار بخەینە ڕوو. . کە بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

١. ئاوەڵکار دەبێتە تەواوکەری کار، جا کارەکە ڕابردوو بێ یا ڕانەبردوو یا داخوازی (٥). .

- ڕێباز خێرا ڕۆیشت.

ئاوەڵکاری چۆنیەتی **کاری رابردوو**

تەواوکەری کاری ڕابردوو

- ڕێباز خێرا دەڕوات.

ئاوەلکاری چۆنیەتی کاری ڕانەبردوو

تەواوکەری کاری ڕانەبردوو

- ڕێباز خێرا برۆ.

ئاوەڵکاری چۆنیەتی کاری داخوازی

تەواوکەری کاری داخوازی

٢. ئاوەڵکار دەبێتە تەواوکەری ئاوەڵکارێکی تر یا چەند ئاوەڵکارێکی تر. . و بەیەکەوە گرێی ئاوەڵکاری ساز دەکەن.

- سۆران زۆر خێرا ڕۆیشت.

ئاوەڵکاری چەندێتی ئاوەڵکاری چۆنێتی

گرێی ئاوەڵکاری

- ڕێباز گەلێك درەنگ هاتەوە.

ئاوەڵکاری چەندێتی ئاوەڵکاری کاتی

گرێی ئاوەڵکاری

- محەمەد بەیانی زوو زۆر خێرا برۆ بۆ بازاڕ.

ئاوەڵکاری کاتی ئاوەڵکاری کاتی ئاوەڵکاری چەندێتی ئاوەڵکاری چۆنیەتی

گرێی ئاوەڵکاری گرێی ئاوەڵکاری

٣. ئاوەڵکار دەبێتە نیهاد، ئەگەر هاتوو کاری (ڕابردوو، ڕانەبردوو، داخوازی) لە نێو ڕستەدا نەبوو. . واتە کاری ناتەواو لە ڕستەدا هەبوو. . کارە ناتەواوەکانیش لە زمانی کوردیدا لە بناغەدا لە (بوون) هاتوونە. . کە بەهۆیەوە بۆ کاتی ڕابردوو (بوو) بەکاردێت. .و بۆ کاتی ئێستا (ە) بەکاردێت و بۆ داهاتوو (دەبێت) بەکاردێت.

- دوێنی   هەینی   بوو.

ئاوەڵکاری کاتی (نیهاد)   کاری ناتەواوە بۆ کاتی ڕابردوو

- سبەینێ   درەنگ   بوو.

ئاوەڵکاری کاتی (نیهاد)   کاری ناتەواوە بۆ کاتی ڕابردوو

- ئەمڕۆ   شەممە   یە.

ئاوەڵکاری کاتی (نیهاد)   کاری ناتەواوە بۆ کاتی ئێستا

٤. ئاوەڵکار دەبێتە گوزارە، دیسانەکە گەر هاتوو کاری ناتەواو لە ڕستەدا هەبوو. . .

- ئازاد گەلێك درەنگە. ــــ (ە) کاری ناتەواوە بۆ کاتی ئێستا

ئاوەڵکاری کاتی

تەواوکەری کاری ناتەواو، گوزارەیە

- سبەینێ   درەنگ   بوو.

ئاوەڵکاری کاتی   (بوو) کاری ناتەواوە بۆ کاتی ڕابردوو

تەواوکەری کاری ناتەواوە، گوزارەیە

- ئەمڕۆ   زوو   و   ە.

(زوو) ئاوەڵکاری کاتی   (و) پیتی نەبزوێن (ە) کاری‌ناتەواوە

تەواوکەری کاری ناتەاو، گوزارە   بۆکاتی‌ئێستا

٥. ئاوەڵکار دەبێتە بەرکاری ڕاستەوخۆ لە نێو ڕستەدا، ئەگەر هاتوو کاری تێپەڕ لە نێو ڕستەدا هەبوو و، لە ڕستەی کارە ناتەواوەکان بەرکار سازنابێ، چونکە کارە ناتەواوەکان لە ڕووی هێزەوە تێنەپەڕن. .

- ئازاد   زۆری   خوارد.

(زۆر)

ئاوەڵکاری چەندێتییە (بەرکاری ڕاستەوخۆیە)

دیارە لەم ڕستەیەی سەرەوەدا باسلێکراوی سەرەکی کە بەرکاری ڕاستەوخۆیە دەرنەکەوتووە. . هەربۆیەشە وشەی (زۆر) شوێنی

گرتۆتەوە و هەمان دەوری پێ سپێرداوە. . لە هەما کاتیشدا دەکرێ زیاتر لە وشەیەك ببێت بە بەرکاری ڕاستەوخۆ لە نێو ڕستەدا.

- ئەمڕۆ بەیانی زۆر بەخێرایی بردم.

ئاوەڵکاری کاتی | ئاوەڵکاری کاتی | ئاوەڵکاری چەندێتی | ئاوەڵکاری چۆنییەتی

بەرکاری ڕاستەوخۆ

٦. ئاوەڵکار دەبێتە بەرکاری ناڕاستەوخۆ، ئەگەر هاتوو (پریپۆزشن)ی لە پێش بێت. . چونکە لە هەموو حاڵەتێکدا گەر هەر وشەیێ پریپۆزشنی لەپێش بێ، ئەوا وشەکە بێ چەند وچۆن دەبێتە (بەرکاری ناڕاستەوخۆ). . دیارە ئەم دیاردەیەش لە زمانی عەرەبیش هەستی پێ دەکرێت. . بەو جۆرەی لە هەر شوێنێ (حرف جر) ببینین، ئەوا دوای خۆی وشەکە ئەبێتە (اسم مجرور).

- سۆران بۆ لەپێش ڕزگار دانیشتووە؟

پریپۆزشن ئاوەڵکاری شوێنی

- سۆلاڤ بۆ ئێرە هات.

پریپۆزشن ئاوەڵکاری شوێنی

زمانەوانی
سەلام ناوخۆش , نەریمان خۆشناو

ئا ئەم ڕستانە هەوڵدانێك بوو، تاکو بەهۆیەوە بگەینە ئەو ڕاستیەی گەر ئاوەڵکار لە زمانی کوردیدا دەتوانێ ئەرك ببینێ و ڕۆڵی خۆی بشەپێنێ لە نێو ڕستەکانی زمانەکەمان. .

پەراوێز و سەرچاوەکان:

١. ئەگەرچی زۆر لە زمانەوانەکان باوەڕیان بە کاری ناتەواو نییە، دەڵێن هەموو کارەکانی زمانی کوردی، کاری تەواون. . و چەمکی (نیهاد) و (گوزارە) بە بڕوای ئەوان وەرگێڕدراوی زمانی عەرەبییە، کە (مبتدا، خبر) دەگرێتەوە. . بەلأم ئەمە هەڵەیەکی زەقە، چونکە (نیهاد) و (گوزارە) کاتێ لە زمانی کوردیدا پەیدا دەبن، ئەگەر ڕستەکە کاری ناتەواوی تیا بوو، کەچی (مبتدا) و (خبر) کاتێ لە زمانی عەرەبیدا پەیدا دەبن، ئەگەر ڕستەکە بە (ناو — اسم) دەست پێ بکات. .

٢. ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، لیژنەی زمان و زانستەکان، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦، ل٢٩٣.

٣. پرۆفیسۆر ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، وشەسازی، بەشی چوارەم ژمارە و ئاوەڵکردار، چاپخانەی (الحریە) بەغدا، ١٩٩٨، ل ١٤١ — ١٤٢.

٤. نوری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، سلێمانی، ١٩٦٠، ل ١٨٦ — ١٩.

٥. کاری داخوازیش لە ڕووی دەمکاتەوە دەکەوێتە نێو ڕانەبردووەوە. . کە بەهۆیەوە لە ڕەگی کارەوە وەردەگیرێت. . و ئێمە لێرەدا وەکو کارێکی جیا لە ڕانەبردوو باسمان لێوە کردووە.

*** ئەم وتارە لە گۆڤاری (کاروان) ژمارە (١٨٤)، تەمموزی ٢٠٠٤، ل١٠٤-١٠٨بڵاوکراوەتەوە.**

نیشانەی ناسراوی
لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردییە لە نێوان زمانی
کوردی و ئەڵمانیدا

ئەم لێکۆڵینەوەیە هەنگاوێکە بۆ خستنەڕووی لایەنی لێکچوون و جیاوازی دوو زمان لە گروپی خێزانە زمانی هیندی و ئەوروپی، چونکە زمانی کوردی لە گروپی ئەوروپییەو زمانی ئەڵمانیش لە گروپی جەرمەنییە، هەردووکیان دەچنەوە سەر خێزانی هیندۆ ئەوروپی، هەربۆیەشە لێکۆڵینەوەکە دەبێتە بەراورد (المقارن). لێرەدا ئێمە تەنیا نموونەکانی زمانی کوردی لە (دیالێکتی کرمانجی ناوەڕاست) لەگەڵ زمانی ئەڵمانی دەخەینەڕوو.

١. نیشانەی ناسراوی لەزمانی کوردیدا

دەمێکە زمانەوانان و لێکۆلەران و نووسەرانی بواری زمانەوانی کوردی، باسیان لە نیشانەی ناسراوی کردووە، هەمدیسان هەریەکەیان زاراوەیەکی تایبەتیان بۆ داناوەو تاریفێکی بە گوێرەی بۆچوونی خۆیان خستۆتەڕوو. لەم بارەیەوە (تەوفیق وەهبی) لە کتێبی(دەستووری زمانی کوردی)[١]دا دەڵێت ((ئەداتی تەعریق

ئەوەیە کە دەخرێتە دوای ناوەوە بۆ جویّ کردنەوەی مەعنای ناوێك لەناو هاوچەشنی خۆیدا)).

لێرەدا تەنیا (ەکە) ی بەنیشانەی ناسراوی دیاری کردووە نووری عەلی ئەمین لە کتێبی (ریزمانی کوردی)[٢]دا بەم شێوەیە باسی نیشانەی ناسراوی کردووە ((ئەو پیتەپاشگرەی پێناسەن دەخرێتە دوا ناوێکەوە بۆ ئەوەی بن بە ناسیاو لە شێوەی شوناس))، لێرەدا (نووری عەلی ئەمین) نیشانەکانی (ەکە، کە) بەنیشانەی ناسراوداناوە. وریا عومەر ئەمین لە کتێبی (ئاسۆیەکی تری زمانەوانی)[٣] باسی ئەم نیشانانەی کردووەو دەڵێت: ((مۆرفیمی پێناسین (ەکە) ئەم چوار شێوەیەی هەیە: ەکە، ەك، کە، ك)). لەم سیّ تاریفەی پێشەوەدا ئەوەمان بۆ روونەبێتەوە، کە جۆرە تێکەڵاویەك لە ڕووی چەمك و فۆرمە نیشانەکە هەیە، تەنانەت جیاوازیش لە دیاریکردنی فۆرمی ناسراویش هەیە، چونکە تۆفیق وەهبی تەنیا (ەکە) ی دیاری کردووە، نوری عەلی ئەمین هەردوو نیشانەی (ەکە، کە) دیاری کردووە و وریا عومەر ئەمین چوار شێوەی (ەکە، ەك، کە، ك)ی دیاری کردووە، دیارە ئەمەش هەڵەیە، لەبەرئەوەی تەنیا (ەکە) فۆرمی سەرەکی ناسراوییە لە زمانی کوردیدا، چونکە ئەم ((نیشانەیە (کە، یەکە) نییە وەك هەندیّ لە نووسەران دایان ناوە، بەڵکو (ەکە) یە، چونکە لەباری نائاساییدا واتا کاتێك بەدوای دەنگێکی کۆنسۆنانتدا دیّ. بەباشی دەردەکەویّ، بەلاّم وەك زۆر دیاردەی دیکەی زمانی کوردی، لە

هەندێ حاڵەتدا بەشێوەیەکی دیکە دەبینرێ و ئەمەبووەتە هۆی نەناسینەوەی))[٤]. گومانیش لەوەدانییە کە نیشانەی ناسراوی لە زمانی کوردیدا، ئەو نیشانەیە کە بەدواوەی ناوەکە یاخود ئاوەڵناوەکە دەنووسێت، بەڵام لێرەدا وەکو پاشگر یاخود پاشبەند سەیری ناکرێت، بەڵکو وەکو نیشانەیەك سەیری دەکرێت (د. ئەورەحمانی حاجی مارف) لە کتێبی (ناو) دا هەردوو نیشانەی (ەکە) و (ە) بە نیشانەی ناسراو لەقەڵەمی داوە[٥]، بەڵام ئەوەی پەیوەست بێت بەڕاوبۆچوونی ئێمە، ئەوا تەنیا (ەکە) بەشێوەیەکی سەرەکی بۆ فۆرمی نیشانەی ناسراوی لەقەڵەم دەدەین، چونکە دەچێتە سەر زۆرینەی بەشە ئاخاوتنی (ناو) و (ئاوەڵناو) ەکان، بەڵام ئەوەی پەیوەست بێت بە (کە، یەك، ك. .) ئەوا گیروگرفتی دەگەڕێتەوە بۆ پیتی بزوێن، بۆ روونکردنەوەی زیاتر هەندێ لەو حاڵەتانە دەخەینەڕوو[٦]:-

١- ئەگەر ناوێك بەنەبزوێن کۆتایی هات، ئەوا (ەکە) بەڕەوانی پێوەدەلکێ، وەکو:-

دڵ + ەکە = دڵەکە

کوڕ + ەکە = کوڕەکە

کوڕەکەی نازدار زیرەکە

٢- ئەگەر ناوێك بە بزووێنەکانی (ا، ۆ، ێ) کۆتایی هاتبێت، ئەوا یاخود (ە)ی سەرەتایی (ەکە) تێدەچێ، یاخود لە نێوان ناو و نیشانەکەدا (ی) ی نەبزوێن پەیدابێ، وەکو:-

چرا +ەکە =چراکە، چرایەکە

برۆ + ەکە = برۆکە، برۆیەکە

٣- ئەگەرناوێك کۆتایی بە (ە) هات، ئەوا ئەوکاتە یەکێك لەو دوو بزوێنە، واتا (ە) ی کۆتایی وشەکە، یاخود، (ە)ی سەرەتای نیشانەکە تێدەچێ و یەکێکیان دەمێنێتەوە، وەکو:-

سەرچاوە + ەکە = سەرچاوەکە

لە زمانی کوردیدا دەشێ نیشانەی ناسراوی و نیشانەی کۆ بەیەکەوە بچنە سەر ناوەکە، لەم حاڵەتەدا نیشانەی (ان)ی کۆ دەچێتە دواوەی (ەکە) ناسراوی، وەکو:-

کوڕ + ەکە + ان = کوڕەکان

کچ + ەکە + ان = کچەکان

گەر سەیری ئەو دوو نموونەی سەرەوەبکەین، ئەوا دەبینین لە بەردرێژی و بەهێزی (ا)، ئەوا توانراوە بزوێنی (ە) لە نێوببات، واتە لێرەدا فۆرمی (ەکە) لە شێوەی (ەك) دەردەکەوێت، چونکە لە زمانی کوردیدا وەکو یاسایەکی سەرەکی نابێت دوو بزوێن بەدوای یەکتردابێن، بەڵکو یەکێکیان تێدەچێ و ئەوەی تریان دەمێنێتەوە، لەم حاڵەتەشدا هەردەم بزوێنە بەهێزەکە دەمێنێتەوە.

١-٢: شێوازی بەکارهێنانی :

ئامرازی نیشانەی ناسراوی لە زمانی کوردیدا وەکو وتمان لەگەڵ ناو یان ئاوەڵناو بەکاردێت: بەڵام بە شێوەیەکی سەرەکی لەگەڵ ناو دێت و، بەکارهێنانی لەگەڵ ئاوەڵناو بەشێوەیەکی فراوان نییە، وەکو :

کور ە بالابەرز ەکە لەگەڵ کچە جوانەکە هات.

ناو ئامرازی دانەثالَ ئاوةلَناو نيشانةى ناسراوى ناو ئاوةلَناو نيشانةى ناسراوى.

دەبێ ئەوەش بوترێت، کە ناوی ناسراو لە زمانی کوردیدا هەموو ئەرکەکانی ناوی ئاسایی دەبێت، وەکو (کارا، نیهاد، بەرکاری راستەوخۆ، بەرکاری ناڕاستەوخۆ. . هتد) وەکو:-

١- ئەرکی کارا :

کورەکە هات.

ناوی ناسراو (کارا)

٢- ئەرکی نیهاد:

کچەکە جوانە.

ناوی ناسراو (نیهاد)

٣-ئەرکی بەکاری راستەوخۆ:

سۆران نانەکەی خوارد.

ناوی ناسراو (بەرکاری ڕاستەوخۆ)

ناوی ناسراو لە زمانی ئەڵمانیدا :

٢-١: تاریف: ئەو ئامرازانە دەگرێتەوە، کەوا وەك بەشێك یان مۆرفیمێکی سەربەخۆ لە نێو ڕستەدا دەبینرێت و، دەکەوێتە پێش ئەو وشەیەی کە لەگەڵیدا دەردەکەوێت، جا وشەکە چ ناو بێت یاخود ئاوەڵناو. . .

٢-٢: فۆرمی ناسراوی:

١- بۆ نێر – (der) بەکاردێت

٢- بۆ مێ- (die) بە کاردێت

٣- بۆ بێلایەن – (das) بە کاردێت

٢-٣ : شێوازی بەکارهێنانی:

ئامرازەکانی نیشانەی ناسراوی لە زمانی ئەڵمانیدا لەگەڵ ناو یان ئاوەڵناو بەکاردێت، جا ناوەکە تاك بێت یاخود کۆ، لەهەمان کاتیشدا ناوەکە ئەرکی کارا یاخود بەرکاری راستەوخۆ یاخود بەرکاری ناراستەوخۆ دەبێت، بەم شێوەیەی خوارەوە:

١- لەگەڵ ناو، کە ئەرکی (کارا) ببینێت، جا کاراکە تاك بێت یاخود کۆ، وەکو:

پیاوەکە لە هەولێر دەژی. der wohnt in hawlermann

ناوی تاك   نیشانەی ناسراوی بۆ نێر

(مندالّەکە پێدەکەنێ). das kind Laht

ناوی تاك   نیشانەی ناسراوی بێ لایەن

(ژنەکە لە هیندستان دەژیت). die frau lebt in indien

ناوی تاك   نیشانەی ناسراوی بۆنێر

لــەم رســتانەی ســەرەوەدا وشــەکانی (daskind ،dermann، diefaru) ناوێکی ناسراون و، ئەرکی (کارای تاك) یان لــە ڕســتەدا بینیوە، لەهەمان کاتیشدا دەتوانین بەهۆی نیشانەکانی (er) بــۆ نێــر و بێلایەن و نیشانەی (en)بۆ مێ بەکاربێنین وەکو نیشانەیەکی(کۆ)، کەوا بەدوای ناوەکەوە دێت، کــە بــەم جــۆرەش ناوەکــە لــە (کــارا)ی تاکەوە بۆ (کارا)ی کۆ دەگۆڕێت، بەڵام لێرەدا بۆ هەرسێ ڕەگەزەکانی (ناو) یەك نیشانەی ناسراوی بەکاردێت، ئــەویش (die)، هــەروەکو ئەم نموونانە:

پیاوەکان لە هەولێر نیشتەجێن.

wohenin hawler ermann die

نیشانەی کۆ بۆ نێر   ناوی کۆ   نیشانەی ناسراوی

مندالّەکان پێدەکەنن.

Die kind er lahen

نیشانەی کۆ بۆلایەن   ناوی کۆ   نیشانەی ناسراوی

ژنەکان لە بەرلین دەژین.   die frau en leben in berlin

نیشانەی کۆ بۆ مێ   ناوی کۆ   نیشانەی ناسراوی

٢. ناوەکە ئــەرکی بــەرکاری ڕاســتەوخۆ دەبینێــت، جــا بــەرکارە ڕاســتەوخۆکە تــاك بێــت یــاخود کــۆ، ئــەوا نیــشانەکانی ناســراوی گۆڕانکارییان بەسەردا دێت، بەم شێوەیە :

أ. نیشانەی ناسراوی بۆ نێر (den) بەکاردێت، وەکو :

ئازاد پیاوەکە دەبینێت.   .Azad sieht den mann

ناوی تاك   نیشانەی ناسراوی بۆ نێر

ب. نیشانەی ناسراوی بۆ مێ (die) بەکاردێت، وەکو :

ئەو گوێی لە ژنەکەیە.   .Er hort die frau

ناوی تاك   نیشانەی ناسراوی بۆمێ

ج. نیشانەی ناسراوی بۆ بێلایەن (das) بەکاردێت، وەکو :

ئۆتۆمبیلەکەت خۆشدەوێت   .du Liebest das Auto

ناوی تاك   نیشانەی ناسراوی بۆ بێلایەن

لەم ڕستانەدا وشەکانی (den Mann, die faru das Auto) ناوێکی ناسراون ئەرکی (بەرکاری راستەوخۆی تاك)یــان لــە ڕســتەدا بینیوە، لە هەمان کاتیشدا دەتوانێ بــەهۆی نیــشانەکانی (er) بــۆ

نێـر و بێلایـەن و نیـشانەکانی (en) بـۆ مـێ وەکـو نیـشانەیەکی کـۆ بەکاربێنن، کە بەدواوەی ناوەکە دێـت ، کـە بـەم جـۆرەش ناوەکـە لـە (بەرکاری ڕاستەوخۆی) تاکەوە بۆ (بەرکاری ڕاستەوخۆی کۆ) دەگۆڕێت، بەلاّم لێرەدا بۆ هەرسێ ڕەگەزەکانی (ناو) هەروەکو ئەرکی (کارا)، ئەوا یەك نیشانەی ناسراوی بەکاردێت، ئـەویش (die)، هـەروەکو ئـەم نموونانە :

ئەو خانووەکان دەبینێ.   Er sieht die Hau ser

نیشانەی کۆ   ناوی کۆ   نیشانەی ناسراوی

ئێمە کتێبەکان دەکڕین.   wir kaufen die Buk her

نیشانەی کۆ   ناوی کۆ   نیشانەی ناسراوی

٣. ناوەکە ئەرکی بـەرکاری ناڕاسـتەوخۆ دەبینێـت، جـا بـەرکارە ناڕاستەوخۆکە تـاك بێـت یـاخود کـۆ، ئـەوا نیـشانەکانی ناسـراوی گۆڕانکارییان بەسەردا دێت، بەم شێوەیە :

ا. نیشانەکانی ناسراوی بۆ نێر و بێلایەن (dem) بەکاردێت، وەك:

سیما نامەیەك بۆ هاوڕێکەی دەنوسێت.

.Sema schreibt dem freund Eiuen Brief

نیشانەی ناسراوی نێر

ئەو یارمەتی منداڵەکەی دەدات.   erhilft dem kind

ناوی تاك   نیشانەی ناسراوی بۆبێ لایەن

ب. نیشانەی ناسراوی بۆ مێ (der) بەکاردێت، وەکو:

ئازاد نامەیەك بۆ برادەرەکەی دەنوسێ.

Azad Shreibt der freundin Einen Brief

ناوی تاك   نیشانەی ناسراوی بۆ بێ لایەن

لەم سێ ڕسـتانەی سـەرەوەدا وشـەکانی (dem freund , dem kind,der frundin) نـاوێکی ناسـراون و، ئـەرکی (بـەرکاری ناڕاستەوخۆ) یان لە ڕستەدا بینیـوە، لـە هـەمان کاتیـشدا دەتـوانین بەهۆی نیـشانەکانی (er) بیانکـەین، کـەوا بـەدوای ناوەکـەوە دێـت، بەمجۆرەش ناوەکە لە بەرکاری ناڕاستەوخۆی تاك دەگۆڕدرێت بۆ (بەرکاری ناڕاستەوخۆی کۆ. .)، بەلاّم لێرەدا بۆ هەرسـێ ڕەگـەزەکانی (نـاو)، یەك نیشانەی ناسـراوی بـەکاردێت، ئـەویش (den)، هـەروەکو ئـەم نموونەیە :

ئەو یارمەتی منداڵەکان دەدات.   Er hilft den kinder

٣. لایەنی لێکچوون و جیاوازی هەردوو زمانەکە :-

گەر ڕامانێکی خێرا بۆ هەردوو زمانەکە بکەین لە ڕووی بابەتی نیشانەی ناسراوی، ئەوا دەبینین خاڵی لێکچوون و جیاوازی بەدی دەکرێت، بەلاّم خاڵە جیاوازەکانی زۆر زیاترە.

دەربارەی خاڵە لێکچووەکان، ئەوا لە هەردوو زمانەکەدا نیشانەی ناسراوی دەچێتە سەر (ناو) و (ئاوەڵناو)، هەمدیسان لەهەردوو زمانەکەدا ناوە ناسراوەکە ئەرکی (کارا، بەرکاری ڕاستەوخۆ. . هتد) دەبینێت، هەروەها لەهەردوو زمانەکەدا دەکرێ نیشانەی ناسراوی و کۆ بەیەکەوە لەگەڵ ناوەکەدا بێن.

دەربارەی خاڵە جیاوازەکانیش، ئەوا لە زمانی کوردیدا نیشانەکە دەکەوێتە بەشی دواوەی ناوەکە، بەلاّم لە زمانی ئەڵمانیدا دەچێتە بەشی پێشەوەی ناوەکە، هەمدیسان لە زمانی کوردیدا یەك فۆرم دەبینرێت و جیاوازی ڕەگەزی (ناو) تیایدا نابینرێت، بەو واتایەی لە هەموو حاڵەتەکاندا (ەکە) بەکاردێت، بەلاّم لە زمانی ئەڵمانیدا ژمارەی فۆرمەکان زۆرن و تەنانەت گۆڕانکاریشی بەسەردا دێت و، هەروەها جیاوازیش دەبینرێت لە کاتی بەکارهێنانی بۆهەر ڕەگەزێکی (ناو) یی.

پەراوێز و سەرچاوەکان :

١- تەوفیق وەهبی، دەستووری زمانی زمانی کوردی، جزمی یەکەم، (**دارالطباعة الحدیثة**) بەغدا، ١٩٢٩ ل٣٣.
٢- نوری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، ١٩٦٠ ل٦٨.

٣- وریا عومەر ئەمین، چەند ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، بەرگی یەکەم، دەزگای چاپ و بلاّوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤ ل٢٤٤
٤- د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (مۆرفۆلۆژی) بەشی یەکەم (ناو)، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، ١٩٧٩ ل١٨٩.
٥- هەمان سەرچاوە، ل١٨٨.
٦- هەمان سەرچاوە، ل١٨٩- ١٩٢.

بۆ سەرچاوە ئەڵمانییەکانیش، ئەوا سوود لەم سەرچاوانەی خوارەوە وەرگیراوە :

١- فەریاد فازیل عومەر، کتێبی فێرکردنی ئەڵمانی – کوردی (سۆرانی) ئینستیتووتی خوێندنی کوردی، بەرلین، ١٩٩٩ ل٨ -٩.
٢- maks Hueberverlag, Deutshals fremdspraher, ١٩٩٩.
٣- in form auf Deutsh , Deutshe Arti – kel.

• **ئەم وتارە بە هاوبەشی لەگەڵ مامۆستا ئاسۆس ئەنوەر لە گۆڤاری کاروان، ژمارە (٢١٢)، تشرینی دووەمی ٢٠٠٦، ل١٤٧-١٥٣ بلاّوکراوەتەوە.**

ڕستەی ناوی لە زمانی كوریدا

دەستپێك: هەر لێكۆڵینەوەیەك، كە ئەنجام دەدرێت، بۆ ئەوەیـە، كە ڕۆشناییێك لەلایەنە كەم و كوڕییەكانی پێش خۆی بخاتـە ڕوو و بـە ڕوانگەیەكی زانستیانە بابەتەكە ڕونبكاتەوە و بەشـێوەیەكی ڕاسـت و دروست بیانسەلمێنێت، نابێـت لێرەشـدا ئـەوە لـە بیربكـەین، كـە كەرەسـتەی ڕێزمـان لەهـەر زمـانێ لـە زمانـەكانی دنیـا بـوونێكی بناغەیی هەیەو ڕۆژانە هـەموو كەسـێك جـا خوێنـدەوار بـێ، یـان نەخوێندەوار، ئەوا زۆر بەجوانی و بەبێ هەڵـە بـەكاریان دەهێنێـت، بۆ نموونە حاجییەكی پشت دیواری مزگـەوت، لـەكاتی دامەكردنـدا بەبێ ئەوەی ڕۆژێ لە ڕۆژان خوێندبێتی، ئەوا دەڵێتە حاجییـەكmی بەرامبەری (بخۆ، بـڕۆ)، لێـرەدا ئـەم حاجییـە نـازانێ ئـەم كـارە داخوازییـە لەچـی پێكهـاتووە، بـەڵام زۆر بـەجوانیی بـەكاریان دەهێنێت. . كاری زمانەوانیش دانانی یاسـایە بـۆ ئـەم جـۆرە كـار ڕستانەی، كەوا لە زمانەكەدا هەیە، بەجۆرێ مە هیچ شتێكی نـوێ ناهێنێتە ئاراوە، ئەم لێكۆڵینەوەیـەش هەوڵدانێكـە بـۆ دەرخسـتنی جۆرە ڕستەیەك كە بە (ڕستەی ناوی) یـاخود (ڕسـتەی بـێ كـاری) نـاوی دەبـەم، كـەوا لـە نێـو بونیـادی ڕسـتەی كوردیـدا هەسـتی پێدەكرێت. .

بەشـی یەكـەم: ڕسـتەی كـاری: بـەو ڕسـتانە دەوترێـت، كـەوا كارەكانی ((ڕابردوو، ڕانەبردوو (ئێـستا، داهـاتوو، داخـوازی)) لەنێو ڕستەكانیان دەبینرێت، جـا كارەكـە تێپـەڕبێ یـان تێنەپـەڕ، یاخو لەحاڵەتی ئـەرێ بـێ، یـان نـەرێ، یـاخود لەیـسەر شـێوازی ڕگەیاندن بـێ، یـان دانـانی، ئـەوا كارەكـان بـوونێكی سـەربەخۆو تەواویان هەیە، و بۆیە دەتوانین بەم ڕستانە بڵێین ڕستەی كاری تەواو، هەروەكو ئەم نموونانەی خوارەوە:

١. ماهی نانی خوارد.
كارا — بەركاری ڕاستەوخۆ — كاری ڕابردووی تێپەڕ

٢. سۆران خەوت.
كارا — كاری ڕابردووی تێنەپەڕ

٣. ئاریان ئێستا نان ناخوات.
كارا — ئاوەڵكاری كاتی — بەركاری ڕاستەوخۆ — كاری نەرێی ڕانەبردوو

٤. چنار دوایی نامەكە دەبات.
كارا — ئاوەڵكاری كاتی — بەركاری ڕاستەوخۆ — كاری ڕانەبردوو

٥. ڕزگار نانە گەرمەكە بخۆ.

کارا   بەرکاری ڕاستەوخۆ   ئاوەڵناوی چۆنیەتی   کاری داخوازی

لەهەریەك لەم ڕستانەی پێشوو، کارەکانیان بەڕوونی دیارەو دەرکەوتووە و لەم ڕستانەدا (کارا) هەڵسوڕێنەرو کاراکتەری کارەکانی نێو ڕستەیە. .

بەشی دووەم: ڕستەی کاری ناتەواو:

بەو ڕستانە دەوترێت، کەوا کارەکانیان لەجۆری ناتەواو دەبینرێت، یاخود بڵێین ئەو ڕستانە دەگرێتەوە، کەوا کارا بە کارەکە هەڵناستێت و کارەکە لە سنورێکی ناتەواوی و بێ هێزدا دەخولێتەوە، دەبێ ئاماژەش بۆ ئەوە بکەین، کەوا لە ڕستەی کاری ناتەواودا چەمکی (کارا – بەرکاری ڕاستەوخۆ) بوونی نابێت و ڕستەکە چەمکی (نیهاد و گوزارە) لە خۆی کۆدەکاتەوە و دەردەکەوێت، کارە ناتەواوەکانیش لە بناغەدا لە چاوگی (بوون) وەردەگیرێن، بۆ حاڵە و کاتی ڕابردوو ئەوا بەلابردنی (نوونی چاوگ) سازدەبێت، واتە بەم شێوەیە:

بوون ———— -ن = بوو (کاتی ڕابردوو) وەکو :

ڕێباز	ئەندازیار	بوو.
↓	↓	↓
نیهاد	گوزارە	کاری ناتەواو بۆ کاتی ڕابردوو

بۆ نەرێکردنی کاتی ڕابردووش، ئەوا تەنیا مۆرفیمی نەرێی (نە) دەچێتە پێش کارەکە، وەکو:

ڕێباز ئەندازیار نەبوو.

بۆ حاڵەتی ئایندەش، ئەوە بە دانانی (دە) ی نیشانەی ئەرێی ڕانەبردوو لەبەشی پێشەوەی کارەکەو جێناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاك (ێت) لەبەشی دواوەی کارەکە دادەنرێت، بەو واتایەی ڕەگی (بوون) وەردەگرین، کەوا (ب)ە و دوو بەشەکەی تری دەخەینەسەر، واتە بەم شێوەیەی لێ دێت:

دە	+	ب	+	یت	———	دەبێت
↓		↓		↓		
نیشانەی ئەرێی ڕانەبردوو		ڕەگی ڕانەبردوو		جێناوی لکاو بۆکەسی سێیەمی تاك		

وەکو :

سەرکەوت	دەبێت	بە	پارێزەر.
↓	↓	↓	↓
نیهاد	کاری ناتەواو بۆکاتی ئاینده	پێشبەند	بەرکاری ناڕاستەوخۆ (گوزارە)

بۆ نەرێکردنی کاتی ئایندەش، ئەوا نیشانەی (نا)ی نەرێ دەچێتە شوێنی نیشانەی ئەرێی ڕانەبردوو، وەکو:

سەرکەوت نابێت بە ئەندازیار .

بۆ حاڵەتی ئێستای ڕانەبردووی کاری ناتەواو، ئەوە (ە) بەکاردێت، بەمرجێ ڕستەکە چەمکی (نیهاد)ی تێدابێ و ناوی تایبەتی و کەسی نەبێت، ئەوا لەم حاڵەتەدا (ە)ی کاری ناتەواو دەردەکەوێت، وەکو :

چێشتەکە	سارد	ە.
↓	↓	↓
نیهاد	**گوزارە**	کاری ناتەواو بۆ کاتی ئێستا

خانووەکە	گەورەی	ە.
نیهاد	گوزارە	کاری ناتەواو بۆ کاتی ئێستا

بۆ نەرێکردنی کاتی ئێستاش، ئەوا نیشانەی (نی) نەرێی ئێستای ڕانەبردووی کاری ناتەواو وەردەگرین، بەلاّم لێرەدا نیشانەی (ە)ی ئەرێی ئێستای ڕانەبردووی ناتەواو ون نابێت، بەلّکو هەر لەگەلّیدا دەردەکەوێت، وەکو:

چێشتەکە	سارد	نیی	ە.
نیهاد	گوزارە	نەرێی کاتی ئێستا	کاری ناتەواو بۆ کاتی ئێستا

بەشی سێیەم : ڕستەی ناوی یاخود ڕستەی بێ کاری : بەو جۆرە ڕستانە دەوترێت، کەوا نەك هەر کاری تەواوی تێدانییە، بەلّکو کاری ناتەواویش دەرناکەوێت، لێرەدا دیسانەکە چەمکی (نیهاد و گوزارە) بەکاردێنین و دەبێ ئەوەش ڕوون بکەینەوە، کە مەرجی ئەم جۆرە ڕستانەئەوەیە، کەوا گەرەکە نیهادی ڕستەکە (ناو) بێت، واتە ناوی تایبەتی یان ناوی کەسی یان جێناوی سەربەخۆ بۆ کەسی سێیەمی تاك، ئینجا ڕستەی ناوی دروست دەبێت، کە ئەویش تاڕادەیەکی زۆر هاوشێوەی زمانی عەرەبییە، چونکە لە زمانی عەرەبیدا کاتێ (مبتدأ) و (خبر) دەردەکەوێت، ئەگەر ڕستەکە بەناو دەستی پێکردبوو، وەکو:

الرجل	شجاع.
مبتدا (نیهاد)	خبر (گوزارە)

بەلّێ لە زمانی کوردیا زۆرجار ڕستەی ناوی لەگەلّ ڕستەی کاری ناتەواو بۆ کاتی ئێستا ئاوێزانی یەکتر دەکرێن، بەجۆرێك (ە) جێناوی لکاو بۆ کەسی سێیەمی تاك، بە (ە)کاری ناتەواو بۆ کاتی ئێستا لەقەلّەم دەدەن، بەلاّم لێرەدا ئێمە ئەوە ڕادەگەیەنین، کەوا لەم جۆرە ڕستانەدا نەکاری تەواو (ڕابردوو، ڕانەبردوو (ئێستا، داهاتوو، داخوازی) و نەکاری ناتەواو بۆ کاتەکانی (ڕابردوو، ئێستا، ئایندە) نابنرێت، واتە هیچ جۆرە کارێکی تێدا نییە، وەکو :

سەرباز	ئەندازیار	ە.
نیهاد	گوزارە	جێناوی لکاو

بۆ نیهاد دەگەڕێتەوە

ڕێباز	پێشمەرگەی	ە.
نیهاد	گوزارە	جێناوی لکاو

بۆ نیهاد دەگەڕێتەوە

لەهەریەکە لەم دوو ڕستەیەی پێشەوەدا، ئەوا (ە) جێناوی لکتزو بۆ کەسی سێیەمی تاك و بیۆ (نیهاد) دەگەڕێتەوە، نەوەك کاۆی ناتەواوە بۆ کاتی ئێستا. بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە، ئەوا وشەی (پێشمەرگە) وەردەگرین و لەگەڵ جێناوە کەسی و لکاوەکان بەکاریان دەهێنین:

- من پێشمەرگە م (من ═══ م)
- ئێمە پێشمەرگە ین (ئێمە _ ین)
- تۆ پێشمەرگە ی (تۆ _ ی)
- ئێوە پێشمەرگە ن (ئێوە _ ن)
- ئەو پێشمەرگە یە (ئەو _ ە)
- ئەوانپێشمەرگە ن (ئەوان _ ن)

بەمجۆرە بۆمان ڕوون دەبێتەوە، کەوا بۆ کەسی سێیەمی تاك نیشانەی (ە) وەردەگرێت، کەوا جێناوی لکاوە بۆ کەسی سێیەمی تاك... بۆ جیاکردنەوەی ڕستەی ناوی لە ڕستەی کاری ناتەواو، ئەوا دەبێ (نبهاد) یەکێ لەم بەشانە بێت :

١- ناوی تایبەت، وەکو :
سۆران ئەندازیارە.
٢- ناوی کەسی، وەك :
ژنەکە فەرمانبەرە.
٣- جێناوی سەربەخۆ بۆ کەسی سێیەمی تاك، وەکو
ئەو سەربازە.

بەهۆی ئەم ڕستانەوە، دەتوانین ئەوە بسەلمێنین، کەوا ڕستەی ناوی (**الجملة الاسمية**) لە زمانی کوردیا بوونی هەیەو دەبێت بە جۆرێك لە ڕستەی زمانی کوردی و بابەتێ لە بابەتەکانی سینتاکس، دەبێ لەهەمان کاتیشدا ئەوە ڕوون بکەینەوە، کەوا جیاوازی ئەم جۆرە ڕستانە واتە (ڕستەی ناوی) لە زانی کوردیدا لەگەڵ زمانی عەرەبیدا ئەوەیە، کەوا لە زمانی کوردیا مەرج هەیە لە (نیهاد) واتە دەبێ ناوی کەسی یان ناوی تایبەتی یان جێناوی سەربەخۆ بۆ کەسی سێیەمی تاك بێت، تونیاش لەحاڵەتی (ە) ڕستەی ناوی دروست دەبێت، کەچی لە زمانی عەرەبیدا گەر ڕستەکە بە ناو (الاسم) دەست پێ بکات ئەوا ڕستەکە پێی دەوترێت ڕستەی ناوی و چەمکی (مبتدأ — نیهاد) بەدەردەکەوێت، جا ناوەکە هەرجۆرە ناوێك بێت، وەکو :

- الحق منصور.

مبتدأ

- ما أحسن الصديق.

للتعجبيه (مبيدأ)

- من يكسل يخسر.

اسم الشرط (مبتدأ)

ئەنجام:

ڕستەی ناوی، جۆرێکە لە ڕستەکانی زمانی کوردیو تەنیا لەکەسی سێیەمی تاکیش دەردەکەوێت، بۆ کەسەکانی تر بوونی نییە، ئەمە لەلایەك و لەلایەکی تریشەوە بەهۆی ئەم بابەتەوە کاری ناتەواوی (ە) بۆ کاتی ئێستا، سنورەکەی تەسکتر دەبێتەوە و لەوانەشە لە داهاتوودا ئەم (ە)ی کاری ناتەواو بەیەکجاری هەڵبوەشێتەوەو بسەلمێنرێت کە لە ڕیزی کاری ناتەواو نییە، چونکە شێوازی سازبوونی نازانرێت، کە چۆن دروست بووە لە چاوگی (بوون)، یەو واتایەی نازانرێت چ جۆرە گۆڕانکارییەکی بەسەرداهاتووە، تاگەیشتۆتە ئەو ڕادەیەی ئەم (ە) ماوەتەوەو وێنەی خۆی بەم جۆرە کێشاوە، تەمەنیش گەر درێژبێت خوا یاوەربێت، ئەوا ئەم ڕاستیەش دەسەلمێنین.

- **ئەم وتارە لە گۆڤاری (کاروان)، ژمارە (٢٠٤)، مارتی ٢٠٠٦، ل١٧٥-١٧٨ بڵاوکراوەتەوە.**

مردنی نووسەر لە پرۆسەی نووسیندا

لەمیانەی جەختکردنە سەر زمان و چۆنیەتی بەکارهێنانی و پێشکەوتنەکانی ڕەخنەی بونیادگەرایی و پۆست بونیادگەرایی و، بوونی خواست بۆ دژایەتی کردنی ڕێبازی مرۆڤایەتی، بۆتە هۆی ئەوەی نووسەر لە پرۆسەی نووسیندا هەست بە خاسیەتەکانی بوونی خۆی نەکات، بە پێچەوانەی سەردەمی دەقی کلاسیك، کە هەر خۆی دەنگی یەکەم و خاوەن دەسەلآت بوو، ئا ئەمە بۆتە فاکتەرێك لەبەردەم نووسەر، کە نەبێتە داهێنەر، بەڵکو لێرەدا تەنیا بۆتە بەکارهێنەرێکی زمان و میراتگریی. . لێرەشدا دەبێت ئاماژە بۆ ئەوەش بکەین، کە بیروبۆچوون و پرەنسیپەکانی ڕەخنەی نوێ بەتایبەتی (بونیادگەرایی) و (پۆست بونیادگەرایی) بریتییە لە ڕەتکردنەوە و لابردنی ئەو بۆچوونانەی کە دەڵێت (نووسەر بنەما و سەرچاوەی سەرەکی دەنگی یەکەمی دەقەکە)یە، واتە لێرەدا تێڕوانینی نوێ هەموو مافەکان لە نووسەر دەستێنێتەوە و دەیدات بە زمان و خوێنەر، لەم بارەشەوە (لاکان) وای بۆ دەچێت، کە ئەوەی قسەدەکات خودی زمانەکە خۆیەتی، ئەمەش زیاتر گۆڕەپان بۆ خوێنەر و زمان خۆش دەکات، واتە چەمکی واتای دەق دەکەوێتە ئەستۆی خوێنەر، واشی لێ دەکات هەڵبستێت بە پرۆسەی ئارکۆلۆژیا (هەڵکۆڵین) لە نێو بونیادی دەق و شۆڕبێتەوە بۆ نێو

خەلایە شاراوە و نابەرجەستەکانی پانتایی دەق و کرۆکی ڕووداوەکان، ئەمەش بۆ گەڕان بە شوێن ماناکاندا زیاتر پێویستە شاوڵیانە بە نێو ستونەکانی تانوپۆی دەق شۆڕبێتەوە و بچێتە ئاستی ژێرەوەی مانا و دەلالەتەکانی جەستەی دەق، نووسەریش تەنیا وەکو (کۆپیکەرێك ی لێدێت و پشت بە کۆگایەکی فراوانی (زمانی میراتگەریی) دەبەستێت هەروەك لەم بارەیەوە (ڕۆلان بارت) ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە، کە هەر زمانە قسە دەکات، نەوەك نووسەر، بەو جۆرەی کە زمان کاردەکات و، ئەم شتانە بەدەست دەهێنێ، نەوەك من (ویژدانی قسەکەر)، واتە ئەو فەرهەنگەی نووسەر پشتی پێ دەبەستێت، بریتییە لە مەخزونێکی ڕۆشنبیری و، (دەق)یش لە کۆمەڵێك نووسینی جۆراوجۆر پێکهاتووە، و پەیوەندی لە نێوانیاندا هەیە، نەوەك یەکەیەکی ئەندامی بێت و سەرچاوەکەی نووسەر بێت، هەمدیسان (دەق)یش لە فەرهەنگ پێکهاتووە، هەر بۆیەشە بە هیچ کۆلجێك نابێت لەیاسا و ڕێسای هێما و نیشانەکانی سەرپێچی بکات، لەم بارەوە (میشێل فۆکۆ) بڕوای وایە، کە مرۆڤ وادادەنێن کە زمان خزمەتکاریتیان و هەست بەوە ناکەن کە خۆیان بەهەموو شتێکەوە لە ژێر دەسەلاتی ئەو (زمانە) دان. هەروەها دەبێ ئەوەش بوترێ کە (میشێل فۆکۆ) زیاتر لەم مەسەلەیە بەردەوام دەبێت و زمان بەدەسەلاتی یەکەم و بالاّ ناوزەند دەکات، لێرەشدا (نووسەر) هەرەس دەهێنێ و دەبێتە ئامێرێك بۆ خودی زمانەکە، ئا ئەمە وای کردووە، کە ڕەخنەی هاوچەرخ (جا چ ڕەخنەی وێنەیی، یاخود

ڕەخنەی نویّ بێت) زۆر بە توندی پێشنیاری (مردنی نووسەر)یان کردووە، بە جۆرێك کە (ڕەخنەی نموونەیی بالاّ) تەنیا بە بەکارهێنانی ڕەمز ئاماژە بە مردن و نەمانی نووسەر دەکات، کەچی (ڕەخنەی وێنەیی) بە شێوازێکی ڕاستەوخۆ ئاماژە بە دوورخستنەوەی نووسەر دەکات، دەربارەی (ڕەخنەی نویّ)ش، ئەوا بەهەمان شێوە هیچ گرنگیەکی ئەوتۆ بە نووسەر نادات، بەڵکو تەنیا جەخت لەسەر گرنگی دەق دەکاتەوە. . ئەگەرچی ئەو بۆچونانەی کە لەمەوپێش لەبارەی (نووسەر) خستمانە ڕوو، تەنیا ئاماژە بۆ دوورخستنەوەی ڕۆلی نووسەر دەکەن، بەلاّم لەگەلّ ئەوەشدا ئەمانە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ هێمایەکن دژی ڕۆمانسیەت بەکاردەهێنرێت، چونکە ڕۆمانسیەت بە تەواوەتی لە پشتەوەی ئەم ڕەخنانەیە، بە جۆرێك کە ڕۆمانسیەکان بە شێوەیەکی گشتی گرنگیان بە (نووسەر) و بەتایبەتی (شاعیر) دەدا و، وایان لێ هاتبوو (ژیاننامەی کەسیەتی) خۆیان دەکردە بەشێك لە بەرهەمە ئەدەبیەکان، کە هەر ئەمەش وای کرد (ئلیۆن) سوور بێت لەسەر ئەوەی بلّێت، کە شاعیران هیچ کەسایەتییەکیان نییە، دیارە ئەم هێرشەی (ئیلیۆن) تەنیا (شاعیران) ناگرێتەوە، بەڵکو هێرشەکەی فراوانە و گشت نووسەر و دانەرێك دەگرێتەوە. ئەگەر بێینە سەر (ڕەخنەی بونیادگەری)ش، ئەوا مەسەلەی دوورخستنەوەی نووسەر شتێکی حەتمییە، بەلاّم لەگەلّ ئەوەشدا ڕۆڵی سەرەکی بۆ خودی

زمانەکەیە، کەچیش گۆڕەپان بۆ(خوێنەر) خۆش دەکرێت و دەبێتە (نووسەرێکی نوێ) و لە شوێنی نووسەری یەکەم جێگیر دەبێت. . ئەگەر بێینە سەر زانستی مرۆڤایەتیش ئەوا دەبینین ئەم زانستە، تەنیا لەلایەنە پۆزەتیڤەکانی مرۆڤ و کۆمەڵگا ناکۆڵێتەوە، بەڵکو لایەنە نێگەتیڤیەکانیشی دەخاتە ڕوو، لەم بارەیەوە (لیفی ستراوس) ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، کە ئامانجی زانستی مرۆڤایەتی تەنیا بریتی نییە لە پێکهێنانی مرۆڤ، بەڵکو توێنەرەوەیەتی. . واتە بە شێوەیەکی گشتی بەگوێرەی بیروڕای فەیلەسوفان و قوتابخانەکانی فەلسەفی و ڕەخنەیی و زمانەوانییەکان دەردەکەوێت، کە نووسەری ڕاستەقینەی هەر دەقێك، بریتییە، لە (خودی زمانەکە)، بەو واتایەی کە مرۆڤ و تاکە کەس خۆیان لە ژێر دەسەڵاتی زمانەکەدا کاردەکەن و، ئەگەر زمان نەبێت، ئەوا تاکە کەس بوونێکی ئەوتۆی نابێت و شتەکان بەڕێوە نابات. .

***ئەم وتارە لە مانگنامەی بەدرخان، ژمارە (٦٧) (لاپەڕەی کەڵچەری بەدرخان)، چوارشەممە ٢٠٠٦/٣/٢٢، ل٤، بلاوکراوەتەوە.**

کورد و زمانی ستاندەر

ماوەیەکە وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی کەوتۆتەخۆ بە مەبەستی دروستکردنی زمانێکی ستاندەر بۆ نەتەوەی کورد، کە گوایە ئەمڕۆ گەلی کورد لە کوردستانی عێراق خاوەنی دوو زمانی یەکگرتوو و ستاندەرە، یەکەکیان کرمانجی ناوەڕاست و ئەویتریان کرمانجی سەرووە. . دیارە گومانی تێدا نییە کە ئەم مەسەلەیە هەر ئاوها نەهاتۆتە کایەوە، بەڵکوهەندێ باکگراوندی سیاسی لە دواوەیە. لە هەمان کاتیشدا هەڵەکە هەر هی ئەم وەزارەتە و لایەنە سیاسییەکانی پشت ئەم کارە نییە، بەڵکو دەمێکە چەند شارەزایەکی زمان و ئەدەبی کوردی تووشی هەمان هەڵە بوونە لەبارەی دەست نیشانکردنی زمانی ستاندەری کوردی. بۆ نموونە (د. عیزەددین مستەفا ڕەسووڵ) و (د.جەمال نەبەز)هەمان بیروڕایان هەیە، هۆکارەکەشی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە (د. عیزەددین) تا سەرئێسقان کەوتۆتە ژێر کاریگەری شاعیری گەورەی کرمانجی سەروو (ئەحمەدی خانی)، هەر ئەمەشە وای کردووە بڵێت کورد خاوەنی دوو زمانی ستاندەرە. واتە بابەتییانە بۆ مەسەلەکە نەچووە، بەڵکو زیاتر کەوتۆتە ژێر

لایــەنی (خودیــەتی)، کــە ئەمــەش دووره لــە ڕووی لایــەنی زانستییەوە.

دەربارەی (د. جەمال نەبەز)یش ، ئەوا هۆکارەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە جەنابی دکتۆر خەون بە کوردستانی گەورە دەبینێ و لەمبارەشەوە ڕێژەی ژمارەی دانیشتوانی وەرگرتووە، بەبێ لەبەرچاو گرتنی واقیعی هەرێمی کوردستان! واتە بە شێوەیەکی زانستیانە و واقعیانە دەمەوێ ئەوە بسەلمێنم کە گەلی کورد لە کوردستانی عێراق خاوەن یەك زمانی ستاندەری کوردییە، ئەویش شێوەی سلێمانی کرمانجی ناوەڕاست، کە ئەمەش لە ڕووی واقیعەوە ماوەیەکی زۆرە پێگەی خۆی سەپاندووە و بۆتە زمانی فەرمی دامودەزگاکانی حکومەت و زمانی نووسین و کتێب و ڕۆژنامە و دەزگاکانی تری ڕاگەیاندن. تەنانەت هەردوو بەڕێزان مەسعود بارزانی سەرۆکی هەرێم و نێچیرڤان بارزانی سەرۆکی حکومەتی کوردستان بە شێوەی کرمانجی ناوەڕاستی زمانی کوردی قسە دەکەن و دەنووسن، ئەگەرچی شێوەی قسەکردنی بنجیان کرمانجی سەرووە، بەڵام لەبەر ئەوەی ئەم شێوەیەی کرمانجی ناوەڕاست بۆتە واقعێك و بۆتە زمانێکی فەرمی و جێگەی خۆی لە نێو قسەپێکەرانی هەموو دیالیکتەکانی تر کردۆتەوە، تەنانەت دەمێکە نووسەری دیالێکتەکانی تر بەم شێوەیە دەنووسن، لەوانە (جگەرخوێن، نوورەددین زازا و کامیل حەسەن بەسیرو. . هتد). هەر بۆیەشە

ناکرێ ئەم هەموو ئەرشیفە زۆرەی کرمانجی ناوەڕاست بەلاوە بنێین و پەنا بۆ سەرلەنوێ سازکردنی زمانێکی نوێ بدەین، چونکە لە هەموو دنیا چەسپێنراوە و سەلمێنراوە کە زمانی سروشتی یاخود بڵێین پەنا بردنە بەر شێوەیەکی زانستیانە و راستیترە لەوەی تۆ سەرلەنوێ هەوڵی سازکردنی زمانێکی تازەی ستاندەر بدەی، لەمبارەشەوە گەر بۆ مێژوو بگەڕێینەوە دەبینین کە زمانی عەرەبی بەهۆی دوو هۆکاری سەرەکی توانی زمانێکی ستاندەر بۆ خۆی سازبکات، یەکەمیان لە ڕێگەی بنەماڵەی (عەبد شەمس) کە هەندێ لە کوڕەکانی خەریکی کاری بازرگانی بوون و هەندێکی تریشی خەریکی شیعر خوانی بوون. ئەو شێوەی کە قسەیان پێ دەکرد شێوەی قوڕەیش بوو، دواتریش کە قورئانی پیرۆز بەو دیالێکتەی قوڕەیش دابەزی، ئیتر بووە زمانی ستاندەر و زمانی یەکگرتووی هەموو نەتەوەی عەرەب، ئەگەرچی هەر وڵاتێکی عەرەبی لە ڕووی ئاخاوتنەوە شێوەی جیاجیای هەیە، بەڵام لە ڕووی نووسین و زمانی ڕاگەیاندنەوە یەك جۆر نووسین و زمانیان هەیە، هەربۆیەشە زمانی کوردی ئەگەرچی چەندین شێوەی جیاجیای هەیە، بەڵام یەکجۆر شێوەی نووسین و زمانی فەرمیان هەیە، کە ئەویش شێوەی ناوەڕاستە، دەوڵەمەند کردنیشی ئەرکی هەموو لایەکە و بەتایبەتیش کۆڕی زانیاری کوردستان، کە

گەورەترین دەزگای زانستییە لە هەرێمدا، بۆیە ئەرکێکی قورسیان دەکەوێتە سەر لە ڕێگەی گشتاندنی یەکجۆر نووسین لە دامودەزگاکانی وڵاتدا.

- **ئەم وتارە لە ڕۆژنامەی نوێ، ژمارە (٤٧)، چوارشەممە٢٠٠٧/٨/١، لاپەڕە (١٧) بڵاوکراوەتەوە.**

ئەرك و گریمانەکانی زمان

زمان ئەو ئامێر و کەرەسەیە کە تاکەکانی نێو کۆمەڵگا بۆ لەیەکتر گەیشتنی یەکتر بەکاری دەهێنن، زمانیش تەنیا تایبەت نییە بە مرۆڤ، بەلکو گیانلەبەران و کەرەسەکانیش زمانی تایبەتی خۆیان هەیە .

١-زانیاریو هەواڵ گەیاندن:

بە ئەرکێکی سەرەکی زمان دادەنرێت، کە بەهۆییەوە مرۆڤ لە دەوروبەری خۆی دەدوێ، واتە لێرەدا قسەکەر سەرچاوەی بڵاوکردنەوەی زانیاریوهەواڵە، لەم جۆرە قسەکەر دەیەوێ بوونو نەبوونی یان ڕاستیو ناڕاستی دیاردەکان پیشان بدات. لەهەمان کاتیشدا ڕستەکانی هەواڵ گەیاندن مەرج نییە هەر ڕاست بێت، بەڵکو دەشێ هەڵەبێت، چونکە لێرەدا ئەرکی قسەکەر تەنیا گەیاندنی زانیارییە، وەکو:

-هەنگوین شیرینە.

-ڕاستی خۆشە.

٢-پرسیارکردن:

مەبەست لە پرسیارکردن دەست خستنی زانیارییە، بە واتای ئەوەی بەهۆی پرسیارکردنەوە قسەکەر دەتوانێ کەلێنێ یان چەند

کەلێنێك لە زانیاری خۆیدا بەرانبەر دیاردەیەك پڕ بکاتەوە، لێرەدا قسەکەر زانیاری تەواوی لە بارەی شتێکەوە نییە، بەڵکو لە ڕێگەی پرسیارەوە ەدەگاتە زانیارییەکان، لەمەدا پرسیارکردن پێچەوانی هەواڵ گەیاندنە، چونکە لە ڕستەی هەواڵ گەیاندن قسەکەر زانیاری دەگەیەنێو بڵاودەکاتەوە و، سەرچاوەی زانیارییە، کەچی لە پرسیارکردندا گوێگر سەرچاوەی زانیینە، وەکو :

-کەی سینەما بەتاڵ دەبێ؟

-ئایا ئەمڕۆ دەوام هەیە؟

٣-هەست دەربڕین:

مەبەست لە هەست دەربڕین ئەوەیە کە قسەکەر هەستی خۆی بەرامبەر شتەکانی خۆی دەربڕیت. کە ئەمیش لایەنی پۆزەتیڤ و نێگەتیڤی هەیە.

سادەترین جۆری هەست دەربڕین لەو گوتنانەدا دەردەکەوێ کە سەرسوڕمانی تێدایە، وەك:

ئۆف! ئەوە چەند جارە پێی دەڵێم وا مەکە.

ئاخ دەستم نایگاتێ.

٤-هەست وروژاندن:

مەبەست لە هەست وروژاندن ئەوەیە کە کەسێك یاخود قسەکەر هەستی ئەوانی تر بوروژێنێت، یا دڵی خۆشبکات یا ڕاپەڕێنێ. ئەم بەکارهێنانەی زمان لە نوکتە گێڕانەوە و پڕوپاگەندە و تراژیدیا

زۆرتر دەردەکەوێ، وەکو وتاری بەرپرسێکی سیاسی یان کەسێکی ئایینی زۆر کاریگەر دەبێ بە سەر کەسانی ترەوە، وەك:

ئەوەی نوێژ نەکات ناچێتە بەهەشت.

٥- فەرماندان:

لێرەدا قسەکەر داوا لە گوێگر یان کەسێك دەکات بە ئەنجامدانی یاخود کردنی کارێك، وەکو:

-پەنجەرە داخە.

-نانەکە بخۆ.

واتە قسەر بڕیاردەری کارەکەیە، بەڵام گوێگر دەبێ جێبەجێی بکات.

٦-ڕاپەراندن:

مەبەست لە ڕاپەراندن ئەوەیە کە قسەکەر خۆی بە ئەنجامدانی کارەکە هەڵدەستێ، واتە لێرەدا ڕاپەڕاندن پێچەوانەی فەرماندانە، چونکە لە فەرماندان قسەکەر داوای لە گوێگر دەکرد کارێك بکات، کەچی لێرەدا خۆی بە کارەکە هەڵدەستێ، وەکو:

-سوێند دەخۆم کە ڕاستی بڵێم.

-بەڵێن دەدەم ئەم کارە بکەم.

٧-جێ خۆشکردن:

ئەم ئەرکە لەو ئەرکانەیە کە زۆر بڵاوە و لە هەموو ئەرکەکانی تر سادە و ساکارترە، کە ئەرکی کۆمەڵایەتیشی پێ دەوترێ، زیاتر لەوگوتنانەدا دەردەکەوێ کە ڕۆژانە بەسەر زاری هەموو کەسێکەوە

بەکاردێ، کە ئەمەش بۆ مەبەستی خۆ بردنە پێشەوە و شوێن خۆشکردنو خۆچەسپاندن لەناو کۆمەڵگەی مرۆڤایەتیدا، وەك بۆ سڵاوکردن (خواحافیزیو چاكو چۆنی) بەکاردێن، نموونە:

چۆنی، چاکی، باشی، شەوباش، سوپاس، شەوێکی شاد،خوات لەگەڵ.

گریمانەکانی پەیدابوونی زمان

لەو کاتەی کە زمان پەیدابووەو تا بە ئەمرۆ دەکات، گومانی تێدا نییە کە بەچەندین قوناغی جیا جیا دا تێپەریووە، لەم بارەشەوە زمانەوانانو شارەزایان خۆیان بە گیرو گرفتو سەرەتاکانی پەیدابوونی زمان تەرخانکردووە، بەهۆیەوە. کۆمەڵێ گریمانە هاتۆتە کایەوەو هەریەکە هەوڵدەدات سەرەتای پەیدابوونی زمان بۆ گریمانەکەی خۆی کێش بکات. لێرەدا بەکورتی هەندێ لە گریمانەکانی پەیدابوونی زمان دەخەینە ڕوو:

١-گریمانەی یەکەم، زمان کردەیەکی خواییە

ئەم گریمانە پێی وایە کە زمانی ئادەمیزاد بەخشینێکی خواییە، واتە زمان لەلایەن خواوە هاتۆتە خوارەوە و خەڵکی فێر ئاخاوتنو ناوی شتەکان کردووە، هەر بۆیەشە زۆر لەشارەزایانی زمانەوانان لەسەر ئەو باوەڕەن کە زمان لەلایەن خواوە بە مرۆڤ بەخشراوە، هەروەکو فەیلەسوفی یۆنانی (هێراکلیت)و لێکۆڵەری زمانی عەرەبی(ئیبن فارس) لە کتێبی (ئەلخەسایس) و(لامی) لە کتێبی(هونەری قسە) و دۆبونالد لە کتێبی (تەشریعی کۆن). هەمدیسان کتێبە پیرۆزەکانی (تەورات، ئینجیل، قورئان) ئەم

راستییە دووپات دەکەنەوە لە بەخشینی زمان وەکو کردەیەکی خوایی.

موسڵمانەکان بەگشتی بۆ سەلماندنی قسەکانیان پەنا بۆ قورئانی پیرۆز دەبەن، بەتایبەتی ئایەتی:" وعلم ادم الاسماو کلها. . " واتە (ئادەمی فێری هەموو ناوەکان کردووە)، لێرەدا هەندێ لە شارەزایان ئەم ئایەتە بە جۆرێکی تر لێکدەدەنەوە و دەڵێن: "خوای گەورە توانای دانانی واژەی بەئادەمیزاد داوە".

هەروەها ئیبن جونەیی لەکتێبی(ئەلخەسایس) ئاماژەیبە ڕاستی ئەم گریمانە کردووە، هەروەها هەندێکی تر پیشتیان بە شتی تر بەستووە و دەڵێن: خوای گەورە کاتێ گشت ئاژەڵەکانی کێڵگە و باڵندەکانی ئاسمانی لەقوڕ دروست کرد، لەدواییدا خستییە بەردەم ئادەمەوە، داخۆ چۆن ناویان دەبات، هەر بۆیەشە ئادەم ناوی بۆ هەموو ئاژەڵەکانو باڵندەکانو ئادەمیزادەکان داناوە. واتە (ئادەم) یەکەمین کەسە کە فێری زمان بووە، لەبارەی ئەو زمانەی (ئادەم) فێری بووە، دوو بۆچوون هەیە، یەکەکیان دەڵێت فێری زمانی (عیبری) کردووە، کە زمانی جوولەکەیە، بەڵام هەندێکی دیکە دەڵێن زمانی عەرەبییە، چونکە زمانی دوایی زمانی عەرەبییە. ئەوانە ئەم بۆچوونەیان هەیە، ئەمانەن:

عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسو ئەنەسی کوڕی مالیك لە هاوەڵانی پێغەمبەر(د. خ) و لە ناو شارەزایانیو شوێنکەوتووانی (ئەبو

شەهابی زوهەری)و (ئیبن مەنزور و ئیبن فارس) دان بەڕاستی ئبەلگەشیان چەند فەرموودەیەکی پێغەمبەر (د. خ)، لەوانە:

ئەبوو هورەیرە لە پێغەمبەری خواوە دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر(د.خ) فەرموویەتی:

"احبوا العرب لپلاپ: لانی عربی والقران عربی ولسان اهل الجنه عربی". کەچی هەندێکی تر پێیان وایە زمانی عیبری یەکەم زمانی مرۆڤە، کەئەویش زمانی جولەکەکانە.

٢-گریمانەی دووەم، رێککەوتن

ئەم گریمانە باوەڕی وایە کە زمان کردەی مرۆڤە، بەو واتایەی مرۆڤ دایهێناوە، بەمەشەوە تاکەکانی نێو کۆمەڵ لەسەر وشە و زاراوەکان رێککەوتن کە چ جۆرە ناوێکی بۆ دابنێن، واتە لەسەر ئەوە رێککەوتن کە بە(بەرد) بڵێن(بەرد) و بە(دار) بڵێن (دار)و. . هتد. لەهەمانکاتیشدا هەر زمانێك شێوازی رێککەوتنەکەی لەگەڵ زمانێکی تر جیایە.

ئەوانەی ئەم گریمانەیان داناوە و باوەڕیان پێی هەیە، بریتین لە فەیلەسوفی یۆنانی دیموکراتو فەیلەسوفەکانی ئینگلیزی(ئادەم سیمس) و (رید)و (دوگالد ستیورات).

٣-گریمانەی سێیەم، غەریزەی تایبەتی

ئەم گریمانە پەیدابوونی زمان دەگەڕێنێتەوە بۆ سەر غەریزەی تایبەتی، کە لە بنچینەدا هەموو ئادەمیزادێك هەیەتی، بۆ نموونە لە کاتی سروشتی هەڵچوونی ئادەمیزاددا وەك(تێکچوونی دەمو چاو، وەستانی پرچی سەر، پێکەنین، گریان، . تد). کە وا لە

تاکەکەس دەکات کە بەهەندێ جولانەوە هەڵسێو هەندێ دەنگی تایبەتی دەربڕێ، ئەمەش هەر کە حالەتێکی هەڵچوون رووبدات، وەك : (تورەیی، ترس، دڵتەنگی، دڵخۆشی)، ئەم دەربڕینانەش لە هەمووکەسێکدا هەیە، هەر لەبەر ئەمەشە وشە و رێگای دەربڕینی وشە لای ئادەمیزادی یەکەم وەکو یەك بووە، ئەوانەی لەسەر ئەم گریمانە دەڕۆنو باوەڕیان پێی هەیە، بریتین لە (ماکس مۆلەری زانای ئەڵمانی) (رێنانی) زانی فەرەنسی.

٤-گریمانەی چوارەم، دەنگە سروشتیەکان

هەندێ لە شارەزایان پێیان وایە کە زمانی ئادەمیزاد لە دەنگەکانی سروشت پەیدابووە، واتە(دەنگەکانی ئاژەڵ، ئەو دەنگانەی بەهۆی لێدانو برینو شکانو پەیدادەبن، دەنگی هاژەی رووبار و بروسك. هتد). هەریەك لەمانە کاریگەریەکی زۆری هەبووە لەسەر مرۆڤ، بەهۆیەوە توانیوەییەتی فێری زمان بێت. ئەوانەی لەسەر ئەو باوەڕەن کە زمانی مرۆڤ لە دەنەکانی سروشتەوە پەیدابووبێ، لەوانە (وتنی)و (ئبین جونەی) زانای عەرەبیش ئەم مەسەلەیە دووپات دەکاتەوە.

دیارە ئەم گریمانەیە کەمو کوڕی زۆرە، لەوانە ئەگەر مرۆڤ لە سەرەتاوە بەهاژەی رووبار یان هەر جۆرە دەنگێکی تر فێری زمان بووە، ئەی چۆن گیاندارەکان فێری هەمان زمانی مرۆڤ نەبوونە. هەروەها وەکو دەزانین دەنگی سروشتی لەهەر کوێی جیهان بێت، هەمووی یەك جۆرە دەنگە، ئەی بۆ مێرۆڤەکان فێری زمانی جیاواز بوونە؟ بۆچی هەموویان بەیەك شێواز قسە ناکەن.

٥- گریمانەی پێنجەم، کۆمەڵایەتی

لایەنگیرانی ئەم گریمانە باوەڕیـان وایـە کـە زمـان دیاردەیـەکی کۆمەڵایەتییە، واتە تایبەتـە بـە کۆمـەڵ وکۆمـەڵگا، لـە هـەمان کاتیـشدا ئـەوەش ڕوون دەکەنـەوە کـە هـیچ مـرۆڤ و کۆمـەڵ وکۆمەڵگاییەك نییە بێ زمان بێ، واتە تا مـرۆڤ تێکـەڵ بـە کۆمـەڵ نەبێ، ئەوا ناتوانێ فێری زمان بێت، ئەمەش ئەوە دەگەیـەنێت کـە زمانی مـرۆڤ شـتێکی وەرگـرە و ناچـێتە حاڵـەتی بۆمـاوەیی. لـەم بارەشەوە زمانەوانان بۆ سەلماندنی قسەکانیان چەندین تاقیکردنەوەی واقعییان ئەنجام داوە و بۆیان دەرکەوتووە کە ئەگەر مرۆڤ تێکـەڵ بـە کۆمەڵگا نەبێ ئەوا ناتوانێ بەهیچ شێوەیەك قسە بکات.

ژێدەرەکان

١-زبیر بیلال اسماعیل، مێژووی زمانی کوردی، وەرگێرانـی یوسـف رەئووف عەلی، دەزگای رۆشنبیریو بلاوکردنەوەی کـوردی، بەغـدا ١٩٨٤.

٢-محمد معروف فتاح، زمانەوانی، زانکۆی سەلاحەدین، هـەولێر، ١٩٩٠.

٣-د. عەبدولواحیـد ئـەلوافی، زانـستی زمـان، وەرگێڕانـی د. ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم، هەولێر ٢٠٠٧.

٤-عیزەددین مستەفا رەسـول، بـۆ زمـان، وەزارەتـی رۆشـنبیری، سلێمانی، ٢٠٠٥.

***ئەم وتارە لە گۆڤاری (زانکۆی نوێ) ژمارە (٢٦)، تشرینی دووەم – کانوونی یەکەمی ٢٠٠٧ ،ل ١٥-١٦ بڵاوکراوەتەوە .**

کاریگەری پیتەکانی زمانی عەرەبی
لە سەر شێوازی نووسینی کوردی

زمانی کوردی یەکێکە لە زمانە زیندووەکانی هیندۆئەورووپی و لقێکـە لە گرووپی ئێرانی، ئەم زمانـە ئـەمڕۆ لـە کوردسـتانی عێراقـدا لـە سـەر شێوازی ڕێنووسی عەرەبی دەڕوات و پێی دەنووسرێت، کە ئەمەش خەوش و عەیبێك نییە، بەڵکو حاڵەتێکی ئاساییە بە نسبەت زمانەکەوە.

ئەگەر چی پیتەکانی زمانی کوردی لە پیتەکانی زمانی عەرەبی زیاترە، کە خۆی لە (٣٧) پیـت دەدات و بـە سـەر(٨) بـزوێن و (٢٩) نـەبزوێن دابەش دەکرێت، زمانی عەرەبیش خۆی لە (٢٨) پیت دەدات و بـە سـەر پیتی ڕۆژی (الحروف الشمسیە) و (١٤) و پیتی مانگی (الحروف القمریـە) (١٤) دابەش دەکرێت

ئەوەی لێـرەدا گەرەکمـە ئامـاژەی پـێ بکـەم، کاریگـەری پیتـەکانی عەرەبی لە نێو ئاخاوتن و نووسینی کوردییە، هەنـدێ لـە پیتـەکانی (ع، ص، گ، چ، ژ، .) بە تـەواوەتی لـە نێـو ئاخـاوتنی زمـانی کوردیـدا بوونیان هەیە، ئەگەر چی پیتی (ع) بۆتە یەکێك لـە پیتـەکانی کـوردی، بەڵام لە بنەچەدا پیتێکی عەرەبییە، بەڵگەش بۆ ئەمە زۆربەی ئاخێوەرانی زمانی کوردی، بە تایبەتی شـێوەزاری سـۆرانی (کـە تـەواوی پارێزگـاری هەولێر دەگرێتەوە) و شێوەزاری موکری (کە شارەکانی کوردستانی ئێران و دەڤەری پشدەری کوردستانی عێـراق دەگرێتـەوە) تێکەڵاوییـەکی زۆر لـە نێوان هەدوو پیتی (ع) و (ح) دەکـەن، واتـە گـۆکردنی پـیتی (ع) بـە

نسبەت کورد گرانە، چونکە لە بنچەدا ئەم پیتە لە سازگەی دەنگی کوردی جێگیر نەبووە، هەمدیسان پیتی (ص) کە پیتێکی رەسەنی زمانی عەرەبییە، کەچی لە ئاخاوتنی زمانی کوردی دەردەکەوێت، بە تایبەتی لە گۆکردنی وشەکانی (ساڵ، سەد، سەگ) پیتی (س)ی کوردی تەنها بە شێوەی نووسین بوونی هەیە، ئەگەر نا لە ئاخاوتندا دەنگی (ص) لە خۆی کۆ دەکاتەوە، واتە لێرەدا دەنگی (س) بۆتە (ص).

هەر ئەمەشە وای کردووە کە زۆر وشەی عەرەبی بهێنە نێو زمانی کوردی و، هەمان شێوەی دەربڕینیان هەبێت، وەکو (حاچر، حاج، حاشا، حاڵ، حکومە، حرام، حق، حلال، حمام، حیا، .) کە لە بەرانبەریاندا وشەکانی (حازر، حاجی، حاشا، حاڵ، حکومەت، حەرام، حەق، حەلال، حەمام حەیا، .) بەکار بێت، نابێ لە بیرشیمان بچێت کە زۆربەی وشەکانی ئایینی (مەبەستمان ئایینی پیرۆزی ئیسلامە) کە لە زمانی عەرەبی وەکو خۆی وەرگیراون و هاتوونە نێو زمانی کوردی، ئەگەر چی هەندێ لە وشانەی زمانی عەرەبی کە هاتوونەتە نێو زمانی کوردی، زاراوەی کوردیمان لە بەرانبەری داناوە، کە بەداخەوە بەکار ناهێنرێت و بەشێکیان داتاشینی وشە لە شوێن خۆی نییە، وەکو وشەکانی (زەکات، حەج، شەهادە، .)

لێرەدا جێگای خۆیەتی ئاماژە بە سەرچاوەی دانانی زاراوە بکەین، کە لە هەمو وڵاتانی دونیا دەزگایەکی گەورە هەیە بۆ دروستکردنی زاراوە، بە تایبەتی ئەمڕۆ کە بە هۆی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا، رۆژانە چەندین زاراوە و وشەی نوێ دێنە گۆڕەپان، کە ئەمەش پێویستی بە سازکردنی

وشەی بەرانبەری هەیە بۆ ئەو زمانانەی کە هەمان وشە بەکار ناهێنن، بەلاّم بە داخەوە ئێمەی کورد لەم بوارەدا زۆر هەژارین، خوالێخۆشبوو (مەسعوود محەمەد). لە کتێبی (زاراوەسازی پێوانەیی) هەوڵی داوە تاقیکردنەوەیەکی گەورە لە دروستکردنی زاراوەی نوێ بهێنێتە کایەوە، بەلاّم لە کەموکوڕی بەدەر نەبووە، خۆزیا کورد چەند کەسێکی وەکو (مەسعوود محەمەد)ی دەبوو، کە لەم بوارەدا کاری دەکرد، بەلاّم دیسان بە داخەوە!.

هەروەها کۆڕی زانیاری کوردستان کە بەناو گەورەترین دەزگای زانستییە، کەچی لەم بوارەدا کەمتەرخەمە، ئەگەر چی رەحمەتی (شوکر مستەفا) کاتی خۆی چەندین وشەی نوێی هێنایە نێو زاراوەکانی کوردیمان، بە جۆرێك کە بە سەر دەزگاکانی دیکەی حکومی و ناحکومی دابەش دەکرد، بەلاّم ئەمیش چووە ریزی کۆچکردووانەوە، دیارە قەدر بۆ ئێمەی کورد ئەوەیە کە کەسانی زیرەك. فەیلەسوف زوو ماڵئاوایمان لێ بکەن.

حاڵەتێکی کە دەمەوێ لێرەدا بیخەمە ڕوو ئەوەیە، کە هەرگیز هەڵە بە هەڵە چارەسەر ناکرێ، واتە بە داخەوە ئەمڕۆکە لە هەندێ لە راگەیاندنەکانی کوردیدا لە جیاتی پیتی (ع) پیتی (ئـ) بە کاردەهێنن، واتە لە جیاتی وشەکانی (عیراق، عەقل، عاست) وشەکانی (ئێراق، ئەقل، ئاست)بە کار دێت، ئەگەر چی لەوانەیە بۆ ئەم وشانە بگونجێت، بەلاّم ناکرێت بۆ هەموو وشەکانی دیکەی زمانی کوردی پەیڕەوی بکەین، واتە ناکرێت لە جیاتی (عەولاّ، عەبدوڵلاّ، عادل، عومەر، عوسمان، عەلی، .) وشەکانی (ئەولا، ئەبدوڵلاّ، ئادل، ئومەر، ئوسمان، ئەلی.)

بەکار بهێنین، ئەگەر چی ئەم وشانە لە بنەچەدا وشەی عەرەبین، بەلاَم کاتێ دێنە نێو زمانی کوردی، ئەوا بە پیتەکانی زمانی کوردی دەنووسرێن و بەرگێکی کوردی دەپۆشن، واتە ناکرێ (ع) بۆ (ئـ) لەم وشانەدا بگۆڕدرێت.

لە کۆتایدا دەبێ دان بەوە دا بنرێت کە زمانی کوردی کەوتۆتە ژێر کاریگەری زمانی عەرەبی، بە تایبەتی کاریگەری پیتەکانی زمانی عەرەبی، چارەسەر کردنیشی کارێکی سانا نییە، بەڵکو پێویستی بە شەونخوونی و ماندووبوونێکی گەورە هەیە، بە تایبەتی دۆزینەوەی کەسی شارەزا و پسپۆر لەم کارەدا، چونکە بە داخەوە تاکو ئێستا کەسانێکی وەکو (مەسعوود محەمەد) و (شوکر مستەفا) دروست نەبوونە و لەوەش دەترسێم کە دروست نابن.

***ئەم وتارە لە گۆڤاری (زانکۆی نوێ) ژمارە (٢٤)، ئابی ٢٠٠٧ ،ل ١٣بلاّوکراوەتەوە .**